

Pohjola kommunismintorjunnan kenttänä

Pohjoissuomalaiset kommunistit Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin
kontrollin kohteena vuosina 1920–1944

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian Pro gradu -tutkielma

26.4.2021

Eero Karhunen

SISÄLLYS

JOHDANTO	3
1 TARKKAILEVA ENSIKONTAKTI – 1920-LUKU	21
1.1 EK valvoo – kommunistien laaja julkinen toiminta Pohjois-Suomessa	23
1.2 Pidätyksiä ja kuulusteluja – EK:n kontrollimetodit pohjoissuomalaisia kommunisteja vastaan.....	30
2 KOMMUNISMI ARMONPISTOA VAILLA – 1930-LUKU	42
2.1 Lainsäädäntö EK-Valpon apuna – pohjoissuomalaisten kommunistien maanalaisuuden vuodet	44
2.2 Matti Huhta ja Sulo Muuri – eliitin ulkopuoliset loikkarit Neuvostoliitossa.....	52
3 TURVASÄILÖSTÄ ETULINJAAN JA HALKOSAVOTTAAN – 1939–1944 ...	61
3.1 ”Määrätään turvasäilöön” – Valpon kontrollin suoraviivaistuminen.....	63
3.2 Osasto Pärmi ja Koverin leiri – pohjoissuomalaiset kommunistit valtion palveluksessa 1941–1944.....	73
3.3 Ilmari Sormunen – kommunisti Valpon miehenä 1941–1943	78
LOPPULAUSE	85
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	89
LIITTEET	93

JOHDANTO

Moskovan välirauha päätti syyskuussa 1944 Suomen ja Neuvostoliiton välisen sotatilan toisessa maailmansodassa ja oikeutti Neuvostoliiton sekaantumisen Suomen sisäisiin asioihin. Yksi rauhansopimuksen ehdoista oli kommunistisen toiminnan salliminen ja kommunistien vapauttaminen vankeudesta. Sopimuksen sanoin ne henkilöt, ”joita pidetään vangittuina Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai Yhdistyneiden Kansakuntien asialle osoittamansa myötätunnon takia” piti vapauttaa vankeudesta.¹ Yhdistyneet Kansakunnat -järjestöä ei ollut vielä perustettu, joten Suomen päättäjien piti lukea rivien välistä, mitä valtiota tässä artiklassa tarkoitettiin. Rauhansopimuksen ehtojen täyttymistä Suomessa valvoi Liittoutuneiden valvontakomissio ja sitä johti rautaisella otteella neuvostoliittolainen sotasankari ja kenraalieversti Andrei Ždanov.²

Tämän tutkimus keskittyy siihen, miten valittua kommunistijoukkoa kontrolloitiin ennen Moskovan välirauhansopimuksen voimaantuloa. Tätä toimintaa suoritti sisäministeriön alainen turvallisuuspoliisi, joka oli vuosina 1919–1938 Etsivä keskuspoliisi (EK) ja vuosina 1939–1948 Valtiollinen poliisi (Valpo). Olennaista eroa näillä virastoilla ei ollut ja siksi onkin perusteltua puhua EK-Valposta varsinkin 1930-luvun loppupuolta käsiteltäessä. Tuolloin EK lakkautettiin ja tilalle perustettiin Valpo, joten etenkin lukujen alustuksissa ja loppupäätelmissä käytän yhteistä EK-Valpo-käsitettä.

Eduskuntavaalien jälkeen 1945 sisäministerin salkku meni Suomen kommunistisen puolueen (SKP) Yrjö Leinolle, joten myös Valposta tuli kommunistivetoinen virasto. Tästä syystä sitä kutsutaankin ”punaiseksi Valpoksi” tai ”Valpo II:ksi”.³ Tässä tutkimuksessa tarkasteltavana viranomaisena on vuosien 1919–1944 EK-Valpo. EK-Valpon tärkein tehtävä oli poliittisten ääriliikkeiden valvonta ja niiden toiminnan estäminen. Kuitenkin todellisuudessa tärkeimmäksi tehtäväksi muodostui ääriyasaemiston kontrollointi, mutta se valvoi myös muita ääriliikkeitä, kuten lapuanliikettä ja myöhemmin Isänmaallista Kansanliikettä (IKL).

¹ Uola 2013, 14, 18.

² Seppinen 2008, 22.

³ Uola 2013, 81.

Tutkimustehtävä, rajausta ja rakenne

Tutkimustehtävässä keskityn EK-Valpon toimintaan suhteessa pohjoissuomalaisiin kommunisteihin. Tutkimuksen pääkysymys on:

Miksi ja miten Etsivä keskuspoliisi ja Valtiollinen poliisi valvoi ja kontrolloi pohjoissuomalaisia kommunisteja vuosina 1920–1944?

Tämän lisäksi olen nostanut pääkysymyksen alaisiksi näkökulmiksi seuraavanlaiset alakysymykset:

1. *Miten EK-Valpon yleinen linja heijastui kontrolli- ja valvontatoimenpiteisiin Pohjois-Suomessa?*
2. *Kuinka Suomen yhteiskunnallispoliittiset muutokset heijastuivat EK-Valpon suhtautumiseen ja toimintaan kommunisteja kohtaan Pohjois-Suomessa vuosina 1920–1944?*

Päättehtävänä on tutkia EK-Valpon kontrolloimistaan henkilöistä laatimien asiakirjojen avulla valtiollisen poliisiviranomaisen toimintaa. Ensimmäinen alakysymys korostaa viranomaisen ja sen päälliköiden yleistä linjaa kommunisminvastaisessa työssä ja sen heijastumista Pohjois-Suomeen. Toinen alakysymys taas korostaa aiheellisesti suomalaisen yhteiskunnan muutosta aatteellisesti ja poliittisesti sekä niiden vaikutuksia EK-Valpon toimintaan. Kaikkia kysymyksiä yhdistää maantieteellinen kohdentuminen Pohjois-Suomeen.

Koska lähdeaineisto on Valpon tuottamaa, kommunistien omaa ääntä ei niistä juurikaan kuule, muuten kuin kuulustelupöytäkirjoista. Valitut henkilöt toimivat lähes koko laittoman toimintansa ajan Pohjois-Suomessa sekä tulivat valituiksi kansanedustajiksi sen vaalipiireistä. Henkilörajausten perustelen sillä ennako-oletuksella, että kansanedustajiksi valitut henkilöt ovat merkittävämpiä ja näkyvämpiä toimijoita, mitä puolueen tavalliset rivijäsenet olivat. Koenkin, että Pohjois-Suomen vaalipiireistä vuonna 1945 kansanedustajiksi valitut kommunistit edustavat SKP:n toimeliainta kärkeä alueellaan, ja heitä tutkimalla pystyy näkemään EK-Valpon toiminnan koko repertuaarin.

Tutkimus keskittyy seitsemään pohjoissuomalaiseen henkilöön, jotka valittiin vuoden 1945 vaaleissa eduskuntaan SKDL:n listoilta. Maantieteellinen rajausta on Pohjois-Suomi, jolla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa entisiä Oulun ja Lapin läänejä. Oulun lääniin sisältyvät Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun maakunnat. Oulun läänistä tutkittavat henkilöt

ovat Matti Huhta, Sulo Muuri, Ilmari Sormunen ja Janne Mustonen. Lapin läänin henkilöt ovat Elsa Karppinen (o.s. Korhonen), Eino Tainio ja Reino Uusisalmi. Kainuun toista kansanedustajaa vuodelta 1945 ei ollut relevanttia ottaa tutkimukseen mukaan, sillä hänestä ei löytynyt mitään aineistoa EK-Valpon arkistosta. Olen liittänyt tutkimuksen loppuun selventävän taulukon, missä ovat kootusti kommunistien vankeus- ja turvasäilöajat sekä mahdollinen Neuvostoliitossa oleskeleminen ja ase- tai työpalvelusaika jatkosodassa.⁴

Aikarajauksen lähtökohta on vuosi 1920, sillä tuolloin Etsivä keskuspoliisi kiinnitti ensimmäistä kertaa huomionsa aikaansaavaan pohjoissuomalaiseen kommunistitoimijaan Ilmari Sormuseen. Aikarajauksen päätöskohta on syyskuu 1944, sillä tuolloin astui voimaan Suomen ja Neuvostoliiton välinen välirauhansopimus, jonka velvoittamana kaikki poliittisin syin vangitut kommunistit vapautettiin. Samalla kommunistien valvonta päättyi. Aikarajaukseen sisältyy paljon Suomen historian käännekohtia kuten Suomen sisällissodan jälkeinen rauhaton aika, porvarillinen ja vähemmistöhallitusten täyttämä 1920-luku, äärioikeiston nousu ja SKP:n toiminnan vaikeutuminen 1930-luvulla, sotien ajan turvasäilöpassitukset sekä välirauhansopimuksen aiheuttamat muutokset.

Tutkimuksen rakenne muodostuu kronologisesti etenevistä pääluvuihin, mutta alalukuihin olen nostanut erilaisia teemoja kyseisiltä ajanjaksoilta. Olen jakanut 1920- ja 1930-luvut eri lukuihin, koska vaikka EK-Valpon päätehtävä ei olennaisesti muuttunut tuona aikana, niin lainsäädäntö erottaa kyseisiä ajanjaksoja. 1930-luvulle tultaessa Suomessa ajettiin läpi niin sanotut kommunistilait, jotka rajoittivat ja estivät kommunistien poliittisen toiminnan. Sotavuodet 1939–1944 oli loogisin irrottaa omaksi kokonaisuudekseen, sillä tuolloin Valpon asemassa ja toiminnassa tapahtuivat suurimmat muutokset.

Ensimmäisessä luvussa käsittelen pohjoissuomalaisten kommunistien julkista toimintaa sekä EK:n kontrollia ja valvontaa 1920-luvulla. Toisessa luvussa käsittelen EK-Valpon kontrolli- ja valvontatoimenpiteitä 1930-luvulla, SKP:n painumista täysin maan alle sekä ohimennen lapuanliikettä sekä EK:n korvaamista. Kolmannessa luvussa analysoin vuosien 1939–1944 turvasäilömenettelyä Valpon kontrollin välineenä. Lisäksi merkittävänä yhdistävänä tekijänä kommunistimiehillä oli määräys asepalvelukseen Nikke Pärmin pataljoonaan ja myöhemmin työpalvelukseen Itä-Karjalaan. Olen nostanut

⁴ Ks. liite 1.

Ilmari Sormusen poikkeuksellinen kohtelun sodan aikana omaksi alaluvukseen. Lisäksi pyrin vertailemaan eri vuosikymmenien tapahtumia toisiinsa. Johdannon lopuksi esittelen vielä tutkittavat henkilöt, sillä koen sen sulavoittavan tutkimuksen rakennetta.

Lähteet ja metodit

Tutkimuksen päälähteinä käytän EK-Valpon henkilömappeja edellä mainituista henkilöistä. Materiaali koostuu kuulustelu- ja tutkimuspöytäkirjoista, tiedottajien ilmoituksista, matkustus-, valvonta- ja varjostusraporteista, pääosaston tiedonannoista ja alaosastojen tilannekatsauksista, oikeusistuinten tuomiosta sekä erilaisista viranomaisten rutiiniasiakirjoista, kuten turvasäilöpassituksista ja vankilastavapautumiskorteista. Niitä ovat laatineet niin yksittäiset etsivät kuin myös osastojen päälliköt ja tuomiovallan käyttäjät. Lähdemateriaalia läpikäydessä huomasin, kuinka laajasti EK-Valpo keräsi tietoja ihmisistä ja miten tarkasti heitä pystyttiin seuraamaan etsivien työskentelyn ja ilmiantajien kautta. EK-Valpon henkilömappit ovat pääosin digitoituja ja hyödynsin tätä ominaisuutta tutkimusta tehdessäni. Digitaaliaineistot eivät ole salaisia, mutta niitä ei tarjota yleiseen käyttöön, vaan niitä pääsee tutkimaan ainoastaan Kansallisarkiston toimipisteissä.

Henkilömappien lisäksi perehdyin jonkin verran EK-Valpon muuhun aineistoon SKP:n toiminnasta Oulun, Kemin, Rovaniemen ja Kajaanin piirissä. Kyseisiä aineistoja käytin lähinnä kartuttaakseni tietoja EK-Valpon yleisestä linjasta eri aikoina ja tähän tarkoitukseen parhaimpia ovat alaosastojen kuukausittaiset tilannekatsaukset. SKP:n toimintaa ja sen muutoksia kommentoidaan runsaasti tilannekatsauksissa. Tilannekatsaukset laati alaosaston päällikkö ja ne oli osoitettu suoraan pääosaston päällikölle Helsinkiin. Tämän keskustelun näkee suoraan arkistoaineistoista, sillä asiakirjojen allekirjoituksista ja marginaaleista löytyy esimerkiksi EK:n päällikön Esko Riekin kommentteja, jotka on merkitty nimikirjaimilla ”Ri”.

Päälähteiden lisäksi perehdyin vasemmistolaisen työväenliikkeen oman Kansan Arkiston materiaaleihin pohjoissuomalaisista kommunisteista. Hedelmällisin aineisto oli SKP:n kaaderiaineisto, joka muodostui puolueen jäsenistä kootuista tiedoista. Sitä keräsi erityinen kaaderijaosto, ja aineiston tärkein painopiste oli jäsenien poliittisen luotettavuuden arvioiminen. Näistä kokoelmista löysin lähinnä lisätietoja ja tarkennuksia jo saamiini tietoihin. Muita aineistoja olivat henkilökohtaiset arkistoaineistot, mutta ne

eivät olleet kovinkaan relevantteja tämän tutkimuksen kannalta. Nämä tiedot käsittelivät hyvin pitkälti henkilöiden myöhempää elämää, mikä menee tutkimukseni aikarajauksen yli. Nämä aineistot sopisivat paremmin esimerkiksi biografisen tutkimuksen tekoon Pohjois-Suomen kommunistiedustajista.

Käsittelen lähdeaineistoa laadullisen analyysin metodien avulla. Kävin henkilömapit järjestelmällisesti läpi tehden niistä havaintoja tutkimusongelman näkökulmasta. Tutkimustehtävään vastaamiseen olen käyttänyt teemoittelua, joka näkyy muun muassa tutkimuksen rakenteessa. Aineiston läpikäynnin jälkeen etsin yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia henkilöiden taustoissa sekä analysoin EK-Valpon toimintaa kontrollin ja valvonnan käsitteiden kautta. Yritin parhaani mukaan yhdistellä samankaltaisia tapahtumia ja analysoida tällä tavalla EK-Valpon toimintaa isommassa mittakaavassa. Pyrin lisäksi pohtimaan, miksi EK-Valpon toiminta oli tietynlaista eri ajanjaksoina. Tärkeää on pohtia, miksi jotakin on kirjattu ylös ja mitä on mahdollisesti jätetty kirjaamatta. On hyvä pohtia, erosiko EK-Valpon toiminta eri alueilla kommunisteja kohtaan, vai oliko se lähes samankaltaista joka puolella Suomea.

Tutkimukseni on poliittista historiaa, jossa tarkasteltavina toimijoina on sisäministeriön turvallisuuspoliisi sekä pohjoissuomalaiset kommunistit. Tässä tapauksessa käsiteltävinä seikkoina on yhteiskunnan valtarakenteet, poliittinen päätöksenteko sekä ideologiat. Aiheeseen sisältyy valtion instituution, eli turvallisuuspoliisin toiminta sekä SKP:tä että sen toimijoita kohtaan. Poliittiset päätökset ja yhteiskunnan poliittinen ilmapiiri ovat vaikuttaneet muun muassa lainsäädäntöön, joka taas vaikutti esimerkiksi kommunisteja vastaan kohdistettuun toimintaan.

Keskeiset käsitteet

Käsitteet *kontrolli* ja *valvonta* liittyvät olennaisesti EK-Valpon toimintaan. Käsitän kontrollin suoraksi toiminnaksi, joka rajoittaa kontrollin kohteena olevaa henkilöä konkreettisesti. EK-Valpon tapauksessa tällaista toimintaa olivat esimerkiksi pidätykset, kuulustelut, todisteiden toimittaminen oikeusistuimille sekä turvasäilömenettely. Valvonta taas oli ulkopuolisille melko näkymätöntä toimintaa, jolla pyrittiin oikeuttamaan kontrollitoimenpiteet. Tällaista oli esimerkiksi kohdehenkilöiden julkisen ja laittoman toiminnan kartoittaminen, todisteiden kerääminen, varjostaminen sekä

heidän toimintaansa liittyvien muiden henkilöiden kuulusteleminen. Nämä termit liittyvät tiiviisti toisiinsa, sillä yleensä valvontaa seurasi kontrolli.

Rikoslain kannalta keskeisimpiä termejä on *kuritushuonerangaistus*. Tämä oli poikkeuksetta kaikkien kiinni saatujen kommunistitoimitsijoiden tuomion sovituspaiikka. Kuritushuonerangaistus poistettiin rikoslaista vuonna 1975. Kuritushuonerangaistuksen saanut henkilö joutui tekemään pakkotyötä valtiolle ja hänen kanssakäymistään muihin vankeihin rajoitettiin. Kuritushuonekäytännöstä luopumisen jälkeen kaikista rikoksista tuomittiin tavallisia vankeusrangaistuksia.⁵

Turvasäilö oli yksi Valtiollisen poliisin ja sisäministeriön järeimmistä työkaluista poikkeusaikoina. Se on eri asia kuin poliittisista syistä vangitseminen, jota tapahtui varsinkin 1920–1930-luvuilla EK:n toimesta. Tasavallan suojelulaki (voimassa 1939–1947) antoi Suomen viranomaisille oikeuden vangita maan turvallisuudelle vaarallisia henkilöitä turvasäilöön määrittelemättömäksi ajaksi ilman syyteharkintaa tai tuomiota. Turvasäilöön sulkemista ei tarvinnut perustella julkisuudessa eikä vangitulle millään lailla, ja ainoa takaraja turvasäilötuomiolle oli suojelulain voimassaolo. Suojelulakia jatkettiin sotien aikana useaan kertaan aina Pariisin rauhansopimukseen asti.⁶

Välirauhansopimuksen nojalla Suomen valtion oli vapautettava kommunistit turvasäilöstä, jossa moni oli istunut talvisodan alkamisesta asti. Sopimus takasi suomalaiselle äärivasemmistolle edellytykset palata maan alta ja vankiloista tavalliseen poliittiseen toimintaan tasavertaisina toimijoina muiden puolueiden edustajien kanssa. Toisaalta Neuvostoliitto vaati mielestään äärioikeistolaisten järjestöjen kieltämistä samaisen rauhansopimuksen nojalla. Ensimmäisten joukossa lakkautettiin IKL ja Akateeminen Karjala-Seura, ja myöhemmin muun muassa suojeluskunnat ja Lotta-järjestöt.⁷ Lakkauttamisvaatimuksissa näkee selvästi Neuvostoliiton pyrkimyksen ohjalla Suomen sisäisiä oloja mieleisekseen.

Rajauksen kannalta poliittisista puolueista tärkein on *Suomen Kansan Demokraattinen Liitto* (SKDL). Se perustettiin syksyllä 1944 ja se toimi kattojärjestönä kaikille kommunisteille ja vasemmistososialisteille. Siihen kuului sekä henkilö- että järjestöjäseniä. Liittoa johti käytännössä Suomen kommunistinen puolue (SKP).⁸ Kaikki

⁵ 19.7.1974/613, Rikoslaki 39/1889.

⁶ Uola 2013, 164.

⁷ Nevakivi 1995, 76.

⁸ Rentola 1994, 504–506.

tutkimuksen henkilöt olivat SKDL:n kansanedustajia sodan jälkeen, ja kuuluivat lisäksi SKP:een. Heidän käyttämänsä termi *kansandemokratia* ilmensi heidän näkemystään puolueen politiikasta, mutta muiden suussa siitä tuli suora synonyymi kommunismille. Esimerkiksi Kalevan päätoimittaja Valde Näsi totesi jo vuonna 1945, että ”kansandemokratia on peiteltyä kommunismia”⁹.

Aiempi tutkimus

Suomen poliittinen historia on ristiriitoja täynnä. Suomen poliittisten ideologioiden moderni tutkimus on entistä kriittisempää, ja osansa siitä saa sekä äärivasemmisto että -oikeisto. Lisäksi 1920- ja 1930-luku nähdään entistä mielenkiintoisempänä tutkimusaiheena. Tämän tutkimus on lähes tutkimattomasta näkökulmasta ja uutta tietoa Pohjois-Suomen kommunistien kohtelusta EK-Valpon käsissä on runsaasti jokaisessa pääluvussa. Tämän tutkimuksen kohdehenkilöistä eniten mainintoja aiemmassa tutkimuksessa oli Matti Huhdasta ja Ilmari Sormusesta, ja he olivatkin alueensa tärkeimpiä kommunisteja sotia edeltäneenä aikana. Kuitenkin kaikista kommunisteista on runsaasti uutta tietoa ja analysointia tässä tutkimuksessa.

Eräs päälähteistäni on Matti Simolan toimittama *Ratakatu 12* -niminen tutkimus, johon Matti Lackman laati vuosien 1919–1944 EK-Valpon historianosuuden. Sen avulla olen pystynyt perehtymään EK-Valpon toimintatapoihin, päälliköihin ja periaatteisiin, kuten myös sen asemaan Suomen sisäpolitiikassa. Tutkimuksen avulla olen pystynyt analysoimaan EK-Valpon yleistä linjaa suhteessa kommunisteihin. Lackman on myös tehnyt tutkimuksen EK:n päälliköistä Esko Riekistä (2007), jonka kautta tarkastellaan Suomen yhteiskunnallisia käännekohtia ja kommunismintorjuntaa turvallisuuspoliisin päällikön näkökulmasta. Lackmanin tutkimuksesta olen löytänyt tietoa Pohjois-Suomen tilanteesta kyseiseltä ajalta. Jukka Seppinen on tehnyt tutkimuksen *Itsenäinen Suomi vakoilun maailmassa 1917–1945* (2017), jossa käsitellään paljon EK-Valpoa. Seppinen on käyttänyt valtion poliisiviranomaisten arkistoaineistoja, joten metodisesti teos on hyvin käyttökelpoinen tämänkin tutkimuksen kannalta.

Uudenaikaisesta Suomen politiikan ja ideologioiden historian tutkimuksesta on mainittava ensimmäisenä poliittisen historian tutkijan Mikko Uolan perusteellinen teos

⁹ Kaleva 16.3.1945.

Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953. Vuonna 2013 julkaistu tutkimus käsittelee kommunismia sodanjälkeisessä Suomessa hyvin puolueettomasti, mutta siinä ei myöskään unohdeta kyseenalaistaa esimerkiksi räikeitä vallan väärinkäytöksiä. Lisäksi tutkimus on metodisesti käyttökelpoinen, sillä tutkimuksessa on hyödynnetty varsinkin EK-Valpon henkilömappeja eri kommunisteista. Matti Huhtaa ja Ilmari Sormusta käsitellään Uolan tutkimuksessa parin sivun verran¹⁰, ja olenkin kyennyt täydentämään heidän kohdaltaan tutkimuksen mahdollisia aukkoja.

Matti Lackmanin väitöskirja *Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939* (1985) avaa SKP:n suhdetta Suomen maalaisväestöön ja talonpoikiin sotien välisenä aikana. Tutkimuksessa käsitellään myös Muhoksen pulaliikettä, joka liittyy olennaisesti tämän tutkimuksen yhteen henkilöön, Ilmari Sormuseen.

Kimmo Rentolan vuonna 1994 ilmestynyt väitöskirja *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945* on päässyt 1990-luvulla alkaneen kommunismintutkimuksen klassikon asemaan. Tutkimus edusti SKDL:n jälkeisen ajan uusinta tutkimusta, jossa kommunistinen puolue oli vielä tuoreessa muistissa, mutta ei enää toiminnassa. Rentola osui paikalle oikeaan aikaan, sillä kommunistisen puolueen ja Neuvostoliiton valtion arkistot avautuivat, ja rahoitusta sekä kiinnostusta tutkimukseen löytyi.

Tauno Saarelalta ilmestyi vuonna 2008 laaja tutkimus *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Saarelan teoksesta löytyy aika lailla kaikki kommunistien tekemiset Suomessa tuolta ajanjaksolta ja erilaisia teemoja on yllin kyllin. Pystyinkin hyödyntämään tätä teosta omassa tutkimuksessani täydentämään nimenomaan kommunistien näkökulmaa tuon ajan Suomessa. Aikalaistutkimusta SKP:stä on Antti Hyvösen historiateos *SKP:n maanalaisuuden vuodet* vuodelta 1971, joka myös keskittyy SKP:n toimintaan 1920–1930-luvuilla. Kirjaa on luettava kriittisesti, sillä Hyvönen itse oli aktiivinen kommunisti ja opiskellut Sirola-opistossa, eikä ollut suinkaan sitoutumaton historiantutkija. Kuitenkin näkisin, että Hyvösen teoksesta löytyvät oikeat yleistiedot varsinkin puolueesta itsestään, vaalituloksista ja toimijoista.

Pohjoissuomalaisia kommunisteja ja heidän taustojaan 1920–1930-luvuilla ei ole juurikaan tutkittu. Matti Huhtaa ja Ilmari Sormusta sivutaan Mikko Uolan tutkimuksessa

¹⁰ Uola 2013, 337–339.

pikaisesti. Elsa Karppisen työtä naiskansanedustajana on tutkittu osana Senja Kallion pro gradu -tutkielmaa (2010). Eino Tainion merkitys Kemin kapinassa 1949 todettiin Juhani Salmisen tutkimuksessa vuodelta 1995. EK-Valpoa on tutkittu hyvin paljon varsinkin Matti Lackmanin ja Oula Silvennoisen toimesta, mutta tässä tutkimuksessa aiheeseen tuo uudenlaista näkökulmaa nimenomaan pohjoissuomalaisten kommunistien historia ja heidän kontrollointinsa.

Historiallinen konteksti

Itsenäisen Suomen historiassa kommunismi koki suurimmat kolaukset heti itsenäisyyden alkutaipaleella. Sisällissodassa työväenliike kärsi tappion ja sitä seuranneena vuosikymmenenä ei ollut olemassa kuin valkoisen osapuolen virallinen totuus sisällissodasta. SKP perustettiin Neuvosto-Venäjällä sisällissodan ja valkoisten voiton jälkeen.¹¹ Puolue julistettiin välittömästi laittomaksi järjestöksi Suomessa. Tämän jälkeen se toimi laittomasti maan alla ja pyrki vaikuttamaan Suomen sisäisiin asioihin peitejärjestöjen ja erilaisten julkisten yhdistysten kautta.

Vuonna 1920 perustettu Suomen Sosialistinen Työväenpuolue (SSTP) toi yhteen kymmenet tuhannet työväen asiaa ajaneet kommunistit ja radikaalit sosialidemokraatit. Valkoisen hegemonian Suomessa puolue joutui vainoamisen kohteeksi. Hyvönen väittääkin, että nämä vainot ylittivät jopa tsaarinajan painovapauden siron. Puolueen toimihenkilöt ja jäsenet saivat vankilatuomioita sekä koko 27-henkinen eduskuntaryhmä pidätettiin vuonna 1923. Samalla puolue lakkautettiin laittomana.¹² SKP:n peitetoiminta oli jälleen hankaloitunut ja se alkoi suunnittelemaan toimintaansa uudelleen.

SSTP:n lakkauttamisen jälkeen perustettiin Sosialistinen työväen ja pienviljelijöiden vaalijärjestö (STPV) vuonna 1924. Sen kautta kommunistit ja muut äärivasemmistolaiset toimijat pystyivät osallistumaan eduskuntatoimintaan. Se saikin kolmissa peräkkäisissä vaaleissa kasvatettua edustajamääräänsä, ja vuoden 1929 vaaleissa se sai 23 edustajaa. Tämän jälkeen lapuanliikkeen ja sen kannattajien painostus alkoi käydä liian kovaksi ja hallitus taipui esittämään niin sanottuja kommunistilakeja. Niiden tultua voimaan kommunisteilla ei ollut laillista tapaa vaikuttaa Suomen asioihin ennen vuotta 1944.¹³

¹¹ Roselius 2018, 227; Hyvönen 1971, 6.

¹² Hyvönen 1971, 6.

¹³ Vaalitulasto 1929, 25; Uola 2013, 13–14.

Tultaessa 1930-luvulle kommunistit olivat täysin maan alla ja organisoivat toimintaansa organisaattorien kautta. He liikkuvat eri puolilla Suomea perustamassa erilaisia järjestöjä, levittämässä kirjallisuutta sekä puhumassa sosialistisissa ja kommunistisissa tilaisuuksissa. Tämän kaltainen toiminta tulee esiin myös EK-Valpon henkilömapeissa, jossa eri henkilöitä syytettiin juuri vastaavista teoista. Kimmo Rentola toteaa tästä ajasta, että yksittäisiä piirejä, joissa politiikkaa pohdittiin ja jopa tehtiin, oli olemassa, mutta yhteydet niiden väliltä puuttuivat.¹⁴ Niitä vastaan EK-Valpo iski kiivaasti ja moni kommunisti sai tuomion poliittisista syistä. Lapuanliikkeen kannattajat terrorisoivat vasemmistotoimijoita siihen asti, kunnes liike kiellettiin heidän itse ajamiensa lakien nojalla.

Vuonna 1930 eduskunta päätti tasavallan suojelulaista osana kommunistilakeja. Kyseinen laki rajoitti varsin merkittävästi kansalaisten vapauksia ja sen perusteella pyrittiin torjumaan valtion turvallisuutta uhkaavia vaaroja. Lokakuussa 1939 eduskunta hyväksyi tasavallan suojelulain käyttöönnoton. Talvisodan alettua presidentti Kyösti Kallio antoi asetuksen henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta, ja sen nojalla vaarallinen tai vihollismielinen henkilö voitiin sulkea turvasäilöön ilman tavallista oikeuskäytäntöä.¹⁵ Turvasäilöstä kommunistit vapautettiin vasta välirauhansopimuksen voimaantultua. Ironista kyllä, kommunismin voidaan nähdä selviytyneen sotien ajasta juuri turvasäilön avulla. Se antoi mahdollisuuden verkostoitua saman aatteen kannattajien kanssa ja osa vältti rintamakomennuksen sen ansiosta. Syyskuussa 1941 tosin perustettiin Nikke Pärmin komentama pataljoona, joka kasattiin osittain turvasäilövangeista. Tämä kokeilu osoittautui katastrofiksi ja turvasäilövangit joutuivat työpalvelukseen. Myöhemmin entiset vangit kuvailivat työleiriä jopa keskitysleiriksi.¹⁶ Välirauhan solmimisen jälkeen kommunistit vaativat Valpon lakkauttamista, mutta toisaalta sisäministeri Leino käytti itse turvasäilömenettelyä poikkeustilan jatkuessa. Silloin kohteeksi joutuivat asekatkijat, äärioikeistolaiset ja asevelisocialistit.¹⁷

Vuoden 1945 eduskuntavaalien jälkeen suurimmalla osalla SKDL:n kansanedustajista oli kokemuksia poliittisesta vankeudesta ja turvasäilöstä. SKDL:ä edusti vuosina 1945–1948 yhteensä 57 kansanedustajaa, joista 72 % oli ollut vankilassa tai turvasäilössä. Pohjois-Suomen edustajissa tämä suhde oli vielä korkeampi: seitsemällä yhteensä kahdeksasta

¹⁴ Rentola 1994, 9.

¹⁵ Uola 2013, 135–137.

¹⁶ Nuorteva 1987, 132–138, 147–148.

¹⁷ Uola 2013, 87 ja 139–140.

edustajasta oli vankeus- ja turvasäilötausta. Tätä selittää se, ettei Pohjois-Suomessa yksikään sosialidemokraatti vaihtanut SKDL:n riveihin. Kaikki alueen edustajat olivat SKP:n jäseniä ja vakaumuksellisia kommunisteja. Vankeutta pidettiin jonkinlaisena meriittinä kommunistien joukossa. Kaikki tämä osoittaa, että Suomen parlamentarismi joutui venyttämään perinteistä ”rehelliseksi ja taitavaksi tunnettuja kansalaisia” -periaatetta, kun eduskuntaan ja hallitukseen nousi moni vankilassa ja turvasäilössä istunut.¹⁸

Pohjoissuomalaiset kommunistit – keitä he olivat?

Pohjoissuomalaisista kommunisteista on tehty varsin vähän tutkimusta, eikä tämäkään tutkimus käsittele heistä kuin niitä, jotka pääsivät sodan jälkeen eduskuntaan. Tutkimustilannetta varmasti selittää osin pääkaupunkiseudun painottaminen poliittisen elämän keskuksena sekä SKP:n elitismi, jossa puoluetta johdettiin pienen eliitin voimin. Arvo Myllymäki toteaa kertoessaan kolarilaisen Eemeli Lakkalan elämästä: ”elitistisen ajattelun vuoksi on usein jäänyt huomaamatta, että SKP:n maakunnalliset voimahahmot loivat pohjan SKDL:n suurmenestykselle vuoden 1945 valtiollisissa vaaleissa”.¹⁹ Tämä seikka varmasti koskee myös tämän tutkimuksen henkilöitä. Seuraavaksi esittelen tutkimuksen kohdehenkilöiden elämänvaiheet lyhyesti.

Matti August Huhta

Matti August Huhta syntyi Lapualla tammikuun 21. päivänä vuonna 1905. Huolimatta vaatimattomasta koulutustaustastaan, joka käsitti kaksi luokkaa kansakoulua, Huhta kohosi SKP:n sisällä erittäin merkittävään asemaan. Kun EK:n kiinnostus heräsi, oli parikymppinen Huhta suorittamassa asevelvollisuuttaan Ilmailupataljoonassa Utissa vuonna 1926. Tällöin Huhdan sanottiin työskentelevän ”epäilyttävien henkilöiden kanssa”.²⁰ Ouluun Huhta muutti viimeistään vuonna 1929.

Huhta kuului nuoresta pitäen lukuisiin kommunistien julkisen toiminnan yhdistyksiin. EK:n tietojen mukaan Huhta oli Oulun ja Viipurin piirin yleisorganisaattori, mikä oli

¹⁸ Uola 2013, 65.

¹⁹ Myllymäki 2016, 11.

²⁰ Henkilötiedot; Ilmoitus 7.12.1926. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. Valtiollisen poliisin I arkisto (EK-Valpo I). Kansallisarkisto (KA).

SKP:n paikallisorganisaatioiden korkein toimi. Viipurista Huhta loikkasi Neuvostoliittoon.²¹ Siellä hän opiskeli Leningradin Lännen Vähemmistökansallisuuksien Yliopistossa (LVKY) punaupseerilinjalta. Huhta lähetettiin takaisin Suomeen vuonna 1935 ja hänet pidätettiin marraskuussa 1936 ja tuomittiin kuritushuoneeseen seitsemäksi vuodeksi. Välittömästi vankeusrangaistuksen loputtua 12.9.1943 Huhta passitettiin turvasäilöön, josta hän vapautui välirauhansopimuksen nojalla 25.9.1944.²²

Sodan jälkeen Huhta toimi lyhyen aikaa SAK:n valistussihteerinä. Eduskuntavaalien jälkeen Huhdasta tuli SKDL:n kansanedustaja Oulun läänin vaalipiiristä. Huhta toimi myös kansanhuoltoministeriön hintajaoston osastopäällikkönä eli ”hintadiktaattorina”, jonka takia Huhta oli allekirjoittamassa lukuisia kuluttajahintojen korotuksia.²³ Sääntelyajan Suomessa tästä tuli tietenkin huonoa mainetta SKDL:lle. Epäsuotuisan kehityksen vuoksi SKP oli alkanut etsiä syyllisiä omista riveistään, ja Huhdan kohdalla rikkeiksi osoitettiin yhteistyö EK:n kanssa 1930-luvulla, lahjusten ottaminen sekä epäilyttävät liiketoiminnat. SKP erotti Huhdan puolueestaan 1950 ja pakotti myös Huhdan vaimon, Tyne Tuomisen ottamaan eron aviomiehestään. Tämän jälkeen Huhta muutti Rovaniemelle ja toimi puutavaran ostajana. Huhta kuoli vuonna 1967.²⁴

Elsa Dagmar Karppinen (os. Korhonen)

Tutkittavan joukon ainoa nainen on kemiläinen myymäläapulainen ja konttoristi Elsa Dagmar Karppinen. Omaa sukuaan hän oli Korhonen aina vuoteen 1937 asti, jolloin hän avioitui toisen kemiläisen kommunistin, Heikki Karppisen kanssa. Elsa Karppinen syntyi 21. toukokuuta vuonna 1901 Kemissä ja hän oli käynyt kansa- ja rippikoulun lisäksi Kulutusosuuskuntien keskusliiton oppikurssit Helsingissä ammattiinsa liittyen.²⁵

Perhetaustaltaan Karppinen oli kommunistinen ja luultavasti hänen perheensä aatemaailma oli ohjannut nuorta naista kohti työväen ja äärivasemmiston toimintaa.

²¹ Esim. Henkilötietoja; Kuulustelupöytäkirja 136/36; KD 642/728 -31, 31.10.1931; KD 1548/88 -33, 29.5.1933. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²² Esim. Kuulustelupöytäkirja nro 86/34; Terijoen osaston kirje pääosastolle 13.6.1935; Kiertokirje nro 79, 26.11.1936; Jäljennös 30.4.1937; KD 1032/1902 -43; KD 257/81 -44, 23.9.1944. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²³ Uola 2013, 337; Leppänen 1994, 260.

²⁴ Uola 2013, 337; Matti Huhta. Suomen kansanedustajat. Eduskunta.fi.

²⁵ Ilmoitus nro 2300/5.10.1937; Henkilötiedot ja tuntomerkit. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA

Karppista pidettiin erittäin vaarallisena kommunistina ja siksi vankeutta ja turvasäilössä istumista kertyi yllin kyllin. Karppinen istui vankilassa kolmesti ja turvasäilössä hän istui vuosina 1943–1944.²⁶ Yhteensä Elsa Karppinen menetti vapauttaan 10 vuotta ja 11 kuukautta.

Eduskuntavaalien jälkeen Karppisesta tuli SKDL:n kansanedustaja Lapin läänin vaalipiiristä. Vaikka hänen kansanedustajuutensa ei kestänyt kuin yhden kauden, Karppinen toimi useissa muissa luottamustehtävissä kommunistien riveissä. Hän oli Kemin kaupunginvaltuuston jäsen ja presidentin valitsijamies vuonna 1950. 1950-luvulla hän toimi Kemissä *Kansan Tahdon* toimittajana ja Suomi–Neuvostoliitto-seuran toimiston hoitajana. Vuonna 1953 Karppinen siirtyi *Kansan Tahdon* toimittajaksi Kuopioon. Siellä Karppinen kuoli vuonna 1957.²⁷

Janne (Johannes) Mustonen

Janne, ristimänimeltään Johannes Mustonen syntyi 5.2.1901 Paltamon pitäjässä Kainuun maakunnassa. Ammatikseen hän työskenteli ainakin paperityömiehenä, sahankuljettajana ja sekatyömiehenä. Mustosen koulutuksesta ei ole tietoa, mutta ikänsä puolesta hän on luultavasti käynyt ainakin kansakoulun. Hänet tuomittiin Vaasan hovioikeuden päätöksellä 9.7.1926 kahdeksaksi vuodeksi kuritushuoneeseen valtio- ja maanpetoksen valmistelusta. Hän anoi kesällä 1932 pääsyä ehdolliseen vapauteen, mitä EK ei vastustanut.²⁸

Mustonen oli toisen luokan nostoväkeä (nyk. varareservi) ja tämän takia hän ei osallistunut talvisotaan. Väli rauhan aikana vuonna 1940 hän oli toimelias Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran (SNS) toimihenkilö Kajaanissa.²⁹ Jatkosodan alettua kesäkuussa 1941 Mustonen joutui pidätettyjen listalle ja passitettiin turvasäilöön tasavallan suojelulain nojalla. Syksyllä 1943 Valpon päällikkö puolsi, ettei Mustosta enää

²⁶ KD 65/1518 -30, 4.2.1930; EK:n tiedonanto nro 247, 10.3.1932; Vapautumiskortti 3.4.1935; Pääosaston tiedonanto nro 377, 25.10.1939; KD 1515/1968 -42. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

²⁷ Elsa Karppinen. Suomen kansanedustajat. Eduskunta.fi.

²⁸ KD 70/606 -26, 11.8.1926; Puhelinilmoitus 26.7.1932. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

²⁹ KD 66/1009 -41, 30.6.1941; Ilmoitus 3480, 5.12.1940; Ilmoitus 3649, 18.12.1940. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

suljeta turvasäilöön, kun tämä vapautetaan työpalveluksesta. SKP:n kaaderiaineistosta selviää, että hänet kotiutettiin kuulustelujen jälkeen.³⁰

Mustonen nousi kansanedustajaksi SKDL:n listoilta vuonna 1945 Oulun läänin vaalipiiristä. Mustonen oli erittäin toimelias kansanedustaja, ja hän kuului moniin valiokuntiin ja toimi muissakin luottamustehtävissä. Hän oli SKP:n Kainuun piirijärjestön piirisihteeri ja toimi presidentin valitsijamiehenä vuosina 1950, 1956 ja 1962. Hän oli myös SKDL:n Kainuun piirin puheenjohtaja. Kansanedustajana hän toimi kahteen eri otteeseen: vuosina 1945–1962 ja vuodesta 1963 aina kuolemaansa asti vuonna 1964.³¹

Sulo Alvar Muuri

Sulo Alvar Muuri syntyi 1. maaliskuuta 1910 Kymissä, ja hän on nuorin tämän tutkimuksen henkilöistä. Lapsuudessaan hän oli huutolaisena Pohjois-Pohjanmaalla, sillä hänen isänsä oli Venäjälle paennut punakaartilainen, eikä Muurin äiti pystynyt huolehtimaan yksin lapsistaan.³² Tämä varmasti osittain selittää Muurin aatemaailma ja sitä, miksi Muuri ajautui lopulta Oulun alueelle vaikuttajaksi. Hänen ammateikseen oli merkitty laboratorioapulainen, varastotyömies ja monttööri, ja suurimman osan 1920–1930-luvusta hän vaikutti Helsingin alueella. Hän oli käynyt kansakoulun ja rippikoulun lisäksi Helsingin yliopiston kemian iltakursseilla Ateneumissa.

Varusmiespalveluksensa Muuri suoritti Helsingissä Rannikkotykistörykmentti 1:ssä vuosina 1930–1931 ja hän kotiutui korpraalina.³³ EK sai selville, että Muuri oli loikannut Neuvostoliittoon vuonna 1932. Siellä Muuri opiskeli Karjalan maatalouskorkeakoulussa. Muuri pidätettiin joulukuussa 1939 Oulussa. Muuri passitettiin suoraan turvasäilöön, mistä hän vapautui huhtikuussa 1940, mutta jonne hänet suljettiin uudelleen jatkosodan alla.³⁴ Syksyllä 1941 Muuri määrättiin asepalvelukseen Nikke Pärmin pataljoonaan ja sen

³⁰ KD 3006/1750 -43, 1.11.1943; Pöytäkirja nro 12/43. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA; EMP I/Mustonen, Janne. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto.

³¹ Janne Mustonen. Suomen kansanedustajat. Eduskunta.fi.

³² Sulo Muurin 70-vuotislehtihaastattelu. Hmp 1/257/Muuri, Sulo. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto.

³³ Henkilötietoja. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

³⁴ Pöytäkirja nro 195/33; Kuulustelupöytäkirja nro 32/37; KD 4/1941 -40, 4.1.1940; KD 23/1603 -40, 7.1.1940; Passitus nro 4, 10.6.1941. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

jälkeen VI Armeijakunnan Erilliseen Työkomppaniaan. Työpalvelukseen jälkeen hänet siirrettiin Karvian varavankilaan turvasäilöön. Sieltä hän vapautui 23.9.1944.³⁵

Sodan jälkeen Muuri valittiin SKDL:n listoilta kansanedustajaksi Oulun läänin vaalipiiristä ja hänestä tuli myös SKDL:n Oulun piirijärjestön sihteeri. Muuri toimi kansanedustajana ainoastaan yhden kauden, mutta ehti pitkän elämänsä aikana tehdä paljon muutakin. Hän siirtyi kansanedustajuutensa jälkeen lehtialalle toimien *Työkansan Sanomien* toimittajana vuosina 1948–1952. Tämän jälkeen hän työskenteli Tikkakosken tehtaiden sosiaalipäällikkönä aina vuoteen 1957 asti. Seuraavaksi Muuri toimi Suomi–Unkari-seuran sihteerinä vuoteen 1962 asti. Työelämänsä loppuajan Muuri oli *Kansan Uutisten* ilmoitustoimittajana vuoteen 1974 asti. Eläkeläisenä Muuri keskittyi kuva- ja veistostaiteeseen ja oli Eläkeläiset ry:n toiminnassa mukana. Muuri kuoli Vantaalla vuonna 1995.³⁶

Toivo Ilmari Sormunen

Tämän tutkimuksen vanhin henkilö oli Ilmari Sormunen, joka syntyi 26.11.1896 Sumiaisissa Keski-Suomessa. Ammatiltaan hän oli sanomalehdentoimittaja ja työskenteli *Pohjan Voima* -lehdessä. Sormusen koulutustausta oli vaatimaton; hän oli käynyt vain muutaman viikon kiertokoulua ja rippikoulun. Hänet tunnettiin entisenä punakaartilaisena ja Sormunen oli paennut sisällissodan jälkeen Ruotsiin. EK pidätti Sormusen epäiltynä valtiopetoksen valmistelusta syyskuussa 1930.³⁷ Vaasan hovioikeus tuomitsi hänet neljäksi vuodeksi kuritushuoneelle valtiopetoksen valmistelusta. Sormunen kuitenkin pääsi ehdolliseen vapauteen joulukuun alussa 1933 kärsittyään rangaistustaan kaksi vuotta kahdeksan kuukautta.³⁸

Sormusen kolmas pidätys tapahtui kesällä 1937, kun Etsivä keskuspoliisi suoritti kotietsinnän hänen kotonaan Pudasjärvellä. Vuoden 1938 alussa korkein oikeus tuomitsi Sormusen kolmeksi vuodeksi ja kahdeksi kuukaudeksi kuritushuoneeseen epäiltynä Muhoksen pulaliikkeen ohjaamisesta SKP:n nimissä. Hän pääsi ehdolliseen vankeuteen

³⁵ Sulo Muurin 70-vuotishaastattelu. Hmp 1/257. Muuri, Sulo Alvar. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto; Sisäministeriön vahvistus 11.7.1944; Ilmoitus 224, 7.11.1944. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

³⁶ Sulo Muuri. Suomen kansanedustajat. Eduskunta.fi; Sulo Muurin 70-vuotislehtihaastattelu. Hmp 1/257. Muuri, Sulo. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto.

³⁷ Ilmoitus 281/30, 15.10.1930. Hmp A:788a/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

³⁸ Pääosaston tiedonanto nro 205, 23.2.1931. Hmp A:788a/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

lokakuussa 1940.³⁹ Jatkosodan aikana Valpo ei enää pidättänyt Sormusta, eikä Sormunen joutunut turvasäilöön muiden kommunistitoimijoiden tavoin.⁴⁰

Ilmari Sormusesta tuli kansanedustaja Oulun läänin vaalipiiristä vuoden 1945 vaaleissa. Sormunen toimi kansanedustajana kaksi kautta vuoteen 1951 asti sekä vuonna 1950 presidentin valitsijamiehenä. Tämän jälkeen Sormunen joutui SKP:n epäsuosioon, koska häntä syytettiin yhteistyöstä Valpon kanssa vuosien 1941–1943 aikana. SKP pakotti Sormusta anomaan eroa eduskunnalta, mutta varsinkin SDP suhtautui epäileväisesti eron syihin. Sormusta ei erotettu eduskunnasta, mutta eduskuntaryhmänsä työhön hän ei enää osallistunut. Puolueen antaman kylmän kyydin jälkeen Sormunen pysyi kuitenkin uskollisena kommunismille. SKP:n kaaderiaineiston mukaan Sormunen hyväksyttiin takaisin SKP:n jäseneksi vuonna 1969, mutta hänet käsiteltiin uutena jäsenenä. Hieman ennen kuolemaansa 1979 Sormuselle palautettiin hänen oikea liittymisajankohtansa eli vuosi 1924.⁴¹ Sormunen kuoli Oulussa 1980.

Eino Alfred Tainio

Eino Alfred Tainio syntyi 8.9.1905 ja on tämän tutkimuksen toinen kemiläinen henkilö. Tainion koulutus oli ikäluokalleen tyypillinen; kansakoulu ja rippikoulu. Tainio oli ammatiltaan painaja ja toimittaja, ja näissä toimissa Tainio työskenteli *Pohjan Voimassa*. Tainion historia EK:n kanssa alkoi vakavalla tutkinnalla, sillä häntä epäiltiin sotilasvakoilusta kommunistien hyväksi, mutta häntä ei tuomittu. Kesällä 1929 Tainio pidätettiin ja hänen hallustaan löytyi paljon kommunistista kirjallisuutta ja lentolehtisiä.⁴² Tainio tuomittiin Vaasan hovioikeudessa kolmeksi vuodeksi kuritushuonevankeuteen valtiopetoksen valmistelusta. Hän pääsi ehdolliseen vapauteen kahden vuoden ja yhdeksän kuukauden istumisen jälkeen.⁴³

Tainio tuomittiin jälleen alkuvuodesta 1934 valtiopetoksen valmistelusta kuritushuoneeseen viideksi vuodeksi. Ehdolliseen vapauteen hänet laskettiin marraskuussa 1938. Talvisodan sytyttyä Tainio passitettiin turvasäilöön joulukuussa

³⁹ Ilmoitus 220, 25.7.1937; KD 1744/1893 -40, 22.10.1940. Hmp A:788a/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

⁴⁰ Kirje Ilmari ja Hilja Sormuselta; Oulun osasto 18.1.1941; Kuulustelupöytäkirja nro 21/41. Hmp A:788a/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

⁴¹ Ilmari Sormunen. Suomen kansanedustajat. Eduskunta.fi; Uola 2013, 337–338; KD nro 5036, 18.10.1979. Amp I/Sormunen, Toivo Ilmari. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto.

⁴² KD 286/138 -26, 7.7.1926; KD 163/1070 -29, 31.7.1929. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁴³ KD 42/907 -30, 23.1.1930; KD 936/1622 -31, 3.8.1932. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

1939 ja hän vapautui sieltä huhtikuussa 1940. Tämän jälkeen hän oli Kemin SNS:n aktiivinen toimitsija.⁴⁴ Kuitenkin jo syyskuussa 1940 hän joutui takaisin turvasäilöön. Tämän jälkeen hänet määrättiin asepalvelukseen Pärmin pataljoonaan, josta hänet siirrettiin Erilliseen Työkomppaniaan, mistä hänet laitettiin takaisin turvasäilöön. Siellä hän olikin aina 24.9.1944 asti, jolloin hänet vapautettiin välirauhansopimuksen nojalla.⁴⁵

Eino Tainio valittiin kansanedustajaksi Lapin läänin vaalipiiristä vuonna 1945. Hän on tämän joukon ainoa henkilö Janne Mustosen lisäksi, joka toimi kansanedustajana enemmän kuin kaksi kautta. Hänelle kertyi runsaasti luottamustehtäviä puolueen sisällä ja eduskunnassa. Hänet valittiin SKDL:n Lapin piirijärjestön sihteeriksi. Lisäksi hän oli SKDL:n eduskuntaryhmän varapuheenjohtaja ja toimi presidentin valitsijamiehenä vuosina 1950–1968. Hän oli myös Kemin ”veritorstaihin” päättyneen kommunistivetoisen lakon johtohenkilöitä vuonna 1949. Myöhemmin SKP:n jakautuessa, Tainio siirtyi kannattamaan taistolaisia.⁴⁶ Tainio kuoli Petroskoissa vuonna 1970 kesken vaalikauden. Hänelle on pystytetty muistomerkki Kemiin, *Vaikka läpi harmaan kiven*.

Reino Edvard Uusisalmi

Tutkimuksen kolmas lappilainen henkilö oli Reino Edvard Uusisalmi, joka syntyi 12.7.1898 Kittilässä. Siellä hän myös vaikutti koko elämänsä. Uusisalmi oli käynyt kansakoulun ja EK-Valpo oli merkinnyt hänet työmieheksi ja talollisen pojaksi. Lisäksi hän on käynyt kiertävän maamieskoulun ja käsityökoulun. Hän toimi muun muassa kirvesmiehenä ja muurarina.⁴⁷

Reino Uusisalmi oli Kittilän kunnanvaltuustossa vuosina 1923–1928. Uusisalmi oli osallistunut vapaaehtoisena sisällissotaan valkoisten puolella ja oli myöhemmin pyytänyt anteeksi ”erehdystään”.⁴⁸ Reino Uusisalmi pidätettiin vuonna 1930, koska hän oli vastannut Oulun piiriorganisaattorilta napattuun, Uusisalmelle tarkoitettuun tunnukseen. Uusisalmi sai kesäkuussa 1930 puolentoista vuoden kuritushuonerangaistuksen

⁴⁴ Kemin edustuksen tilannekatsaus 5/1933; Pääosaston tiedonanto nro 317, 13.6.1934; KD 128/820 -40, 28.2.1940; KD 128/992 -40; KD 342/853 -40. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁴⁵ KD 402/862 -40; Pöytäkirja nro 238/42; Ilmoitus nro 2247, 7.11.1944. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁴⁶ Eino Tainio. Suomen kansanedustaja. Eduskunta.fi; Rentola 1997, 92; Leppänen 1999, 322.

⁴⁷ EMP I/Uusisalmi, Reino. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto.

⁴⁸ Tilannekatsaus nro 26/1923. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

valtiopetoksen valmistelusta, jonka hän kärsi Tammisaarella. Hän vapautui vankilasta joulukuussa 1931.⁴⁹

Uusisalmen tekemisistä ei saa paljoakaan tietoa vapautumisen jälkeen, mutta hänet suljettiin turvasäilöön joulukuussa 1939. Valpo perusteli asiaa sillä, että Uusisalmi oli SKP:n Kittilän paikalliskomitean yhteysmies ja toiminnan organisoiija. Hänet vapautettiin huhtikuussa 1940.⁵⁰ Väli rauhan aikana hän kuului SNS:n Kittilän osastoon. Uusisalmi pidätettiin kesäkuun alussa 1941. Syyskuussa 1941 Uusisalmi komennettiin Osasto Pärmiin ja sen jälkeen työpalvelukseen Erilliseen Työkomppaniaan. Hän kotiutui työpalveluksesta lokakuussa 1943, jonka jälkeen hänet suljettiin turvasäilöön jatkosodan loppuun asti. Uusisalmi vapautui syyskuussa 1944 muiden kommunistien tapaan.⁵¹

Reino Uusisalmi toimi vain lyhyen aikaa kansanedustajana vuoden 1945 vaalien jälkeen, ja hän ehti olla mukana ainoastaan kulkulaitosvaliokunnassa. Reilun kahden kuukauden kansanedustajuuden jälkeen Uusisalmi kuoli kesäkuussa 1945.⁵² Hänen tilalleen eduskuntaan nousi Elsa Karppinen.

⁴⁹ Akp. nro 36/30; KD 1659/1732 -31, 17.12.1931. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

⁵⁰ KD 693/93 -39, 15.12.1939; Kuulustelupöytäkirja nro 99/40. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

⁵¹ Rentola 1994, 361–364; Ilmoitus nro 3801/41; KD 124/918 -42, 16.4.1942; KD 459/969 -43, 11.11.1943; KD 577/1833 -44. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

⁵² Reino Uusisalmi. Suomen kansanedustajat. Eduskunta.fi.

1 TARKKAILEVA ENSIKONTAKTI – 1920-LUKU

Verisen ja kansaa jakaneen sisällissodan sekä hallitusmuotokiistan jälkeen Suomesta tuli demokraattinen tasavalta, jota pyrittiin suojelemaan sekä rakentavalla eheyttämispolitiikalla että kovemmin ottein. Sisäisen turvallisuuden valvonta oli aluksi sotilastiedustelun alla, josta se erotettiin heinäkuussa 1919, jolloin valtioneuvosto perusti valtiollisen salaisen poliisin. Tämän viraston nimeksi tuli Etsivä keskuspoliisi. Sen edeltäjiä olivat muun muassa vanha santarminhallitus, tsaarinaikainen salainen poliisi ”ohrana”, yleisesikunnan III osasto sekä sisäministeriön passiosasto.⁵³

Koko valtakuntaa käsittävänä poliisitoimistona EK:n tehtäväksi tuli valvoa ja mahdollisuuksien mukaan ehkäistä niitä toimia, jotka oli tähdätty Suomen itsenäisyyttä vastaan tai järkyttämään yleistä turvallisuutta ja laillista yhteiskuntajärjestystä. Ohjesäännön sanavalintojen perusteella sisällissodan muistot olivat edelleen vahvoina mielissä, ja EK:n tärkeimmäksi tehtäväksi muodostui ääriliikkeiden valvonta ja samalla vallankumousyritysten ehkäiseminen.⁵⁴ EK:n suurin huomio kääntyi vasemmistolaiseen työväenliikkeeseen ja varsinkin sen äärimmäiseen muotoon, kommunismiin.

Matti Lackmanin mukaan EK:n ja puolustusministeriön alaisen yleisesikunnan valvontatoimiston yhteistyöstä oli sovittu, mutta tämä ei toiminut lainkaan. Tästä syntyi jonkinlainen kilpailuasetelma, joka jatkui jatkosodan loppuun asti. Kuitenkin Puolustusvoimat tarvitsivat EK:n apua varsinkin uusien alokkaiden luotettavuuden arvioinnissa.⁵⁵ EK:n aineistoissa löytyykin paljon viitteitä varusmiehiin kohdistuneista tutkintatoimista, joiden kohteeksi tämänkin tutkimusjoukon henkilöitä joutui. Yhteistyötä oli myös rajavartiolaitoksen ja tavallisen poliisin välillä.

Vuosina 1923–1938 EK:n päällikkönä toimi oululainen Esko Riecki, joka oli vanha jääkärivärväri ja oli istunut tämän takia Pietarissa vankilassa. Riekin nimi tuli jatkuvasti vastaan kommunistien henkilömapeissa, sillä hän halusi saada viimeisimmät tiedot kaikkialta Suomesta itselleen. Matti Lackman toteaa Suojelupoliisin historiategrossa, että Riecki oli päällikkönä pedantti ja vaati täydellisyyttä myös alaisiltaan. Toisaalta juuri hänen ansionaan voidaan pitää viraston tehokkuuden parantamista ja muuttumista entistä

⁵³ Lackman 2009, 200–204.

⁵⁴ Lackman 2009, 204–205; Saarela 2008, 474.

⁵⁵ Lackman 2009, 220–221.

järjestelmällisemmäksi. Riekin aikana alettiin muun muassa tehostamaan tilannekatsausten ja matkakertomusten käyttöä. Aiemmat EK:n päälliköt olivat toimissaan vain vähän aikaa, pisimmillään vain pari vuotta, joten Riekin 15-vuotinen päällikkökausi toi vakautta turvallisuuspoliisiin. Rieki onnistuikin virastonsa päätehtävässä eli kommunismin kuriin laittamisessa.⁵⁶

Suomen yhteiskunnallispoliittinen tilannetta tarkastellessa on hyvä ymmärtää, ettei Suomi ollut kovinkaan saksalaismielinen enää 1920-luvulla. Sisällissodan jälkimainingeissa oli lyhyt saksalaismielinen aalto, jonka aikana Suomelle hankittiin jopa saksalainen kuningas. Saksan tappio ensimmäisessä maailmansodassa kuitenkin muutti kaiken. Suomesta tuli tasavalta ja porvarillinen valtio, jota johtivat keskustalaiset ja uudistusmieliset presidentit ja pääministerit.⁵⁷ Edistyspuolue ja maalaisliitto olivat johtoasemassa ja niitä edustivat presidentit K. J. Ståhlberg ja Lauri Relander. Esimerkiksi presidentti Relander vastusti jyrkästi kommunismia, eikä hän tuominnut lapuanliikettä, sillä hän piti kansanliikettä tervetulleena.⁵⁸ Tämä porvarillinen suuntaus ja äärioikeiston hiljainen hyväksyntä johti lopulta kokoomuslaisen P. E. Svinhufvudin presidentiksi valintaan vuonna 1931.

Suomen puolustuspolitiikka nojasi 1920-luvulla niin sanottuun reunavaltiopolitiikkaan ja välillä taas Pohjoismaiseen yhteistyöhön, mutta ei Saksan apuun. Neuvostoliittoon suhtauduttiin yhtä epäluuloisesti kuin myöhempinäkin vuosikymmeninä. Jopa sosialidemokraatit olivat alkaneet erittäin neuvostovastaisiksi, ja he pitivät Neuvostoliittoa ainoana todellisena uhkana Suomelle. Tämä näkyi myös tiedustelutoimintana itänaapuria vastaan, missä ei ollut mainittavia eroja 1920- ja 1930-lukujen välillä.⁵⁹ Suomen virallinen suhde kommunismiin ja Neuvostoliittoon oli alusta lähtien jyrkän kielteinen, mikä näkyi EK:n toiminnassa kautta linjan.

Kun pohditaan EK:n tuottaman aineiston vastaamista tutkimuskysymyksiin, hieman avoimeksi jäävät ne syyt, miksi valvonnan kohteena olleet henkilöt alun perin suuntautuivat kommunismia kohti ja hakeutuivat SKP:n piiriin. On selvää, ettei ihminen tee poliittisia päätöksiä tyhjiössä vaan siihen vaikuttavat ennen kaikkea taustat. EK:n aineistolle on tyypillistä, ettei siinä juuri käsitellä näitä työntäviä seikkoja. Kommunisteja

⁵⁶ Lackman 2007, 11; Lackman 2009, 208–210.

⁵⁷ Vares 2018, 78–81.

⁵⁸ Lackman 2007, 230.

⁵⁹ Seppinen 2017, 34–42.

käsitellään ennen kaikkea valtion turvallisuutta uhkaavina henkilöinä, eikä niinkään olosuhteiden pakosta toimineina yksityishenkilöinä. Kuitenkin viitteitä esimerkiksi kurjista elinoloista ja puutteellisesta lapsuudesta oli huomattavissa joidenkin henkilöiden kohdalla. On kuitenkin selvää, että jokainen tutkimani henkilö toimi täysin tietoisesti laittomassa kommunistisessa puolueessa.

1.1 EK valvoo – kommunistien laaja julkinen toiminta Pohjois-Suomessa

Moskovassa syksyllä 1918 perustetun Suomen kommunistisen puolueen johtavat elimet toimivat Neuvosto-Venäjän puolella, mistä käsin puolueen politiikkaa yritettiin ohjata. SKP:n perimmäisenä tavoitteena oli vallankumous ja työväestön diktatuuri Suomessa. 1920-luvulla puolueen taktiikaksi tuli soluttautua vasemmistolaisiin julkisen toiminnan järjestöihin ja yhdistyksiin. Tällä tavoin puolue pyrki valloittamaan asemia Suomen sisällä siitä huolimatta, että se oli alusta lähtien kielletty Suomen maaperällä. Tätä sosialidemokraattien ja kommunistien yhteistyötä kutsuttiin *yhteisrintamapolitiikaksi*, missä lopullisena tavoitteena oli kommunismin leviäminen ja valta-asema. Myöhemmin samasta asiasta käytettiin termiä *kansanrintama*.⁶⁰ Kommunistit pääsivät myös parlamentaarisen toiminnan makuun 1920-luvulla erilaisten sosialististen puolueiden ja vaalijärjestöjen kautta, joista nousi parhaimmillaan yli kaksikymmentä edustajaa eduskuntaan.⁶¹

Julkisen toiminnan linjaa toteuttivat myös tutkimani kommunistit, ja jokainen heistä kuului lukuisiin yhdistyksiin ja järjestöihin. Tämän tutkimuksen henkilöitä yhdistää myös ikä, jolloin he ovat tiedettävästi alkaneet olla mukana kommunistisessa toiminnassa. Tyypillistä oli, että poliittinen toiminta alkoi noin 20 vuoden iässä. Tuossa iässä moni mies suoritti varusmiespalveluksensa ja kommunistiksi tiedetyt joutuivat EK:n kirjoihin.⁶² Varmasti tähän varhaiseen seurannan alkamiseen vaikutti myös EK:n asema 1920-luvulla: virasto ei ollut vielä vakinaistanut asemaansa ja sen rahoitus oli jatkuvasti katkolla.⁶³ Sisäisten uhkien etsiminen ja niiden seuraaminen antoivat ulospäin kuvan

⁶⁰ Rentola 1994, 79.

⁶¹ Ks. esim. Hyvönen 1971, 6–9.

⁶² Esim. Ilmoitus, 7.12.1926. Hmp A:1926a/Huhta, Matti; Kuulustelupöytäkirja nro 6/1926. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁶³ Wahlberg 2012, 8.

tehokkaasta ja tarpeellisesta viranomaisesta, jota kannatti rahoittaa. Vuoden 1927 uudistuksen myötä EK kiinnitettiin sisäministeriön alaisuuteen ja se sai pysyvän rahoituksen. Samalla sen todellinen valta kasvoi.⁶⁴ Tässä alaluvussa analysoin EK:n tietoja kohdehenkilöiden osallistumismuodoista julkisen toiminnan aikana sekä luon kokonaiskuvan niistä.

Kenties tyypillisimpiä ja yleisimpiä julkisia yhdistyksiä, johon nuoret kommunistit kuuluivat, olivat sosialidemokraattiset (myöhemmin sosialistiset) nuoriso-osastot. Nämä kuuluivat Suomen sosialidemokraattiseen nuorisoliittoon (SSN), joka oli ottanut sisällissodan jälkeen viitekehukseksi Suomen sosialistisen työväenpuolueen ja kommunistit. Tämän suuntauksen takia EK piti SSN:n kuuluneita yhdistyksiä erittäin epäilyttävinä ja seurasi niitä tiiviisti. Myöhemmin Helsingin raastuvanoikeus lakkautti kyseisen nuorisoliiton maanpetoksellisena järjestönä.⁶⁵ Tutkimusjoukosta ensimmäinen maininta näistä yhdistyksistä on Elsa Korhosesta, jonka EK tiesi sosialidemokraattisen nuorisoliiton Karihaaran osaston sihteeriksi. Myöhemmin Korhosta luonnehdittiin Kemin seudun johtaviksi kommunisteiksi, mikä taas osoittaa, että EK rekisteröi Korhosen mahdolliseksi vaaraksi yhteiskunnalle jo varsin varhaisessa vaiheessa.⁶⁶

Kajaanissa Janne Mustonen oli aktiivinen sosialistisessa nuoriso-osastossa toimien vuonna 1923 jopa puheenjohtajana. Myöhemmin Kajaanin nuoriso-osasto päätti perustaa toimikunnan, jonka tehtäväksi tuli organisoida samanlaisia nuoriso-osastoja ympäri maakuntaa. Kajaanin osasto toimisi uusien osastojen keskusjärjestönä. Tässä toimikunnassa Mustonen toimi tilientarkastajana.⁶⁷ 1920-luvun alku oli Mustoselle muutenkin aktiivista aikaa, sillä hän asettui ehdolle kunnallisvaaleihin vuonna 1924. Tällöin EK kuvaili Mustosen esiintyvän kokousten puheenjohtajana ja olevan ”räikeäsanainen ja jyrkkä kommunisti”. Samoihin aikoihin Mustonen merkittiin Kajaanin työväenyhdistyksen puheenjohtajaksi.⁶⁸ Luultavasti EK alkoi nähdä Mustosen nopean etenemisen uhkana näihin aikoihin, sillä yhdistysten näkyvimmat henkilöt rekisteröitiin nopeasti EK:n kortistoihin.

⁶⁴ Lackman 2009, 222.

⁶⁵ Parkkari 1970, 123–128.

⁶⁶ EK:n Tornion alaosaston kirje 27.2.1925; EK:n Tornion alaosasto 21.5.1926. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

⁶⁷ Tornion alaosaston kirje 13.4.1923 nro 362; Ilm. rek. 560/1924; Kajaanin alaosasto 28.6.1924. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

⁶⁸ Kajaanin alaosasto 16.10.1924; Ilmoitus 6.11.1924; Tiedoksianto 13.12.1924. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

Eino Tainio kuului ennen varusmiesaikansa sosialistiseen nuoriso-osastoon Kemin Karjalahdella.⁶⁹ Varusmiespalveluksen jälkeen hän yritti järjestää Rovaniemen työläisnuorison kokoontumisia, mutta EK:n tietojen mukaan hän oli kuvaillut paikallista nuorisoa siten, ettei se ole ”uskollinen proletariaatille niin kauan kuin he ovat taipuvaisia juopotteluun ja renttuiluun”.⁷⁰ Tainio vaikuttaakin tämän perusteella olleen jo varhain varsin vakavamielinen mies, eikä kokenut esimerkiksi juopotteluun ja hauskanpitoon keskittyneen nuorison olevan kyvykästä vallankumousväkeä. Samoihin aikoihin Ilmari Sormunen oli sosialistisen nuorisoyhdistyksen jäsen Torniossa ja työläisnuorisoklubissa Oulussa. Hän korosti aina puheissaan nuorison valmentamista vallankumousta varten, minkä lisäksi hän kannatti vahvasti opintoyhdistyksiä.⁷¹ Tarkkaa tietoa Sormusen tekemisistä nuorisojärjestöissä ei ollut, sillä ainakaan EK ei ole niitä merkinnyt muistiin. Kuitenkin tieto Sormusen jäsenyydestä sosialistisessa nuorisoyhdistyksessä lisäsi hänen epäluotettavuuttansa EK:n silmissä. Myöhemmin 1920-luvulla Sormunen päätyi Pohjois-Suomen suurimman kommunistilehden *Pohjan Voiman* toimitukseen.

Pohjan Voima oli vuonna 1924 perustettu oululainen vasemmistoradikaalien sanomalehti, jonka haarakonttoreita oli myös Kemissä ja Rovaniemellä. Se oli kilpailukykyinen lehti levikin ollessa enimmillään noin 7 000 kappaletta. Tuolloin Pohjois-Suomen suurimman levikin omasi *Kaleva*, jolla oli todistetusti yli 10 000 levikki vuonna 1930.⁷² *Pohjan Voima* lakkautettiin vuoden 1930 kommunistilakien voimaantumisen myötä.⁷³ Sen vastaavaksi päätoimittajaksi Oulussa tuli vuonna 1926 Ilmari Sormunen, sillä kaikki muut toimittajat olivat vailla kansalaisluottamusta. Sormusen tärkein tehtävä oli istua tarvittaessa vankilassa lehden kirjoittelun takia. EK luonnehti häntä ”verrattain toimettomaksi mieheksi” ja kuvaili, ettei Sormusella ollut yleissivistystä.⁷⁴ Eino Tainio taas oli siirtynyt varusmiespalveluksen jälkeen hoitamaan lehden haarakonttoria Rovaniemelle.⁷⁵ *Pohjan Voima* oli helppo kohde EK:n valvonnalle sen julkisuuden takia. Viranomaiset tiesivät aina tarkalleen, ketä lehden toimituksessa

⁶⁹ Kuulustelupöytäkirja nro 6/1926. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁷⁰ Tornion edustuksen tilannekatsaus 10/1928; Rovaniemen edustuksen tilannekatsaus 9/1928. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁷¹ Tornion alaosasto 6.9.1926; Oulun alaosasto 30.12.1926; KD 118/865 -28, 1.9.1928. Hmp A.788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

⁷² *Kaleva* 13.8.1930.

⁷³ Kenttä 1987, 425; Aalto, Ekman-Salokangas & Salokangas 1988, 244–245.

⁷⁴ Tornion alaosaston kirje 17.12.1925; Oulun alaosasto 23.8.1926. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA; Uola 2013, 338.

⁷⁵ KD 286/138, 7.7.1926; Ilmoitus 15.6.1927. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

työskenteli ja tätä kautta EK pystyi urkkimaan tietoa SKP:stä. Tästä syystä Sormusta ja Tainiota seurattiin ja valvottiin tarkasti.

1920-luvulla kommunistit järjestäytyivät myös heille tärkeän poliittisen opetuksen merkeissä. Sosialistisia opintoyhdistyksiä perustettiin ympäri Suomea lähes joka kylälle. Kemin Karihaarassa toimi EK-Valpon aineistoissa useasti esiin noussut opintoyhdistys Valo. Elsa Korhonen osallistui tiiviisti yhdistyksen toimintaan, sillä EK tiesi hänet sekä historiapiirin vetäjäksi että yhdistyksen jäsenmaksujen kerääjäksi. Eino Tainio taas toimi puhujana useissa Valon tapahtumissa. Kittilässä Reino Uusisalmi kuului nuorten työläisten opintoyhdistykseen. Helsingissä työskennellyt Sulo Muuri liittyi vuonna 1928 nuorten työläisten opintoyhdistykseen. Hänet myös valittiin tämän yhdistyksen johtokuntaan ja Muuri oli muutenkin aktiivinen tässä yhdistyksessä.⁷⁶ Tästä voi nähdä erään syyn, miksi Muuri otettiin varhaisessa vaiheessa EK:n seurannan alaiseksi. Muuri oli osoittautunut jo nuorella iällä varsin kyvykkääksi kommunistisen työn suorittajaksi, vaikka johtohenkilöihin hän ei koskaan lukeutunutkaan.

Työväestön järjestäytyminen oli alusta lähtien keskeinen osa sosialistista ajattelua. Kohdejoukon henkilömapeissa ammattijärjestöistä esiin nousi Pohjolan Ammatillinen Piirijärjestö (PAP), joka oli Suomen Ammattijärjestön (SAJ) Pohjois-Suomen piirijärjestö.⁷⁷ SAJ oli Suomen ensimmäinen ja suurin ammattijärjestö, kunnes se hajaantui vuonna 1929 sosialidemokraattien jättäessä järjestön. Myöhemmin lapuanliikkeen talonpoikaismarssin aikoihin koko järjestö lakkautettiin kommunistisena. Tutkimistani henkilöistä Eino Tainio ja Ilmari Sormunen osallistuivat PAP:n toimintaan kiertelevinä luennoitsijoina ja kurssin vetäjinä. Eino Tainio osallistui hieman vähemmän kuin Sormunen, ja hänestä onkin vain muutamia merkintöjä PAP:n toimitsijana. Tosin EK mainitsi, että Tainio puhui monesti ammattijärjestön puolesta ja pyrki näin vaikuttamaan varsinkin työläisnuorison toimintaan.⁷⁸

Ilmari Sormunen osallistui ammattijärjestön toimintaan aluksi kurssien osanottajana Kemissä. Vuosina 1928–1930 Sormusesta tuli kurssien vetäjä, siitäkin huolimatta, ettei

⁷⁶ EK:n Tornion alaosasto pääosastolle 13.10.1926. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa; Merkintöjä toiminnasta. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino; Ilm. rek. 781/1929; Ilmoitus nro 1918, 13.8.1929; Ilmoitus nro 2001, 5.11.1929. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

⁷⁷ Piirijärjestöt. Toimintakertomus v. 1926. Suomen Ammattijärjestö.

⁷⁸ Hyvönen 1971, 56–58, 159–160; Ilmoitus 1.11.1927. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

Sormusella ”ollut yleissivistystä”.⁷⁹ SKP on luultavasti valmentanut Sormusta tähän tehtävään, sillä yleinen ilmiö oli, että vaatimattomankin koulutustaustan omaava henkilö saattoi opiskella ja myöhemmin opettaa puolueen toimintaa ja teoriaa, kohoten samalla puolueen arvojärjestyksessä. EK:n haltuun saamassa kurssiohjelmassa oli monipuolisesti luentoja muun muassa kirjanpidosta, ammatillisesta liikkeestä, aatteellisesta opetuksesta ja järjestötoiminnan opastamisesta.⁸⁰

PAP:n toiminnan piiriin voi laskea myös Matti Huhdan johtaman lakkoselkkauksen. Martinniemen sahalla vuonna 1929. EK huomasi Huhdan omaksuneen kommunistisen puhetyylin, sillä lakkoa liennyttämään tullut Paperiteollisuustyöväenliiton sihteeri sai Huhdan ja erään toisen lakkojohtajan haukut. Miehet katsoivat sihteerin olevan liian lepsu, eikä hänen katsottu halunneen taistella työläisten edun puolesta. Hänet myös nähtiin sosialidemokraattisena, mikä taas oli EK:n mukaan vastenmielistä Huhdan näkökulmasta.⁸¹ Tuossa vaiheessa kaunoja aiheutti yhteisrintamapolitiikan epäonnistuminen ja SAJ:n jakautuminen. Kommunistit pitivät sosialidemokraatteja liian alistuvaisina ammattiliikkeessä; tämä äärimmäinen linja ajoi maltilliset vasemmistolaiset pois SAJ:stä, jotka perustivat Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK).⁸²

Ammattiyhdistysliikkeen sisäinen taistelu oli varmasti vaikuttanut myös Huhdan retoriikkaan, mikä taas oli vahva todiste EK:lle Huhdan kommunistisuudesta. Huhta osallistui PAP:n toimintaan myöhemminkin, sillä hänet valittiin vuonna 1930 piirineuvoston varajäseneksi. Samassa kokouksessa PAP:stä syrjäytettiin ”hoipertelijat” ja sosialidemokraatit ja tilalle äänestettiin kommunisteiksi tiedettyjä henkilöitä.⁸³ Viimeistään tuolloin myös PAP:n jäsenyydestä oli tullut peruste pitää siihen osallistuneita henkilöitä kommunisteina. Osittain ikänsä puolesta Huhta ei ehtinyt nousta merkittävään asemaan kommunistisessa puolueessa vielä 1920-luvulla.

Toisenlaisena järjestäytymismuotona olivat voimistelu- ja urheiluseurat. Näiden tarkoituksena oli saattaa vasemmistolaiset urheilijat ja harrastajat yhteen, ja samalla vaikuttaa järjestöhierarkiassa ylöspäin esimerkiksi piiri- ja keskusjärjestöissä. Matti

⁷⁹ Koottuja henkilökorttitietoja vuodelta 1928; Ilmari Sormusen kirje Yrjö Jääskelälle 1.6.1930; Ilmoitus nro 142/1931. Hmp A:788a/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

⁸⁰ Ilmoitus nro 142/1931. Hmp A:788a/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

⁸¹ Matkakertomus nro 72/1929. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

⁸² Saarela 2008, 302.

⁸³ Ilmoitus nro 69/1930. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

Huhta oli mukana voimistelu- ja urheiluseura Tarmon toiminnassa Oulussa.⁸⁴ Huhdalla oli urheilijataustaa ainakin painin saralta ja voi hyvin olla, että tämä oli varsinainen syy liittyä seuraan. Tosin voimistelu- ja urheiluseurojen kommunistinen aatepohja tiedettiin jo 1920-luvulla. Myös Eino Tainio kertoi kuuluneensa voimistelu- ja urheiluseura Reippaaseen ja varusmiesaikanaan Intoon.⁸⁵ Itse urheilua EK ei tietenkään pitänyt tuomittavana, mutta tieto siitä, että urheiluseurojen kokouksissa ja tapahtumissa jaettiin kommunistista materiaalia ja opetettiin kommunismia yleensäkin, teki niistä valvonnan alaisia järjestöjä.

Vuosikymmenen loppupuolella perustettiin eri puolilla Suomea valtiollisten vankien huoltoyhdistyksiä, sillä poliittisin syin vangittuja ja tuomittuja henkilöitä alkoi olla runsaasti 1920-luvun lopussa. Näiden yhdistysten tarkoitus oli tukea valtiollisten vankien, eli lähinnä valtiopetoksen valmistelusta tuomittujen, asemaa. Yhdistyksiä perustettiin vuodesta 1926 lähtien: ensin Helsingissä ja sen jälkeen muualla Suomessa. Idea yhdistyksiin tuli Kansainväliseltä puna-avulta, joka oli perustanut eri puolilla Eurooppaa edellä mainitun kaltaisia yhdistyksiä auttamaan ”porvarillisen terrorin” uhrien asemaa.⁸⁶

EK sai tietoonsa Matti Huhdan liittyneen valtiollisten vankien hoitoyhdistykseen Oulussa marraskuussa 1929. Tällöin yhdistyksen kokouksessa perustettiin erityinen puolustuskomitea, jolla haluttiin tukea Tammisaarella olevien poliittisten vankien nälkälakkoa, ja Huhta valittiin tähän komiteaan. Pari päivää myöhemmin järjestetyssä kokouksessa väläytettiin jopa yleislakkoon ryhtymistä vankien tukemiseksi, kuten esimerkiksi Kemissä oli tehty. Vankien hyväksi kerättiin kolehti ja tilaisuuden jälkeen muodostettiin mielenosoituskulkue. Samanlaista toimintaa oli ollut jo edellisenä vuonna 1928, jolloin poliittiset vangit Tammisaarella menivät nälkälakkoon, mistä seurasi laajoja tukitoimia ympäri Suomea.⁸⁷

Helsingissä Sulo Muuri oli liittynyt valtiollisten vankien hoitoyhdistykseen vuoden 1929 aikana, mutta hänen osallisuudestaan yhdistyksen toimintaan ei ole kertynyt enempää aineistoa.⁸⁸ Näissäkin yhdistyksissä aatteellinen pohja oli ilmiselvä, mistä syystä EK kiinnitti huomiota niihin. Tunnettujen kommunistien esiintyminen kokouksissa lisäsi epäilyksiä vankeinhoitoyhdistyksiä kohtaan. Luultavasti 1920-luvun poliittisen ilmapiirin

⁸⁴ Ilmoitus 7.2.1931. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

⁸⁵ Kuulustelupöytäkirja nro 6/1926 & nro 11/1928. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

⁸⁶ Saarela 2008, 442–449.

⁸⁷ Oulun alaosasto 20.11.1929. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA; Saarela 2008, 453–457.

⁸⁸ Ilmoitus nro 907/1930. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

takia valtiollisten vankeinhoitoyhdistysten idea oli tuomittavaa, sillä kommunistiset vangit eivät saaneet paljoakaan myötätuntoa porvarillisten tahojen puolelta.

Kaiken kaikkiaan pohjoissuomalaisten kommunistien osallistuminen julkiseen toimintaan 1920-luvulla noudatteli SKP:n toiminnan isoa linjaa varsin selkeästi.⁸⁹ Yleisesti ottaen edellä mainituissa järjestöissä oli kommunistivoittoinen edustus, ja tämä tiedettiin myös EK:n piirissä, mistä syystä niitä myös seurattiin tarkasti. Moni tarkastelemani henkilöistä nousi yhdistysten johtopaikoille ja alkoi muutenkin olla näkyvämpiä tekijöitä kommunistien joukoissa.

EK toimi Pohjois-Suomessa yleistä linjaa mukaillen, mikä määritteli alaosastojen työtä ja toimintatapoja suhteessa kommunismiin. Se pyrki välttelemään hätäisiä pidätyksiä, joten se keskittyi pitkälliseen seurantaan ja tiukkaan valvontaan, jotta tarvittava näyttö saataisiin kerättyä. Kun todistusaineistoa oli riittävästi, suoritettiin pidätys ja kuulustelut, jonka mukaan tuomiovalta tuomitsi valtiopetoksen valmistelusta epäillyt henkilöt. EK:n yleistä linjaa ohjasi päällikkö Riecki, joka Oula Silvennoisen mukaan piti kommunismia ainoana todellisena uhkana Suomen valtiolle. Myös Matti Lackman toteaa Rieckistä kirjoittamassaan tutkimuksessa, että sisäministeriö oli vahvistanut EK:n työnjaon, jonka perusteella virasto oli päällikköjohtoinen.⁹⁰

Tutkimieni kommunistien kohdalla EK:n linja tuli selväksi: vuosien valvontaa seurasi pidätys ja tuomio, jos näyttö puhui sen puolesta. Osan kohdalla valvontaa jatkettiin seuraavalle vuosikymmenelle, osalle ensituomiot tulivat jo 1920-luvun puolella. Kysymykseen miksi EK valvoi kyseisen ihmisjoukon henkilöitä, voi nähdä yksinkertaisen vastauksen: henkilöt olivat osoittaneet olevansa kyvykkäitä henkilöitä osallistumaan ja jopa johtamaan paikallisia työväenyhdistyksiä sekä heidän retoriikkansa oli kommunistista. EK:n yleisen linjan mukaisesti kommunistiksi tunnistettavat henkilöt otettiin tiukkaan valvontaan ja jos oli todisteita pitemmälle menevästä toiminnasta, tehtiin pidätyksiä.

⁸⁹ Esim. Hyvönen 1971, 12–13; Seppinen 2017, 43.

⁹⁰ Silvennoinen 2008, 49; Lackman 2007, 163.

1.2 Pidätyksiä ja kuulusteluja – EK:n kontrollimetodit pohjoissuomalaisia kommunisteja vastaan

1920-luvulla Etsivä keskuspoliisi haki päällikkö Riekin johdolla oppia muiden maiden turvallisuuspoliiseilta, kuten Saksasta, Puolasta ja Baltian maista. Varsinkin Saksasta tuli tärkeä yhteistyökumppani niin opetustyön kuin tiedustelutietojen vaihdon kannalta. Sieltä Rieki omaksui virastolleen muun muassa kortistointijärjestelmän, kuulustelupöytäkirjat ja poliittista poliisia koskevat ohjeet ja määräykset.⁹¹ Nämä valvonnan ja kontrollin keinot tehostivat EK:n päätehtävää. Valvontatoimet ovat helposti nähtävissä EK:n aineistoista, sillä se tiesi aina tarkalleen, mihin yhdistyksiin kommunisteiksi uskotut henkilöt kuuluivat, missä he liikkuivat ja kenen kanssa he olivat tekemisissä. Kontrolli taas näkyi päämäärätietoisena näytön ja todistusaineiston keräämisinä sekä pidätyksinä ja kuulusteluina. Näitä kaikkia yhdisti järjestelmällinen kortistointi. Tämän määrätietoisien työn takia kommunistien vakavammat teot jäivät yleensä vain aikeiksi: yleisin syytenimike olikin valtiopetoksen *valmistelu*.

Valtiopetoksen valmistelusta 1920- ja 1930-luvuilla tuomittuja miehiä yhdistivät kuritushuonetuomiot Tammisaaren pakkotyölaitoksessa. Tässä laitoksessa tuomioitaan suorittivat kaikki tämän tutkimuksen miespuoliset kohdehenkilöt Sulo Muuria lukuun ottamatta. Laitos oli alun perin perustettu vuonna 1918 punavankeja varten, ja 1920-luvulla siitä tuli poliittisten, lähinnä kommunististen, vankien säilytyspaikka. Elinolot vankilassa olivat varsin kurjat: asuintiloina toimivat tsaarinaikaiset vetoiset kasarmit ja ruoka oli huonoa. Eristämistoimista huolimatta kommunistit järjestäytyivät puolueen tavoin ja järjestivät aatteellista opetusta. Tästä johtuikin laitoksen lempinimi ”Tammisaaren yliopisto”.⁹² Samanlainen keskityspaikka poliittisille naisvangeille oli Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankila. Tässä laitoksessa kommunistinaiset järjestäytyivät Tammisaaren miesten lailla ja poliittinen kuri oli kovaa.⁹³

Ensimmäinen merkintä konkreettisista toimenpiteistä kohdehenkilöitä kohtaan on Elsa Korhosesta, jota epäiltiin osallisuudesta kommunistisen julistuksen levittämisjutussa vuonna 1922. EK ei kyennyt osoittamaan Korhosen osallisuutta valtiopetokselliseksi julistetun ”Herää! Käy taisteluun!” -lentolehtisen levittämiseen, minkä Korhonen itsekin

⁹¹ Silvennoinen 2008, 78.

⁹² Myllymäki 2016, 51–52.

⁹³ Näre 2008, 253.

kiisti. Korhosta kuvailtiin luonteeltaan ”siivoksi, rauhalliseksi ja tyyneksi” ja hänet päästettiin vapaaksi.⁹⁴ Tämä kuvastaa ajalle tyypillistä toimintaa EK:lta, joka alkoi seuraamaan ja valvomaan epäilyttäviä henkilöitä varhaisessa vaiheessa, mutta saattoi myös suorittaa pidätyksiä ja kuulusteluita. Ensimmäiset tuomiot tulivat yleensä vasta vuosien määrätietoisen poliisityön jälkeen. EK:n kynnyksellä pidättää ja kuulustella kommunistiksi epäiltyjä henkilöitä vaikuttaa olleen varsin matala. Korhosen kohdalla sosialidemokraattiseen nuorisoliittoon kuulumisen vain lisäsi hänen epäluotettavuuttaan.

Marraskuussa 1927 alkoi tapahtumasarja, jossa osallisena oli tuleva aviopari, Heikki Karppinen ja Elsa Korhonen. EK pidätti heidät Oulussa ja kuulustelut pidettiin Oulun alaosastolla. Mielenkiintoista oli, että kuulustelut suoritti Tornion edustuksen etsivä, mikä taas kertoo yhteistyöstä EK:n sisällä. Ruumiintarkastuksissa tuli ilmi, että Korhosella ja Karppisella oli mukanaan huomattava määrä SKP:n lentolehtisiä ja julkaisuja.⁹⁵ Tutkinnassa todettiin, että koska SKP antaa jaettavaa materiaalia vain luotetuille jäsenilleen, niin tällä kyettiin todistamaan Heikki Karppisen syyllisyys.

Korhonen taas oli tuonut materiaalia siskonsa aviomiehen kotitaloon säilytettäväksi. Kuulustelijoiden näyttäessä paketin sisältöineen Korhonen tunnisti ne omikseen. Hän myönsi kuuluvansa salaiseen puolueeseen jäsenenä, mutta ei tiennyt onko se SKP vai SKNL (Suomen kommunistinen nuorisoliitto). Korhonen kertoi näkemyksiään Suomen kapitalistisesta yhteiskunnasta, joka pitäisi kumota aseellisella vallankumouksella.⁹⁶ Tällainen puheliaisuus oli poikkeuksellista, sillä yleensä kommunistit kielsivät kuuluvansa salaiseen puolueeseen. Tosin myöhemmin Korhonen kielsi puhuneensa vallankumouksesta, mikä on kirjattu myös pöytäkirjaan. Kuulustelija kuitenkin piti selvänä, että Korhonen on ”tehnyt itsensä syypääksi” valtiopetoksen valmisteluun.⁹⁷

Lopulta vuoden 1928 alussa Korhoselle langetettiin kahden vuoden kuritushuonetuomio ja hän menetti kansalaisluottamuksensa neljäksi vuodeksi rangaistuksen jälkeen.⁹⁸ Tämä tuomio on muun aineiston perusteella varsin keskivertoa, sillä yleensä ensituomiona oli muutama vuosi kuritushuonetta. Havaintoni mukaan tätä selittää teon vakavuus: yksistään

⁹⁴ Kuulustelupöytäkirja nro 49/1922. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

⁹⁵ Puhelinsanoma nro 174, 10.11.1927. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

⁹⁶ Kuulustelupöytäkirja nro 20/1927. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

⁹⁷ Kuulustelupöytäkirja nro 20/1927. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

⁹⁸ Vaasan hovioikeuden päätös, 2.2.1928. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

kommunistisen materiaalin hallussapidosta ei pystytty antamaan kovin korkeita tuomioita vaan siihen olisi vaadittu näyttöä esimerkiksi organisaattorina toimimisesta.

Toinen kemiläinen, Eino Tainio joutui EK:n kanssa tekemisiin ensi kerran vuonna 1926 sotilasvakoilusta epäiltynä Pohjan Jääkäripataljoonassa Oulussa. Tainion komppanian väepeli oli yllättänyt Tainion ja toisen varusmiehen kasarmin vintiltä jäljentämässä erään alikersantin luentovihkoa ja paikalta löydettiin *Pohjan Voiman* numeroita. EK tiesi entuudestaan Tainion kommunistisesta perhetaustasta ja muusta toiminnasta.⁹⁹ Myöhemmin Tainio tovereineen lähetettiin Helsinkiin pääosastolle kuulusteltavaksi. EK sai kerralla varsin paljon tietoa Eino Tainion elämästä, mutta kumpaakaan varusmiehistä ei tuomittu jutun yhteydessä.¹⁰⁰ Selvää on, että tämä tapaus sai EK:n seuraamaan Tainion edesottamuksia vastaisuudessakin.

Tainion tiedettiin johtaneen Rovaniemellä kommunistisen toiminnan organisointia ja hän hankki jatkuvasti julistuksia, kirjallisuutta ja muuta aineistoa jaettavaksi. Tainio oli muun muassa monistanut *Punasotilasta*¹⁰¹ ja jakanut sitä varusmiespalvelukseen lähtijöille.¹⁰² Seuraava tiukempi kontrollitoimenpide Tainion kohdalla tapahtui syksyllä 1928, kun Kuusamon rajavartijat pidättivät hänet ja kaksi muuta miestä. Miesten epäiltiin yrittäneen loikata Neuvostoliiton puolelle. Kuulusteluissa Tainio kertoi tulleensa paikkakunnalle työnhakuun ja eksyneensä Taivalkoskella, josta miehet kuljetettiin Kuusamon puolelle. Siellä siviilipukuinen mies käski harhailijoiden seurata itseään ja johdatti heidät rajavartioston kenttävartioon. Muut kuulusteltavat kertoivat saman tarinan, joten kaikki päästettiin vapaalle jalalle kuulustelujen jälkeen.¹⁰³ Epäily loikkaamisesta oli aiheellinen, sillä Kuusamon alue oli perinteisesti ollut rajanylityspaikka Venäjän puolelle. 1920-luvulla sekä rajavartiolaitos että EK olivat huolestuneita salaisesta rajaliikenteestä puolin ja toisin itärajaa.¹⁰⁴

Aktiivisen valvonnan jälkeen EK antoi käskyn pidättää Tainio silloin, kun hänellä olisi mukanaan vahvaa todistusaineistoa. Heinäkuun viimeisenä päivänä 1929 Tainio pidätettiin Kemissä ja suoritetussa tarkastuksessa hänen hallustaan löydettiin valtavasti

⁹⁹ Oulun alaosasto, 7.7.1926; Kuulustelupöytäkirja nro 6/1926. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰⁰ KD 152/866 -27, 3.9.1927. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰¹ Punasotilas oli SKP:n sotilasjaoston julkaisema lehti, jota levitettiin armeijan keskuudessa. Hyvönen 1971, 101.

¹⁰² Ilmoitus nro 41, 31.1.1928. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰³ Kuulustelupöytäkirja nro 11/1928. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰⁴ Elfvengren 2012, 106.

kommunistista aineistoa ja kirjallisuutta.¹⁰⁵ Tainion aiempi toiminta yhdistettynä uuteen rikkeeseen puhui sen puolesta, että hän osallistui aktiivisesti SKP:n toimintaan. Hän ei myöskään kierrellyt kysyttäessä kirjallisuudesta, vaan myönsi olevansa täysin tietoinen sen sisällöstä. Pitkällisen tutkinnan ja todistusaineiston kokoamisen jälkeen Vaasan hovioikeus tuomitsi Tainion marraskuussa 1929 valtiopetoksen valmistelusta kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeseen ja menettämään kansalaisluottamuksensa kuudeksi vuodeksi rangaistuksen jälkeen.¹⁰⁶ EK jatkoi tietojen keräämistä Tainion vankeusrangaistuksen aikana. Joku Tainion tuntenut kommunisti osasi kertoa, että Tainio oli tarpeettomasti ”polttanut” itsensä eikä käyttänyt tarvittavaa ”konspiraatiota” (salausta).¹⁰⁷ Tainionkin kohdalla 1920-luku päättyi vankeusrangaistukseen Tammisaaressa.

Kittilässä Reino Uusisalmi tiedettiin aktiiviseksi kommunistiksi ja kunnanvaltuuston jäseneksi. 1920-luvulla EK:lla oli yllättävän vähän tietoja Uusisalmen toiminnasta, mutta ensimmäinen todiste oli tarpeeksi raskauttava, jotta hänet voitiin pidättää. EK oli löytänyt vuoden 1930 alussa Oulun piiriorganisaattori Yrjö Jääskelältä Uusisalmelle kuuluneen salatunnuksen. Uusisalmi vastasi tunnukseen ja tietämättään selosti Kittilän kommunistien toiminnasta ja paikalliskomiteasta EK:n etsivälle. Uusisalmi tuomittiin todisteiden varjolla kuritushuoneeseen puoleksitoista vuodeksi sekä menettämään kansalaisluottamuksensa neljäksi vuodeksi rangaistuksen jälkeen.¹⁰⁸ Vaikka EK:lla oli tietoa Uusisalmen toiminnasta Kittilän seudulla ja täysin aukotonta todistusaineistoa häntä vastaan, hänestä ei poikkeuksellisesti ollut kerätty tietoja vankeusaikana eikä sen jälkeen. Uusisalmen henkilömapissa on aukko vuosien 1931 ja 1936 välillä, mikä on poikkeuksellisen pitkä aika muihin kohdehenkilöihin verrattuna.

Kajaanissa Janne Mustonen oli puolestaan joutunut EK:n valvonnan kohteeksi toimiessaan sosialistisen nuoriso-osaston puheenjohtajana. Loppuvuodesta 1924 Mustosen luona toimitettiin kotietsintä, jossa löydettiin Mustosen veljelle kuuluneita kartoja outoine merkintöineen. Tämän perusteella Mustosen tiedettiin osallistuneen SKP:n toimintaan tai ainakin olleen tietoinen siitä.¹⁰⁹ Tämä ei kuitenkaan ollut ilmeisesti tarpeeksi vahvaa näyttöä, sillä Mustosta ei pidätetty. Hänen seuraamistaan kuitenkin jatkettiin entistä ahkerammin. Vuoden 1926 aikana EK sai useasta lähteestä tietoonsa,

¹⁰⁵ Kemin edustuksen ilmoitus nro 479, 31.7.1929. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰⁶ Vaasan HO:n päätös, 1.11.1929. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰⁷ Lyhennysote, Kemin edustus, 16.3.1931. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰⁸ Erittely Kittilän juttuun nro 36/1930. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

¹⁰⁹ Tiedoksianto, 13.12.1924. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

että Mustonen oli Kajaanin SKP:n johtavia henkilöitä ja että hän oli värvännyt useita henkilöitä puolueeseen.¹¹⁰

Nämä tiedot johtivat siihen, että maaliskuussa 1926 EK pidatti Mustosen ja otti tämän kuulusteluihin. Pitkällisten kuulustelujen jälkeen Mustonen kertoi muun muassa omasta toiminnastaan SKP:ssa, jonka organisaattorina hän toimi Kainuun alueella. Hän oli värvännyt eri työpaikoilta henkilöitä perustamaan työpaikkasoluja¹¹¹. Mustonen myös kertoi SKP:n tarkoitusperistä, politiikasta, keinoista ja vallankumouksen tärkeydestä. Hän oli ollut suorassa yhteydessä SKP:n organisaattoriin Kuopiossa ja kuullut tältä SKP:n Suomen ”byroon”¹¹² olemassaolosta. EK sai Mustoselta myös pitkän nimilistan henkilöistä, jotka olivat osallistuneet SKP:n toimintaan sekä löysivät kotitarkastuksessa paljon SKP:n laatimaa poliittista materiaalia.¹¹³

Mustosen kohdalla voidaan puhua täystunnustuksesta, sillä hän ei tunnustanut vain omia toimiaan. EK sai Mustosen kautta yhteensä 31 kajaanilaisen kommunistin tiedot.¹¹⁴ Mustonen sai ensituomionsa kesällä 1926 kahdeksan vuoden kuritushuonerangaistuksen valtiopetoksen valmistelusta sekä maanpetoksesta, ja menetti kansalaisluottamuksensa 10 vuodeksi.¹¹⁵ Tämä oli poikkeuksellisen ankara ensituomio, kun tarkastellaan kaikkien kohdehenkilöiden vankeushistorioita. Tosin Mustosen tuomiota selittää hyvin aukottomaksi osoitettu SKP:n jäsenyys sekä raskauttava toiminta organisaattorina. Vaikka Mustonen saatiin tuomittua pitkään rangaistukseen, EK ei lopettanut tietojensa kartuttamista, vaan jatkoi sitä aktiivisesti myös Mustosen vankeusaikana, joka jatkui 1930-luvun puolelle.

Oulussa Matti Huhta ei joutunut 1920-luvulla kovan kontrollin kohteeksi, vaikka EK tiesi kyllä hyvin, mihin yhdistyksiin hän kuului ja mihin kokoontumisiin hän otti osaa. EK keräsi Huhdasta tietoa jatkuvalla syötöllä, mutta ei onnistunut löytämään raskauttavaa tietoa. Ainoa merkintä suorasta viranomaiskontrollista Huhtaa kohtaan oli pidätys Oulussa ”punaisen päivän”¹¹⁶ vieton aikana 1.8.1929 sekä Oulun raastuvanoikeuden

¹¹⁰ Akp. 62/1926; Akp. 312/1926; Akp. 382/1926. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

¹¹¹ Työpaikkasolu oli SKP:n organisaatiossa pienin osa, joka oli suoraan piirikomitean alaisuudessa.

¹¹² Byroo koostui SKP:n keskuskomitean vaikutusvaltaisimmista jäsenistä.

¹¹³ Kuulustelupöytäkirja nro 313/1926. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

¹¹⁴ KD 36/604 -27, 11.2.1927. III C 10, 2498. EK-Valpo I. KA.

¹¹⁵ Vaasan HO:n päätös, 9.7.1926. Hmp A:1008/Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

¹¹⁶ Punaisella päivällä tarkoitettiin Kommunistisen internationaalin määräämää juhlapäivää, joka oli sekä yleinen sodanvastaisuuden juhla että Neuvostoliiton puolustusjuhla. 1920-luvun lopulla punaista päivää vietettiin myös Suomen kommunistien keskuudessa. Saarela 2008, 393–400.

langettama 30 päivän päiväsakkorangaistus ”haitanteosta viranomaiselle” marraskuun 1929 lakkotoiminnan yhteydessä.¹¹⁷ EK kohdisti toimenpiteitä punaisen päivän viettäjiä kohtaan ja tästä sai osansa myös Matti Huhta. Huhta välttyi kuitenkin kovemmilta kontrollitoimilta 1920-luvulla.

Oulun seudun toinen aktiivinen toimija Ilmari Sormunen oli tullut EK:lle tutuksi sisällissodan jälkeen. Hän oli paennut Ruotsiin ja ollut siellä SKP:n jäsenenä.¹¹⁸ EK pidätti hänet kuulusteluihin kesällä 1924, missä hän kertoi menneisyydestään, tosin luultavasti itselleen hyödyllisin sanankääntein. Hän kielsi esimerkiksi ottaneensa osaa sisällissotaan punakaartissa, mutta silti suojeluskuntalaiset olivat pidättäneet hänet, ja hän joutui hetkeksi jopa vankileirille. Hän sanoo syyksi Ruotsiin lähtemiselle Suomen huonot elinolot, eli hän oli mennyt naapurimaahan työn ja rahan perässä. Sormunen ei omien sanojensa mukaan ollut innostunut poliittisesta elämästä eikä ollut törmännyt kommunistisiin julistuksiin tai kirjallisuuteen Tornion seudulla.¹¹⁹ Sormunen vapautettiin kuulustelujen jälkeen, sillä mitään raskauttavia seikkoja ei noussut esille.

EK:n Vaasan alaosasto kertoi listatessaan Sormusen kotipaikan, Sumiaisten, tunnettuja kommunisteja, että Sormusta on ”pidettävä kiihkeänä kommunistina”. Vaasan alaosasto epäili, että hän olisi käynyt kommunistien kurseja Ruotsin puolella oleskellessaan. Lisäksi Sormunen oli ollut pois kutsunnoista ja piileskellyt asepalvelukselta.¹²⁰ Myöhemmin Vaasan alaosasto kertoi pääosastolle ja Tornion alaosastolle, että Sormunen hoiti etappiyhteyksiä Suomen ja Neuvostoliiton välillä sekä johti salaista liikettä Pohjois-Suomen sosialististen nuoriso-osastojen keskuudessa.¹²¹ Näiden tietojen oikeellisuutta ei voi täysin varmistaa, mutta EK keräsi ja yhdisteli tietojaan monesta eri lähteestä, mikä tuo varmuutta väitteille. Sormunen näyttääkin olleen juuri niitä kommunisteja, joille naapurimaa Ruotsi oli tuttu paikka.

Sormusen pidätystä varten ei vielä ollut näyttöä, vaikka hänen kirjeenvaihtoaan ja puheluitaan valvottiin varsin tarkasti. Sormusesta on kylläkin useita merkintöjä lakkojohtajana, minkä yhteydessä hän piti räikeäksi luonnehdittuja puheita.¹²² EK kuvaili

¹¹⁷ Tiedonantaja nro 217, 21.12.1929. Hmp A:1926a/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

¹¹⁸ Amp I, 1B/Sormunen, Toivo Ilmari. Kaaderijaosto. SKP. Kansan Arkisto.

¹¹⁹ Kuulustelupöytäkirja nro 17/1924. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹²⁰ Vaasan alaosasto, 24.8.1925. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹²¹ Vaasan alaosasto, 8.12.1925. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹²² Tornion alaosaston kirje, 17.12.1925; Tornion alaosasto, 5.5.1926. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

Sormusen työtä *Pohjan Voiman* päätoimittajana varsin merkityksettömäksi, mikä näkyi myös Sormusen kuukausipalkassa: se oli tietojen mukaan vain 1700 markkaa, kun varsinaisen päätoimittajan palkka oli 3 500 markkaa ja taloudenhoitajan 3 000 markkaa. Samaan aikaan tavallisten toimittajien palkat olivat 2 750 markkaa kuukaudessa.¹²³ EK piti Sormusta pelkkänä ihmiskilpenä, joka vastaisi lehden kirjoittelusta, jos niistä tulisi oikeusjuttuja.

Ensimmäinen varsinainen oikeusjuttu tapahtui Sormusen kohdalla keväällä 1928. Tuolloin Oulun raastuvanoikeus tuomitsi hänet kahdeksi vuodeksi vankilaan *Pohjan Voimassa* tapahtuneesta ”valtiopetokseen viettelemisestä” ja ”rikoksen ylistämisestä”. Vaasan hovioikeus tosin alensi Sormusen tuomiota ja antoi ainoastaan neljän kuukauden vankeusrangaistuksen, sillä se kumosi syytteen valtiopetokseen viettelemisestä.¹²⁴ Samalla *Pohjan Voima* määrättiin lakkautettavaksi kolmen kuukauden ajaksi. Lyhyen vankeusrangaistuksen jälkeen Sormunen joutui poliisin kanssa jälleen tekemisiin, kun Oulun työväentalolla pidettiin vastalausekokous Tammisaaren poliittisten vankien aloittaman nälkälakon takia. Poliisi esti kokousta seuranneen mielenosoituksen ja samalla maaherra kielsi kokouksen pitämisen. Sormunen pidätettiin saman tapahtumaketjun pyörteissä. Tällöin Sormunen välttyi vankilalta, mutta Oulun raastuvanoikeus tuomitsi hänet 30 päivän päivä Sakoon.¹²⁵ Tämän jälkeen Sormunen siirtyi Kemiin *Pohjan Voiman* toimitukseen. EK jatkoi tietojen kartuttamista Sormusesta, mutta mitään raskauttavaa se ei saanut selville ennen 1930-lukua.

EK:n kuulusteluissa oli hyvin tyypillistä, että niiden kohdetta väsyttiin pitkällisillä sessioilla ja hyökkäävillä kysymyksillä. Kommunisteiksi epäillyt taas lähes aina kielsivät jyrkästi kuuluvansa laittomaan puolueeseen ja olivat omien sanojensa mukaan poliittisesti korkeintaan sosialidemokraatteja. Tämän jälkeen EK esitti yleensä keräämänsä todisteet ja pyrkivät tällä osoittamaan epäillyn syyllisyyden. Tällöin epäilty yleensä joko kertoi säikähtäneenä kaiken tietämänsä tai sitten kielsi itsepintaisesti kuuluneensa mihinkään maanalaiseen puolueeseen. Tämä kovapäinen kieltäminen osoittautui aineiston perusteella varsin yleiseksi käyttäytymismalliksi kommunisteilla. Tämän perusteella voi todeta, että SKP:n pahimpana pelkona olivat täystunnustajat ja muut EK:n kanssa

¹²³ Oulun alaosasto, 23.8.1926. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹²⁴ *Pohjan Voima* nro 107, 12.5.1929. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹²⁵ Oulun alaosasto, 20.11.1929; Tiedonantaja nro 217, 21.12.1929. Hmp A:788b/Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

yhteistyötä tehneet epäilty, sillä heidän kauttaan EK sai haaviinsa paljon muitakin kommunisteja. Tällainen esimerkki oli Janne Mustosen ensimmäinen pidätys.

Toisenlainen aineistossa esille noussut vahva kontrollitoimi oli ulkomaanpassihakemusten tarkkaileminen ja mahdollinen epääminen. EK ei pystynyt itse epäämään passeja, mutta se valvoi hakemuksia ja antoi lausuntoja päätöksiä tekeville viranomaisille. Eritoten kommunistien ulkomaanpassihakemukset pääsivät poikkeuksetta tarkkaan syyniin, eikä epäyspäätös ollut harvinaisuus. Tällaista suhtautumista edusti esimerkiksi tapaus, jossa Elsa Korhonen haki ulkomaanpassia matkustaakseen Neuvostoliittoon omien sanojensa mukaan ”opinto- ja huvimielessä”, mutta EK:lla oli tästä oma näkemyksensä. Sen mukaan Korhonen oli menossa matkalle samaan aikaan, kun muutama kemiläinen mieskommunisti siirtyisi itänaapuriin salareittejä pitkin.¹²⁶ EK:n epäilyksiä lisäsi sen nappaama kirje. Siinä Korhosen tuttava pahoittelee, ettei ole saanut passia, sillä viisumin saa aikaisintaan kuuden viikon päästä hakemuksesta. Tästä syystä matka Neuvostoliittoon uhkasi jäädä tekemättä. Samoihin aikoihin myös Eino Tainio haki ulkomaanpassia Neuvostoliittoon matkustamista varten, mutta hakemus evättiin. Selvää on, että epäämiseen vaikutti Tainion epäilyttävä historia ja EK otaksuikin, että Tainion on tarkoitus matkustaa Neuvostoliittoon ”kommunistisissa tarkoituksissa”.¹²⁷

Tieto Korhosen ja Tainion epäilyttävistä matka-aikeista kulki myös muille viranomaisille. Oulun läänin maaherra oli se taho, jonka päätettävissä oli passihakemusten hyväksyminen tai hylkääminen tällä alueella. EK antoi maaherralle vankat perustelut, että Korhonen oli Kemin seudun johtavia kommunisteja ja lisäksi useat muut kommunistinaiset ovat hakeneet passia Neuvostoliittoon samanaikaisesti. Korhosen epäiltiin haluavan opiskella kommunistisen puolueen asioita Neuvostoliiton puolella ja näiden syiden takia passihakemus pitäisi evätä. Näin myös tehtiin maaherran päätöksellä, tosin vasta vuotta myöhemmin, 1927.¹²⁸ Samankaltaisia perusteluja esitettiin Tainionkin kohdalla.

EK toimi tiiviissä yhteistyössä muiden viranomaisten ja alaosastojen kanssa. Korhosen tapauksessa johtavana tutkijaviranomaisena oli EK:n Tornion alaosasto, mutta tietoja lähetettiin asiassa päätöksen tekeväälle Oulun läänin maaherralle ja samat tiedot menivät

¹²⁶ Tornion alaosaston kiertokirje, 20.5.1926. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹²⁷ KD 152/866 -27, 2.9.1927. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹²⁸ EK Oulun läänin maaherralle; Oulun läänin lääninkanslia EK:lle. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

synkronoidusti myös EK:n pääosastolle Helsinkiin. Hieman myöhemmin Tornion alaosasto sai tietoonsa erään Karihaaran työväentalolla pidetyn yleisen kokouksen päätöslauselman, jossa päätettiin Elsa Korhosen ja erään miehen lähettämistä Moskovaan edustamaan Karihaaraa Venäjän vallankumouksen kymmenenvuotisjuhlille.¹²⁹ Ei ole täysin varmaa, pääsikö Korhonen edustamaan yhdistystään itänaapuriin, mutta ainakaan henkilömapeissa ei ole viitteitä tämän hankkeen onnistumisesta.

EK:n repertuaariin kuului sen ulkomaisten esikuvien tavoin laaja tiedottajaverkosto, jonka tiedonantajia kutsuttiin vasikoiksi eli ”kalveiksi”. Esimerkiksi Elsa Korhosen tuomioon johtaneessa tutkimuksessa keskeisessä osassa oli hänen siskonsa puoliso, jonka Tornion alaosasto oli värvännyt. Mies oli itsekin toiminut kommunistisissa järjestöissä. Tämä osoittaa, että EK:lla oli kykyä soluttautua kommunistien joukkoon, mutta sitä selittänevät myös 1920-luvun varsin niukat elinolot ja vuosikymmenen vaihteessa Suomeakin koetellut talouslama. Yleensä EK tarjosi rahapalkkiota tiedonantajana toimimisesta, mikä oli tervetullut lisä monelle vaatimattomissa elinoloissa eläneelle ihmiselle.¹³⁰ Myös talolliset saattoivat kokea puutetta, joten EK:n tarjoama palkkio kelpasi varmasti tällekin nuorelle miehelle.

Korhosen kommunistisen toiminnan paljastumisessa merkittävin osuus olikin hänen siskonsa miehellä. Tämä oli huomannut salaperäisen paketin, jota hän oli myöhemmin mennyt kielloista huolimatta tutkimaan. Hän ilmoitti löydöstään EK:n etsivälle ja Tornion alaosaston päällikkö päätti jatkotoimenpiteistä. Tarkastus suoritettiin osana kotietsintöjen sarjaa, jotta EK:n tiedonantaja ei olisi paljastunut.¹³¹ Mielenkiintoista olisi tietää, että saiko Korhonen koskaan selville, miten lähelle häntä EK oli päässyt 1920-luvulla. Tosin EK-Valpon listat tiedottajista tuhottiin kesällä 1944, kun uhka Neuvostoliiton miehityksestä kasvoi.¹³²

Samoihin aikoihin Rovaniemellä EK oli saanut Eino Tainion lähelle oman miehensä, jolle Tainio oli alkanut selostamaan, että ”ohrana on löydettävissä sellaisista henkilöistä, josta voisi vähemmin uskoakaan”. Tainio oli aiemmin epäillyt keskustelukumppaniaan agentiksi, mutta pahoitteli näitä puheitaan. EK:n etsivä ihmetteli myöhemmin, kuinka

¹²⁹ Tornion edustus, 1.10.1927. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹³⁰ Lackman 2009, 211–212; Seppinen 2017, 42–43.

¹³¹ Tornion edustus, 25.11.1927. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹³² Lackman 2009, 211.

tarkasti Rovaniemen työväestö puhui EK:sta ja tiesi jopa sen työntekijöiden nimiä.¹³³ Eino Tainion osuutta tähän ei pysty selvittämään, mutta hän on luultavasti ollut osallisena tämän tiedon levittämisessä. Kaikista kohdehenkilöistä oli runsaasti tiedonantajien antamia tietoja, mutta nämä kaksi tapausta olivat huomattavimmat 1920-luvulla.

Jo 1920-luvun lopulla EK:n asiakirjoissa alkoivat näkyä selostukset kommunistien toiminnan lamaantumisen. Tähän vaikuttivat tässäkin alaluvussa kuvailut pidätykset ja tuomiot, joita jaettiin ahkerasti jokaisessa oikeusasteessa. Esimerkiksi Vaasan alaosaston tilannekatsauksessa toukokuulta 1929 todetaan, että sikäläiset paikalliskomiteat eivät ole kokoontuneet ollenkaan ja yhteydet toisiin piireihin ovat täysin poikki.¹³⁴ EK:n edustuksissa ja alaosastoissa keuhuttiin suoritetuista ”leikkauksia” tehokkaiksi. Kaiken kaikkiaan EK:n asiakirjoista syntyy vaikutelma, ettei salainen poliisi pitänyt kommunismia suurena uhkana Suomen demokratialle, vaikka se tukahduttamista jatkettiin aivan entisenlaisella tarmolla.

* * *

Kommunismien kontrollointi oli EK:n tärkein tehtävä sen perustamisesta lähtien. Tämä linja näkyi myös Pohjois-Suomessa, sillä 1920-luvun puolivälin jälkeen annettiin ensimmäiset vankeustuomiot tämän alueen kommunisteille. EK noteerasi kaikki tässä tutkitut henkilöt 1920-luvun aikana, mutta sen kontrolli ja valvonta vaihteli henkilöittäin, mikä johtui suurimmaksi osaksi henkilöiden asemasta kommunistien joukoissa ja heidän iästään. Tästä näkökulmasta katsottuna ei ole paljoakaan tutkimustietoa, ja 1920-luku Pohjois-Suomessa on jäänyt poliittisen historian tutkimuksessa pimentoon. Kommunismien luoma uhka huomattiin ympäri Eurooppaa ja Yhdysvalloissa, mutta toimenpiteet sitä vastaan erosivat maittain. Joissain maissa se oli täysin sallittu suuntaus, kun taas esimerkiksi Suomessa kommunisteja pyrittiin tuomitsemaan valtiopetoksen valmistelusta. Hyvin monen maan turvallisuuspoliisi valvoi ainakin joissain määrin kommunisteja.

Nähdäkseni EK:n kontrollitoimenpiteet Pohjois-Suomessa noudattelivat sen yleistä linjaa vuosikymmenen aikana varsin tarkasti, sillä EK keräsi alusta lähtien runsaasti tietoa seudun kommunisteista. Vaikka EK:n toimintatavat eivät juurikaan eronneet maantieteellisesti Suomen sisällä, oli Pohjois-Suomi kuitenkin erilainen

¹³³ Ilmoitus nro 177, 6.9.1927. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹³⁴ Vaasan alaosaston tilannekatsaus nro 5/1929, 3.5.1929. Amp III C 7 a, 2496. EK-Valpo I. KA.

toimintaympäristö verrattuna muuhun maahan. Alueelle ominaisia työmuotoja olivat metsäsavotat, uittotyömaat ja sahateollisuus, jonne SKP yritti saada omia miehiään agitoimaan kommunismin puolesta. Moni näillä ammattialoilla toiminut henkilö kannattikin kommunismia ja nämä työpaikat tulivat EK:n tarkkailun alle.¹³⁵

Pohjois-Suomen erityispiirteitä olivat maaraja Ruotsin kanssa sekä Neuvostoliiton läheisyys. Kommunismi ei ollut Ruotsissa koskaan täysin kiellettyä, joten SKP:llä oli toimintaa myös länsinaapurissa. Sieltä tuotiin Suomen puolelle kirjallisuutta ja muuta materiaalia sekä moni tunnettu suomalainen kommunisti vaikutti Ruotsin puolelta kotimaahansa. Neuvostoliiton puolella taas oli pitkä rajanylityksen perinne, ja Pohjois-Suomen rajaseudulla ylitettiin rajaa puolin ja toisin. EK huolestui jo vuonna 1919 SKP:n sotilaslinjasta, joka pyrki iskemään Suomeen sekä Ruotsin että Venäjän puolelta, jos Suomessa alkaisi uusi kapina. Oman luonteensa varsinkin Lapin alueelle antoi vuonna 1922 sattunut niin sanottu läskikapina¹³⁶. Tässä tapahtumassa erityistä huolta aiheutti Venäjän puolelta kapinaa johtamaan tullut punaupseeri ”Jahvetti Moilanen” eli Frans Myyryläinen.¹³⁷ Tämä oli EK:lle osoituksena Lapin erämaiden ja Neuvostoliiton läheisyyden vaarallisesta yhdistelmästä, jonka seurauksena Pohjois-Suomen väestöä olisi voinut joutua kommunismin vaikutuspiiriin ja samalla naapurivaltion vaikutusvalta kasvaa Suomen sisällä.

Kansainvälisessä vertailussa Suomen ideologinen asenne ja lainsäädännön suunta erosi hieman esimerkiksi Yhdysvaltain 1920-luvun linjauksesta. Jennifer Luffin mukaan FBI:n edeltäjä BI (Bureau of Investigation) ei saanut valvoa kotimaisia kommunisteja tai muitakaan radikaaleja ryhmiä. Vasta 1930-luvun jälkipuoliskolla USA:n hallitus ja presidentti antoivat FBI:lle luvan kommunistien valvontaan, vaikka siihen oikeuttavaa lakia ei ollut olemassa. Isossa-Britanniassa taas kiisteltiin kommunismin laillisuudesta 1920-luvulla, vaikkakin kiistelystä huolimatta paikallisen kommunistisen puolueen päämaja joutui poliisin ratsian kohteeksi vuonna 1924.¹³⁸ Kommunismi herättikin huolta valtaapitävien ja viranomaisten keskuudessa ympäri maailmaa. Suomessa EK:n toimintaan kuului jo sen laillisen aseman perusteella alusta pitäen ääriryhmien valvonta

¹³⁵ Lackman 2009, 216.

¹³⁶ Läskikapina tarkoittaa Savukosken Värriön tukkityömailla tapahtunutta pienimuotoista aseellista kapinaa, jota oli tullut johtamaan Neuvosto-Venäjän puolelta ”Jahvetti Moilanen”. Vallankumoukselle ei kuitenkaan ollut edellytyksiä, joten joukko tyytyi ryöstelemään työmaita, jonka jälkeen se siirtyi Venäjän puolelle. Lackman 2007, 142.

¹³⁷ Lackman 2009, 217.

¹³⁸ Luff 2017, 738–743.

ja varsinkin kommunistien aikeiden estäminen. Myöhemmin Suomen valtion lainsäädäntö kielsi kommunistisen toiminnan kokonaan.

Suomessa 1920-luku loppuikin varsin dramaattisissa tunnelmissa, sillä vuonna 1927 pidätetyn SKP:n yleisorganisaattori Jalmari Rassin antamat tiedot johtivat vuoden 1928 suureen kommunistijuttuun. Tuolloin pidätettiin lukuisia SKP:n toimitsijoita ja organisaattoreita, minkä seurauksena suomalainen kommunismi oli lähellä täydellistä tukahtumista.¹³⁹ Vuonna 1929 alkoi Lapualla kuulua vaatimuksia vielä kovemmissa otteista suomalaista vasemmistoa kohtaan, ja tämä liikehdintä voimistui entisestään vuosikymmenen taitteessa. Jos 1920-luvulla kommunistit saivat toimia julkisissa järjestöissä, 1930-luvulle tultaessa tästä tehtiin mahdotonta lainsäädännön avulla. Voidaankin nähdä, että suomalainen kommunismi oli varsin erilaisessa asemassa 1920-luvulla kuin 1930-luvulla.

¹³⁹ Lackman 2009, 223–224.

2 KOMMUNISMI ARMONPISTOA VAILLA – 1930-LUKU

Uusi vuosikymmen toi mukanaan uusi tuulia, joista varmasti leimaa-antavin oli lapuanliikkeen syntyminen, ja sen voimistuneet vaatimukset kommunistien kuriin laittamisesta. Etsivän keskuspoliisin päällikkö Riekki ei pitänyt lapualaisten vaatimuksista ja ulkoparlamentaarisesta uhkailusta. Hänen mukaansa suomalainen kommunismi ”tarvitsi enää armonpiston”, sillä vuoden 1928 suuri kommunistijuttu oli rampauttanut SKP:a merkittävästi.¹⁴⁰ Toisin sanoen Riekki piti lapualaisten puheita kommunismin uhasta tekosyynä toimia ulkoparlamentaarisesti ja käyttää oman käden oikeutta. Tästä huolimatta Riekin johtama EK jatkoi kommunistien kontrolloimista jopa entistä vahvemmin. Tätä tehtävää avustamaan säädettiin niin sanotut kommunistilait, joiden avulla EK-Valpon kommunismintorjunnasta tuli entistä helpompaa. Kommunistien piirissä puolestaan äärioikeiston ja fasismin nousua myös Suomessa pidettiin kapitalistisen yhteiskunnan lopullisena muotona, jossa työväestöä sorretaan ja rajoitetaan entistä pahemmin, kuten Hyvösenkin teoksesta voi todeta.¹⁴¹

Muuttoliike ja loikkaukset Neuvostoliittoon kiihtyivät 1930-luvulla, ja loikkareita EK seurasi erityisellä tarkkuudella. Lama ja taloudellinen puute ajoi ihmisiä Neuvostoliiton puolelle etsimään töitä, mutta myös sosialistisen ihannevaltion rakentaminen houkutteli kommunisteja maahan. Nimenomaan loikkaukset lisääntyivät 1930-luvun alussa aina vuoteen 1933 saakka. Arviolta 12 000–15 000 suomalaista meni salaisesti Neuvostoliiton puolelle. Tästä huolestuivat myös Esko Riekki ja EK. Kotimaassa suomalainen kommunismi painui entistä enemmän maan alle, sillä sen julkinen toiminta oli tehty mahdottomaksi. Lapualaisten painostuksesta voimaantulleet kommunistilait rajoittivat kommunistien yhdistymis-, kokoontumis- ja painovapautta merkittävästi.¹⁴² Kommunistien ja sosialidemokraattien yhteis- ja kansanrintamapolitiikasta ei ollut jäljellä muuta kuin haalea muisto. Kommunistit pysyivätkin täydellisesti maan alla, Neuvostoliitossa tai vankiloissa aina syyskuuhun 1944 asti.

Naapurimaa Ruotsissa kommunistinen puolue ei ollut koskaan kokonaan kielletty, mutta kommunisteja pidettiin silmällä myös siellä. Nicklas Andrén toteaa artikkelissaan, että

¹⁴⁰ Lackman 2009, 224.

¹⁴¹ Hyvönen 1971, 108–118.

¹⁴² Lackman 2007, 309; 241–246.

vuonna 1933 muodostetun valtiollisen poliisin (statspolis) tehtäväksi tuli kerätä kommunisteiksi tiedettyjen ja aatetta sympatisoivien henkilöiden tiedot kortistoon, eli siis hieman samalla tavalla kuin EK-Valpossa toimittiin. Jo vuonna 1934 Ruotsin tiedustelupalvelulla ja valtiollisella poliisilla oli suuri kortisto näistä henkilöistä. Lisäksi ruotsalaisen kommunismin kuvataan lähestyneen Neuvostoliittoa niin paljon, että puhuttiin jopa ”venäläisestä lahkosta Ruotsissa”. Tämä uhka heijastui myös Suomeen ja erityisesti pohjoiseen, sillä Norrbottenissa oli hyvin vahvaa kommunistista liikehdintää.¹⁴³ Tämä taas auttoi suomalaisia kommunisteja SKP:n toiminnan pyörittämisessä. Kuitenkaan Ruotsissa ei pidätetty, kuulusteltu ja tuomittu kommunisteja samassa tarkoituksessa kuin Suomessa.

Itse turvallisuuspoliisin organisaatiossa tapahtui yksi merkittävä, mutta lähinnä symbolinen muutos. Etsivä keskuspoliisi lakkautettiin T. M. Kivimäen hallituksen niin sanotun muistiojupakan aloittaman ketjureaktion takia, ja sen seuraajaksi perustettiin Valtiollinen poliisi. Muistiojupakka syntyi, kun kommunistien ja sosialidemokraattien kansanrintamataktiikasta huolestunut pääministeri Kivimäki käski Riekiä laadittamaan muistiot aiheeseen liittyen. Muistioista löytyi muun muassa sosialidemokraattisia ja maalaisliittolaisia poliitikkoja, joita EK piti liian sinisilmäisinä kommunismin suhteen. Muistion paljastumisen takia Kivimäen hallitus joutui eroamaan ja samassa tapahtumasarjassa käynnistyivät tutkimukset EK:n toimista.¹⁴⁴

Vuonna 1937 Kyösti Kallion tullessa presidentiksi muodostettiin uusi hallitus, jossa Urho Kekkonen toimi sisäministerinä. Hän oli aiemmin työskennellyt EK:n etsivänä Kajaanin alaosastolla ollen välillä jopa osastopäällikön sijainen.¹⁴⁵ EK:lla oli epäluotettava maine varsinkin hallituskumppani sosialidemokraattien piirissä ja Kekkonen halusi itsekin vaikuttaa organisaation asemaan. EK haluttiin entistä enemmän sisäministerin alaiseksi turvallisuuspoliisiksi. Kekkonen itse näki EK:n potentiaalisesti aseeksi demokratian turvaamisessa ja ääriliikkeiden tukahduttamisessa. Ainoastaan EK:n päällikkö oli este tälle muutokselle ja siksi Riekistä haluttiin eroon.¹⁴⁶

Kekkonen ei Juhani Suomen mukaan käyttänyt puhtiaan kommunismin vastustamiseen, sillä kommunismin tila oli 1930-luvulla jo valmiiksi heikko. Kekkonen suuntasikin

¹⁴³ André 2006, 23–27.

¹⁴⁴ Lackman 2009, 227.

¹⁴⁵ Ks. esim. Lackman 2009, 222.

¹⁴⁶ Suomi 1986, 85.

tarmonsä äärioikeiston vastustamiseen ja erityisesti lapuanliikettä seurannutta IKL:ää vastaan.¹⁴⁷ EK:n lakkauttamisesta ja Valpon perustamisesta huolimatta esimerkiksi Oula Silvennoisen mukaan mikään ei muuttunut merkittävästi, sillä uusi virasto jatkoi pitkälti entisellä henkilökunnallaan. Henkilöstö jatkoi Esko Riekin aikaisen EK:n perinnettä Valpossa, eikä toimintatavoissa tapahtunut isompaa muutosta. Kommunismin tukahduttaminen pysyi edelleen viraston tärkeimpänä tehtävänä.¹⁴⁸ Seuraavissa alaluvuissa puhun sekä EK:sta että Valposta, mutta olennaista eroa näillä termeillä ei ole.

Etsivä keskuspoliisi jatkoi kovan kontrollin linjaa uudelle vuosikymmenelle tultaessa, vaikka sen päämäärätietoinen toiminta 1920-luvun lopulla vähensi kommunismin aiheuttamaa uhkaa Suomen valtiolle. Pohjoissuomalaiset kommunistit joutuivat EK:n valvonta- ja kontrollitoimenpiteiden kohteeksi hieman eri tavoin, sillä osa suoritti vankeusrangaistuksiaan pitkälle 1930-luvun puolelle, kun taas osa loikkasi Neuvostoliiton puolelle, ja osa taas onnistui välttelemään pidätystä varsin pitkään. Kertyneen aineiston perusteella vankeudesta vapautuneet kommunistit joutuivat välittömästi uudelleen valvonnan alaiseksi ja EK:n tavoitteena oli saada nämä henkilöt mahdollisimman äkkiä takaisin telkien taakse.

2.1 Lainsäädäntö EK-Valpon apuna – pohjoissuomalaisten kommunistien maanalaisuuden vuodet

Tässä alaluvussa analysoin Suomen puolella toimineita pohjoissuomalaisia kommunisteja 1930-luvulla ja sitä, miten EK-Valpo kontrolloi heitä. Tähän joukkoon kuuluvat Elsa Korhonen (Karppinen), Eino Tainio, Reino Uusisalmi, Ilmari Sormunen ja Janne Mustonen. Suurin osa heistä suoritti ensituomioitaan valtiopetoksen valmistelusta 1930-luvun puolelle asti. Ainoastaan Uusisalmi sai ensimmäisen vankeustuomionsa vasta vuonna 1930. EK-Valpo ei muuttanut missään vaiheessa linjaansa suhteessaan pohjoissuomalaisiin kommunisteihin, vaan heistä kerättiin tietoa myös heidän vankeusrangaistuksiensa aikana ja valvontaa jatkettiin välittömästi vankilasta vapautumisen jälkeen.

¹⁴⁷ Suomi 1986, 22–25.

¹⁴⁸ Silvennoinen 2008, 49.

Tästä selkeästä toimintatavasta paras esimerkki on kemiläinen Elsa Korhonen, joka vapautui Hämeenlinnan lääninvankilasta helmikuussa 1930. Korhonen oli viettänyt kuritushuonerangaistuksensa muiden naisvankien joukossa, joiden sijoituspaikkana edellä mainittu vankila toimi. EK:n valvonnan linja piti Korhosenkin tapauksessa, sillä hänestä kerättiin jonkin verran tietoja hänen vankeusaikanaan. Jos Korhosen nimi oli noussut esiin esimerkiksi eri ihmisten kuulusteluissa tai tiedottajien ilmoituksissa, niistä laitettiin merkintä hänen henkilömappiinsa. Korhonen sai kokea EK:n kontrollitoimenpiteitä lähes välittömästi vapautumisensa jälkeen, kun hänet ja Matti Huhta pidätettiin eräällä juna-asemalla ja heille suoritettiin ruumiintarkastus.¹⁴⁹ Mitään raskauttavaa ei kuitenkaan löytynyt, mutta luultavasti tällainen kontrollointi teki Korhosesta epäluuloisemman. EK:n tiedonhaalintaa se ei kuitenkaan estänyt.

EK oli jälleen tietoinen Korhosen osallistumisesta mielenosoituksiin sekä eri yhdistysten toimintaan, kuten esimerkiksi Kemin kirkosta eronneiden yhdistykseen. Korhosta vastaan onnistuttiin keräämään tarvittava näyttö alkuvuodesta 1931. Pitkällisen seurannan ja varjostamisen jälkeen Korhonen onnistuttiin yhdistämään erääseen helsinkiläiseen asuntoon, joka toimi kommunistien kohtaamispaikkana. EK:n etsivät ratsasivat asunnon ja jäivät odottamaan Korhosta saapuvaksi. Hän astui suoraan etsivien asettamaan ansaan ja joutui pidätetyksi välittömästi asunnolle tullessaan.¹⁵⁰ Elsa Korhosen pidätys oli erään EK:n tiedonantajan mukaan iso menetys SKP:lle, sillä hän oli toiminut ”yliorganisaattorina” ja koko Helsinki ”on pimeänä toistaiseksi”.¹⁵¹ Korhosen asemaa tuolloin ei pysty varmistamaan EK:n aineistoista, mutta Korhosen pidätys oli eittämättä kova isku SKP:lle. Luultavasti myös kommunistien yhteydet pohjoiseen kärsivät.

EK yhdisti tutkinnat yhdeksi jutuksi, ja kerätyn näytön perusteella Elsa Korhonen sai neljän vuoden kuritushuonetuomion Turun hovioikeudessa.¹⁵² Myöhempien raporttien mukaan Korhonen toimi voimakkaasti Hämeenlinnan naisvankien keskuudessa. Hän kuului kommunistiseen vankilakomiteaan, joka valvoi naisvankien poliittista kuria ja piti luentoja ”heikoimmilleen”, mutta hän teki myös suoranaista sabotaasia vankilahenkilökuntaa kohtaan.¹⁵³ Edellä mainituista raporteista kävi selvästi ilmi EK:n

¹⁴⁹ Kemin edustus pääosastolle 5.1.1931; Ilmoitus nro 2370/4.2.1931; Ilm. rek. nro 432/30. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹⁵⁰ Ilmoitus 385/31. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹⁵¹ Ilmoitus nro 2423, 27.4.1931. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹⁵² EK:n tiedonanto nro 247, 10.3.1932. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹⁵³ KD 133/869 -32, 21.4.1932; Ilm. rek. 845, 31.8.1932. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

käyttämä retorinen keino, jossa kerrottiin, ettei Korhonen ollut missään vaiheessa muuttanut kommunistista ajatteluaan. EK:n etsivät eivät varmasti olettaneetkaan, että Korhonen tai muutkaan kommunistit muuttaisivat mielipiteitään kommunismista, mutta kyseinen sanamuoto oli enemmänkin perusteluna sille, miksi henkilöitä pidettiin edelleenkin silmällä. Samanlaista retoriikkaa käytettiin käsiteltäessä monia muitakin kommunisteja. Korhonen pyrki jatkamaan jo 1920-luvulla alkanutta kommunistista valistustoimintaansa vankilassakin, mikä ehdottomasti piti EK:n huomion hänessä. Korhosen pyrkimys hakeutua johtaviin asemiin tuli ilmi hänen vankeusaikanaan.

Korhonen pääsi vankilasta ehdonalaiseen vapauteen alkuvuonna 1935, josta alkoi seuranta, joka jälleen osoittaa EK:n tehokkuutta. Tampereen alaosasto oli saanut tiedon, että Korhonen suuntaisi suoraan Helsinkiin SKP:n tehtävänjakoon, eikä Kemiin, kuten ehdonalaisen vapauden ehdot määräisivät. Korhonen kuitenkin suuntasikin pohjoiseen menevään junaan, ja samaan aikaan Helsingin päässä kommunistit ihmettelivät, miksei hän saapunut paikalle ja olivat pettyneitä hänen suuntaamisestaan Kemiin.¹⁵⁴ Näiden tietojen keräämiseen EK:n etsivät käyttivät muun muassa perinteistä varjostusta eli aikalaistermein ”postausta”, jossa kohteen toimia ja liikkeitä pidetään silmällä, eikä häntä päästetty näkyvistä.

Vuosikymmenen loppupuolella EK sai vihiä SKP:n Kemin piirin sisäisistä erimielisyyksistä ja valtataisteluista. Tuolloin paikalliset kommunistit syyttivät vallan keskittymistä kahdelle suvulle, Korhosille ja Karppisille, ja lisäksi heitä kuvailtiin ”diktaattorimaisiksi”. EK sai todisteita Elsa Korhosen, tässä vaiheessa jo Karppisen, järjestämästä etappitoiminnasta ja rahan saamisesta tähän toimintaan Helsingistä. Juuri tällaisia todisteita selkeästä kommunistisesta toiminnasta haluttiin ja sitä korostettiin EK:n yleistä linjaa käsiteltäessä.¹⁵⁵ Karppinen pidätettiin ja kuulusteltiin Kemin alaosastolla. Myöhemmin Vaasan hovioikeuden antamasta päätöksestä valitettiin ja korkein oikeus korotti muun muassa Karppisen tuomiota. Hän sai kolmen ja puolen vuoden kuritushuonetuomion, jotka hän joutui suorittamaan Hämeenlinnan lääninvankilaan.¹⁵⁶ Koska Karppinen sai tuomionsa juuri talvisodan alla, hän kärsi

¹⁵⁴ KD 75/1011 -35, 26.3.1935; Puhelinsanoma 286; KD 75/1011 -35, 18.4.1935. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

¹⁵⁵ Silvennoinen 2008, 49.

¹⁵⁶ Ilmoitus nro 2300, 5.10.1937; Kuulustelupöytäkirja nro 4/39. Hmp A:1202 Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

valtaosan tuomiostaan sotatilan aikana. Tästä syystä Karppista ei otettu erikseen turvasäilöön sotatilan alkuvaiheessa.

Hieman toisenlaista linjaa edustaa EK:n suhtautuminen kajaanilaiseen Janne Mustoseen. Tammisaarella pitkää ensituomiotaan suorittaneesta Mustosesta kertyi vankeusaikana paljon vähemmän tietoa kuin esimerkiksi edellä käsitellystä Karppisesta. Häntä kuvailtiin lähinnä ”hoipertelijaksi”, jolla tarkoitettiin henkilön uskon horjumista kommunismiin. Hoipertelijat joutuivat yleensä muiden poliittisten vankien syrjimäksi, eikä heihin yleensä otettu mitään kontaktia vankilassa. Tähän syrjintään vaikuttivat ilmiselvästi Mustosen tekemä täystunnustus ja hänen antamansa tiedot puolueen toimijoista. Hänen myös kuvailtiin muiden vankien sanoin ”puhuneen itselleen tahallisesti kahdeksan vuotta”.¹⁵⁷

EK ei vastustanut Mustosen anomusta päästä ehdonalaiseen vapauteen vuonna 1932.¹⁵⁸ Hän suuntasi takaisin Kajaaniin, mutta hän oli joutunut armottomasti sivuraiteille puolueen toiminnasta. Myöhemmin SKP:n paikallinen piiriorganisaattori tutki asiaa useiden valitusten takia. Piirikomitealla ei kuitenkaan ollut mitään pahaa sanottavaa Mustosesta, eikä heidän mukaansa esimerkiksi itseaiheutetusta kiinnijäämisestä ollut kyse.¹⁵⁹ Onkin siis hieman hankala sanoa, oliko Mustonen joutunut puoluetoveriensa epäsuosioon vai ei, mutta kuitenkin joiltain tahoilta esitettiin vastalauseita häntä kohtaan. Vuosikymmenen loppu oli varsin hiljainen, eikä Mustonenkaan osallistunut kovin isoäänisesti kommunistien toimintaan, mutta hän kuului erääseen opintokerhoon ja toimi siinä opinto-ohjaajana.¹⁶⁰ EK ei kohdistanut Mustosta vastaan mitään kontrollitoimia ennen sotien aikaa.

Hieman samankaltainen oli myös Reino Uusisalmen ”unohtaminen” 1930-luvun aikana. Uusisalmi vapautui lyhyen tuomionsa jälkeen Tammisaaresta joulukuussa 1931, mutta toisin kuin monesta muusta henkilöstä, EK:lla ei ollut paljoakaan tietoa hänen toimistaan tämän jälkeen. Ainoa merkintä oli vuodelta 1936, jolloin Kittilän etappiteitä tarkastanut SKP:n toimitsija oli käynyt tapaamassa Uusisalmea. Uusisalmen oli käsketty auttaa etappiteidenhoitaja Juho Eemeli Lakkalaa sekä laittaa puolueen paikalliset elimet

¹⁵⁷ Ilmoitus nro 47/31; Puhelinilmoitus, 26.7.1932. Hmp A:1008 Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

¹⁵⁸ Ilmoitus nro 47/31; Puhelinilmoitus, 26.7.1932. Hmp A:1008 Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

¹⁵⁹ Ilmoitus 445, 11.2.1937. Hmp A:1008 Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

¹⁶⁰ Kajaanin osaston tilannekatsaus nro 3/1938. Hmp A:1008 Mustonen, Janne (Johannes). EK-Valpo I. KA.

kuntoon.¹⁶¹ Vaikka EK tämän perusteella tiesi Uusisalmen osallistuneen SKP:n toimintaan Kittilässä, se ei kohdistanut kovia kontrollitoimenpiteitä häntä kohtaan ennen talvisodan alkua. Kenties EK ei pitänyt Uusisalmea uhkana, sillä hänen toimintansa keskittyi syrjäiseen Lappiin.

Päinvastaista toimintatapaa edusti Eino Tainion valvonta, vaikka hän istuikin 1930-luvun alussa Tammisaaren pakkotyölaitoksessa. Tainion henkilömapista käy ilmi, että EK keräsi hyvin paljon tietoa liittyen Tainion osuuteen SKP:ssä hänen vielä suorittaessaan tuomiotaan. Tämä saattoi hyvinkin olla ennakoivaa toimintaa, jotta Tainio saataisiin mahdollisimman pian edellisen tuomion päätyttyä uudestaan vankilaan. Tämä ei ole lainkaan kaukaa haettu olettaus, sillä moni todistaja kertoi Tainion kuuluneen Tammisaarella vankilan ”keskuskomiteaan”. Hän pääsi ehdonlaiseen vapauteen elokuussa 1932.¹⁶²

Tainion vapaus ei kuitenkaan kestänyt kauaa, sillä EK pidätti hänet jo toukokuussa 1933 epäiltyinä osallistumisesta SKP:n toimintaan Kemissä. Hänet pidätettiin ”nimipäiväkutsuilta”, jossa oli tarkoitus allekirjoittaa erään yhdistyksen perustamiskirja sekä juhlia Tammisaaresta vapautuneita kommunistitovereita. Tainio tietenkin kielsi kaikenlaisen kuulumisen kommunistiseen puolueeseen.¹⁶³ Kuulustelupöytäkirjassa Tainion kerrottiin yrittäneen karata ullakon kautta: Hän ”menetteli luuhulle luonteelleen ja oikealla kommunismin tunnustajalle ominaisella tavalla”. Myöhemmin Tainio sai Vaasan hovioikeuden päätöksellä viiden vuoden kuritushuonetuomion.¹⁶⁴ Edellä ollut lainaus on suoraan tutkintapöytäkirjasta, joka oli osoitettu hovioikeuden avuksi tuomiota päättäessä. Tämän kaltainen luonteen ja henkilön kuvailu oli tyypillistä EK-Valpon toiminnalle. Yleensä tutkimuksissa ei riittänyt se, että todistettiin henkilöiden tekemät rikokset ja teot, vaan monesti mukaan liitettiin ajatus perikommunistisesta ja rikollisesta luonteesta. Kaikki henkilön tekemät teot ja ajatukset yhdistettiin jonkinlaiseksi valtiorikolliseksi periaatteeksi.

Tainio olikin hyvä esimerkki EK:n määrätietoisestä toiminnasta, jotta sen vaarallisina pitämät henkilöt saataisiin mahdollisimman nopeasti takaisin vankilaan. Tainion

¹⁶¹ KD 2353/131 -36, 18.4.1936. Hmp A:2113 Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

¹⁶² Kemin edustus pääosastolle nro 920, 19.10.1931; Ilmoitus 3.8.1932. Hmp A:1073. Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁶³ Kemin edustuksen tilannekatsaus nro 5. Hmp A:1073. Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁶⁴ Kuulustelupöytäkirja nro 193/33; Pääosaston tiedonanto nro 317, 13.6.1934. Hmp A:1073. Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

tapauksessa varmasti pelättiin, että hän alkaisi järjestämään kommunistien salaista toimintaa Kemin ja Tornion seudulla, sillä hänet tiedettiin kyvykkääksi organisoijaksi. Tainio pääsi ehdonalaiseen vapauteen loppuvuodesta 1938.¹⁶⁵ Tietojen keräys jatkui totuttuun tapaan ja Tainion tiedettiin osallistuneen monenlaisiin kokouksiin heti vapautumisensa jälkeen. EK tiesi Tainionkin tapauksessa, ettei hänen suhteensa kommunismiin ollut muuttunut, mutta siitä huolimatta häntä ei pidätetty tai tuomittu ennen talvisodan alkamista.

Myös Ilmari Sormusesta on kertynyt huomattava tietoja EK:n materiaaleihin 1930-luvun aikana. EK seurasi häntä varsin tiiviisti, ja sai tietää hänen liikkuneen paljon Oulun ja Pudasjärven välillä. Sormunen oli kiertävä kurssinvetäjä Pohjolan Ammatillisessa Piirijärjestössä, joka oli suoraan SAJ:n alaisuudessa, mutta eniten hän osallistui pienviljelijöiden katoliikkeen ohjaukseen.¹⁶⁶ Esimerkiksi Muhos oli kärsinyt pahoja menetyksiä katovuonna 1928, ja tämän seurauksena paikkakunnalla alkoi voimakas katokomitealiikehdintä. SKP:n Oulun piiri otti tämän liikkeen ohjaukseensa ”kominternilaisessa hengessä”.¹⁶⁷

Pohjois-Suomessa, kuten edellä mainitulla, aiemmin hyvin vauraalla maanviljelyspaikkakunnalla Muhoksella, oli paljon pienviljelijöitä ja heistä haluttiin SKP:n kannattajia. Hieman katoliikehdinnän alkamisen jälkeen Sormusesta tuli Oulun piiriorganisaattori, kun EK pidätti aiemman organisaattori Yrjö Jääskelän. EK:n tietojen mukaan Sormunen hoiti etappiyhteyksiä, hankki kommunistista kirjallisuutta Ruotsin puolelta sekä oli yhteyksissä muihin SKP:n organisaattoreihin. EK pidätti Sormusen epäiltynä valtiopetoksen valmistelusta syksyllä 1930. Vaasan hovioikeus tuomitsi hänet neljäksi vuodeksi kuritushuoneeseen, josta hän pääsi ehdonalaiseen vapauteen vuoden 1933 lopussa.¹⁶⁸

EK seurasi Sormusta hänen vapautumisensa jälkeen varsin tiiviisti, sillä hänestä on kertynyt runsaasti aineistoa henkilömappiin. Suurin osa tiedoista on varsin vähäpätöisiä, mutta niissä vilisee tunnettujen kommunistien nimiä. He olivat ottaneet yhteyttä Sormuseen tai vierailleet tämän luona Pudasjärvellä. EK:n toiminnasta käy ilmi, että se yritti kerätä nopeasti tarpeeksi näyttöä, jotta Sormunen voitaisiin pidättää, kuulustella ja

¹⁶⁵ KD 1923/1666 -38, 1.11.1938. Hmp A:1073. Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁶⁶ Esim. Lähetekirje pääosastolle 16.7.1929 nro 598. Hmp A:788a Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹⁶⁷ Lackman 1985, 209–211.

¹⁶⁸ EK:n tiedoksianto nro 205, 23.3.1931; KD 1590/1706 -33, 4.12.1933. Hmp A:788a Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

tuomita uudelleen. Etsivät ja tiedonantajat ilmoittivat jopa yksittäisiä junamatkoja Oulun osastolle.¹⁶⁹ Pikkutarkka seuraamis- ja valvontatoiminta kuvasti jälleen EK:n yleistä linjaa, millä pohjustettiin pidätystä ja koetettiin varmistaa tuomiota oikeudessa.

Seuraava pidätys tapahtui kuitenkin vasta heinäkuussa 1937, jolloin Sormusta epäiltiin edellä mainitun Muhoksen pulaliikkeen ohjailusta SKP:n puolesta. Sormusen kodista löytyi runsaasti pulaliikkeeseen liittyviä kirjoituksia ja muita kirjallisia muistiinpanoja. Tämän tutkinnan aikana Sormunen onnistuttiin pehmittämään niin hyvin, että hän kertoi avoimesti SKP:n asioista ja henkilöistä eräälle EK:n etsivälle. Tosin Sormunen perusteli tätä puheliaisuutta sillä, että hän ”uskoo EK:n jo tietävän nämä asiat valmiiksi”.¹⁷⁰ Luultavasti juuri näistä kertomuksista alkoi Sormusen luottamuksellisempi suhde EK-Valpon kanssa, mistä hän joutui myöhemmin vastaamaan SKP:lle. Lopulta Sormunen tuomittiin korkeimman oikeuden päätöksellä vuoden 1938 alussa reiluksi kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeseen, josta hän vapautui ehdonalaiseen syksyllä 1940.¹⁷¹ Tämä jäikin Sormusen osalta viimeiseksi vankilareissuksi.

Sormusen pehmittämisestä ei ole tarkkoja kuvailuja Valpon aineistoissa, eikä niitä ollut muidenkaan kohdalta. Tämä ei ihmetytä, sillä tuskin koskaan viranomaiset raportoivat kyseenalaisista menetelmistään, jos sellaisia käytettiin. Ei kuitenkaan ole mitään syytä olettaa, että Valpo olisi eronnut menetelmiltään muiden maiden turvallisuuspoliiseista. Valpo ei ollut viaton kansainvälisessä vertailussa, ja myös sillä oli taustallaan kyseenalaisia asioita. Oula Silvennoinen toi esiin EK-Valpon suhteen väkivaltaan tältä ajalta: sen mukaan EK-Valpon sisällä on ”poikkeavia” (etsiviä), mutta mitään ”(väkivalta)systemiä” ei ole. Suomalaisten etsivien ja poliisien ei ajateltu kykenevän raakuuteen ja tässä varmasti otettiin vertailukohdaksi Neuvostoliiton salainen poliisi. Samalla kuitenkin tiedostettiin, että suomalainenkin etsivä saattoi lyödä, jos pidätettyjen käytös ei miellyttänyt.¹⁷²

Sari Näre on analysoinut Valpon kuulustelumenetelmiä pidätettyjen ihmisten kokemana. Näihin menetelmiin kuului sekä henkistä että fyysistä väkivaltaa, jossa ihmisiä uhattiin esimerkiksi hengen menettämällä ja varsinaista hakkaamistakin esiintyi varsinkin kommunisteja kuulusteltaessa.¹⁷³ Tämän tutkimuksen aineistossa ainoa viite, jossa

¹⁶⁹ Ks. esim. Ilmoitus 324, 11.11.1935. Hmp A:788a Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹⁷⁰ Ilmoitus 220/37, 25.7.1937; Ilmoitus 792/37, 25.8.1937. Hmp A:788a Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹⁷¹ KD 1744/1893 -40, 22.10.1940. Hmp A:788a Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹⁷² Silvennoinen 2008, 64.

¹⁷³ Näre 2008, 265–271.

käsiteltiin poliisiväkivaltaa, oli Eino Tainion henkilömapissa vuodelta 1929. *Pohjan Voimassa* oli syytetty EK:a Tainion väkivaltaisesta kuulustelusta. Tutkinnassa kuitenkin todettiin muun muassa lääkärin lausuntoon pohjaten, ettei Tainioon kohdistettu väkivaltaa, vaan lehti esitti valheellisia väitteitä. Tainiokin piti uutista kiusallisena.¹⁷⁴ Tämä ei kuitenkaan poissulje sitä, ettei väkivaltaa olisi käytetty yleisesti kuulustelu- ja pidätysmenetelmänä. Onkin todennäköistä, että EK-Valpo piti tavoitteellisesti tiedot käytetystä väkivallasta poissa henkilömapeista.

Sormusta kohtaan ei siis tiedetä käytetyn väkivaltaisia kuulustelumenetelmiä, mutta toinen väkivaltainen tapahtuma on hyvin dokumentoitu: Sormunen muilutettiin vappuna 1930. Vapunpäivänä hän yritti EK:n sanojen mukaan ”saada aikaan hulinoita” Limingassa, mutta joutui pakenemaan Lumijoelle. Sieltä liminkalaiset, ilmeisen lapuamieliset isännät ottivat Sormusen kiinni ja kyyditsivät hänet takaisin Ouluun. Häntä kiellettiin palaamasta jatkoseuraamusten uhalla. Sormusen kyyditsemistä voi pitää varhaisimpana esimerkkinä ilmiöstä, joka tuli laajemman yleisön tietoisuuteen vasta myöhemmin samana kesänä. Oulun alaostaston päällikkö Eino Pallari totesikin, että Sormunen aloitti ”muotiin tulleen autokyyteilyn”.¹⁷⁵ Kuten hyvin tiedetään, muiluttaminen sai aluksi kansan hiljaisen hyväksynnän, sillä se kohdistui ensisijaisesti kommunisteihin ja muihin vasemmistolaisiin henkilöihin. Lopullisen tuomionsa se sai viimeistään silloin, kun presidentti Ståhlberg kyyditettiin Joensuuhun lokakuussa 1930. Tämän tapauksen takia lapuanliike alkoi menettää suosiotaan tavallisen väestön silmissä ja vuoden 1932 Mäntsälän kapina johti koko liikkeen kieltämiseen.¹⁷⁶ Lapuan liikkeen lakkauttamiseen käytettiin samoja lakeja, joita lapualaiset olivat itse olleet ajamassa muutamaa vuotta aiemmin.

Samoihin aikoihin EK otti tietoisin linjan, että lehdistölle tiedotettiin tutkimuksista, pidätyksistä ja tuomioista. Tällä strategialla haluttiin ehkäistä juorujen ja huhujen syntymistä sekä vähentää EK:n salamyhkäisyyttä.¹⁷⁷ Ehkä myös kommunistilakien voimaantulo edesauttoi tiedottamista viranomaisten toimiessa vallitsevien lakien mukaisesti. Samalla EK kenties halusi perustella olemassaolonsa tarpeellisuutta sillä, että valtionpettureita pidätettiin edelleen, vaikka SKP oli käytännössä lakannut olemasta puolueena vuosien 1928 ja 1930 välillä. Vaikka EK halusi estää vääristyneiden uutisten

¹⁷⁴ Lyhennysote 3.8.1929. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

¹⁷⁵ Eino Pallarin muistiinpanot 12.9.1930. Hmp A:788a Sormunen, Ilmari. EK-Valpo I. KA.

¹⁷⁶ Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 163–167.

¹⁷⁷ Lackman 2009, 214.

julkaisemisen, ei se aina tässä onnistunut. Viraston tiedottaminen oli monessa tapauksessa epäammattimaista ja media kritisoikin EK:n linjaa. Esko Rieki totesikin, etteivät ”poliisit olleet kynämiehiä”.¹⁷⁸ Etsin sattumanvaraisesti Kansallisarkiston digitoidusta sanomalehtiarkistosta kommunistien nimillä lehtiartikkeleita ja pidätysuutisten määrä lisääntyi selvästi 1930-luvulla. Pidätykset ja varsinkin kommunistien saamat tuomiot noteerattiin ympäri maata lehdistössä, eikä uutisointi jäänyt vain paikalliseksi. Esimerkiksi ”Kemin kommunistijutusta”, jossa muun muassa Karppisen pariskunta tuomittiin, kirjoiteltiin Helsingissä asti.¹⁷⁹

Analysoitaessa EK-Valpon toimenpiteitä voi huomata, etteivät ne eronneet vuosikymmenien välillä käytännössä millään lailla. Perusrepertuaari pysyi samana, eli epäilyttäviä henkilöitä varjostettiin ja julkisesta toiminnasta pidettiin kirjaa. Pidätyksiä ja kuulusteluja suoritettiin heti, kun niihin oli pitävää näyttöä. Kontrollitoimien kriteerit pysyivät samanlaisina, sillä SKP:n vallankumouksellinen peruseriaate ei ollut muuttunut vuosikymmenen vaihtuessa. Puolueen elinvoimaisuuteen kyllä saatiin vaikutettua EK-Valpon määrätietoisilla otteilla. Suurin ero vuosikymmenien välillä oli lainsäädännöllinen, sillä vuonna 1930 voimaan tulleet kommunistilait antoivat viranomaisille entistä suuremmat valtuudet kontrolloida nimenomaan vasemmistolaisia toimijoita. Lakien takia kommunisteilla ei ollut enää laillista keinoa toimia, joten tuomitseminen oli entistä helpompaa. Tämähän oli kommunistilakien tarkoituskin, sillä niiden kannattajat ajattelivat, ettei Suomen lainsäädäntö sisältänyt aiemmin tarpeeksi selkeitä lakeja, joiden nojalla nimenomaan kommunisteja olisi voitu tuomita valtiopetoksellisesta toiminnasta.

2.2 Matti Huhta ja Sulo Muuri – eliitin ulkopuoliset loikkarit Neuvostoliitossa

1930-luvulle tyypillinen ilmiö oli kommunistien siirtyminen Neuvostoliiton puolelle, mitä tapahtui monesta syystä. Osa pakeni poliittista vainoa, osa tunsu itänaapurin yhteiskuntamallin houkuttelevammaksi ja jotkut hakivat puoluekoulutusta paikallisilta kommunisteilta. Lisäksi suomalaisia siirtyi rahan ja työn perässä Neuvostoliittoon, mikä liittyy osaltaan suomalaisten pitkään maastamuuttoperinteeseen. Moni suomalainen

¹⁷⁸ Lackman 2009, 214.

¹⁷⁹ Helsingin Sanomat 5.4.1939.

joutui kokemaan Stalinin vainot 1930-luvun loppupuolella, eikä maa ollutkaan sellainen työläisten paratiisi, kuin neuvostopropaganda oli mainostanut. EK yritti leimata loikkauksia häpeällisiksi teoiksi, mutta se ei kyennyt estämään niitä.¹⁸⁰ Tosin SKP:kin suhtautui loikkauksiin kielteisesti ja piti loikkareita jopa rintamakarkureina, joille ei ollut sijaa puolueessa.

Käytännön ongelmiakin loikkariliikenne aiheutti; SKP:tä uhkasi pula kykenevistä puolueitoimijoista, sillä niin moni heistä oli loikkannut itänaapurin puolelle. SKP:n kielteinen suhtautuminen suomalaisloikkareihin tulee ilmi myös EK:n asiakirjoista. Esimerkiksi Pietarsaaren piirissä kommunistit pitivät loikkauksia ”pelkona toimia SKP:n hyväksi vointinsa mukaan”. Neuvostoviranomaisetkin pitivät loikkareita lähtökohtaisesti epäilyttävinä ja kielteisenä ilmiönä.¹⁸¹ Jonkin verran esiintyi jopa varsinaista vieraantumista suomalaisesta yhteiskunnasta, kuten esimerkiksi Mikko Uola toteaa Hertta Kuusisesta. Kuusiset elivät Neuvostoliitossa kommunistieliitin elämää, joten he eivät tienneet myöskään tavallisen neuvostokansan arjesta paljoakaan.¹⁸² Nähdäkseni Matti Huhta ja Sulo Muuri eivät kuuluneet samanlaiseen eliittiin ja he olivat Neuvostoliitossa lyhyemmän aikaa. Ainakin Muuri joutui joksikin aikaa leirille maahan saavuttuaan.¹⁸³ Tässä mielessä heillä oli kenties realistisempi näkökulma kommunismiin ja neuvostoliittolaisten arkeen.

Työväenliikkeessä oli vielä ensimmäisen maailmansodan aikaan ollut vahvoja pasifistisia ajatuksia, mutta jo Venäjän vallankumouksen jälkeen oli tullut selväksi, että myös kommunismi tarvitsi sotilaallista voimaa ja taitoa. Tästä syystä Neuvostoliitto alkoi kouluttaa ulkomaalaisista kommunisteista punaupseereita, ja koulutukseen hakeutui runsaasti myös suomalaisia. Näiden punaupseerien tehtävänä oli toimia kotimaidensa vallankumouksissa kommunistijoukkojen komentajina. Matti Lackman tosin toteaa, että kansainvälinen kommunismi alkoi panostamaan enemmän poliittiseen koulutukseen 1920-luvun puolivälissä, mutta tästäkin huolimatta sotilaallisella koulutuksella oli myös paikkansa.¹⁸⁴ EK suhtautui alusta lähtien suurella varauksella tähän toimintaan ja pyrki ulottamaan tiedustelutoimintaansa myös rajan toiselle puolelle nimenomaan

¹⁸⁰ Lackman 2007, 309–313.

¹⁸¹ Selostus viimeisestä SKP:n Pietarsaaren alapiirikomitean jutussa. Amp III C 7 b, 2496. EK-Valpo I. KA; Lackman 2007, 310.

¹⁸² Uola 2013, 71–72.

¹⁸³ Kuulustelupöytäkirja nro 48/39, 8.2.1948. Hmp A:3971/Muuri, Sulo;

¹⁸⁴ Lackman 2007, 189–190.

sotilaallisissa asioissa. Tähän se sai apua muilta viranomaisilta, kuten sotilastiedustelulta ja rajavartiolaitokselta. Tiedustelu ulotettiin itärajan yli ja myös EK lähetti omia miehiään rajan toiselle puolelle. EK kuulusteli Suomeen tulleet henkilöt hyvin tarkkaan.¹⁸⁵

EK kohdisti voimakasta tiedustelu- ja valvontatoimintaa Neuvostoliittoon loikanneita ihmisiä kohtaan. Tutkimistani pohjoissuomalaisista kommunisteista Neuvostoliiton puolella työskentelivät ja opiskelivat Matti Huhta ja Sulo Muuri. Lisäksi heitä yhdisti Neuvostoliittoon loikkaamisen ajankohta ja sieltä takaisin Suomeen siirtyminen. Molemmat lähtivät Neuvostoliittoon 1930-luvun alkupuolella, Matti Huhta vuonna 1931 ja Sulo Muuri 1932.¹⁸⁶ He palasivat Suomeen vuosien 1935–1937 aikana ja EK epäilikin, että miesten paluun taustalla oli joko Neuvostoliiton valtiolta tai SKP:n taholta tullut komennus palata Suomeen organisoimaan kommunistista työtä.

Jouluaattona 1931 EK sai sattumalta tietoonsa eräältä helsinkiläiseltä mieheltä, että Matti Huhta oli paennut maasta, sillä tämä oli kokenut olonsa liian tukalaksi toimiessaan Viipurin piiriorganisaattorina. Lisätietoa Huhdan liikkeistä Neuvostoliitossa EK sai Huhdan Laura-vaimolta, joka oli hakenut passia matkustaakseen miehensä luo. Hän kertoi miehensä työskentelevän sahalla ja kehottaneen häntäkin tulemaan Neuvostoliittoon.¹⁸⁷ Sulo Muurin kohdalla kävi hieman samalla tavalla, sillä EK sai tietää pidättämältään Aliina Muurilta, että tämän aviomies oli lähtenyt vuonna 1932 Neuvostoliiton puolelle. Aiemmin EK:lla oli tieto, että Muuri toimi sotilaslinjalla ja oli luultavasti Helsingin paikalliskomitean sotilasjaoston jäsen.¹⁸⁸ Tämä antoi EK:lle synn olettaa, että Muuri suuntautuisi Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistoon (LVKY)¹⁸⁹ opiskelemaan punaupseeriksi.

Matti Huhdan toimista Neuvostoliiton puolella saatiin tietoa useista muista kuulusteluista. Eräs kiinni jäänyt punaupseeri kertoi, että Huhta käytti salanimeä ”Rokola” ja kertoi syistä, miksi Huhta koki viisaimmaksi poistua Viipurista. Huhta ja tämän varaorganisaattori olivat säikähtäneet useita Viipurissa tapahtuneita kommunistien

¹⁸⁵ Elfvengren 2012, 103–106.

¹⁸⁶ KD 389/1373 -31/24.12.1931. Hmp A:1926a Huhta, Matti; Pöytäkirja nro 195/33. Hmp A:3971 Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

¹⁸⁷ KD 389/1373 -31/24.12.1931. Hmp A:1926a Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

¹⁸⁸ Pöytäkirja nro 195/33; Kuulustelupöytäkirja nro 32/37. Hmp A:3971 Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

¹⁸⁹ LVKY oli syntynyt, kun SKP ehdotti puoluekoulun perustamista Neuvostoliittoon tulleeille suomalaisille kommunisteille. Kun tähän yhdistyi virolainen ja latvialainen puoluekoulu, syntyi LVKY. Lackman 2017, 164.

kiinnijäämisiä ja ainoaksi vaihtoehdoksi näytti jääneen loikkaaminen itänaapuriin.¹⁹⁰ Myöhemmin eräs naishenkilö kertoi Huhdan käyttämäksi salanimeksi ”Kalle Kivinen” ja siitä, että Huhta opiskeli LVKY:ssa. Hän tiesi kertoa, että Huhta oli käynyt Suomessa vuosien 1932–1933 aikana ja jopa Huhdan salanimestä käytetystä väänneelmästä. Paikalliset opiskelijat kutsuivat Huhtaa ”Kupuseksi”, sillä Huhdan salanimen kyrillinen kirjoitusasu muistutti suomalaisittain luettuna nimeä ”Kubunen”.

Myöhemmin EK sai varmistuksen, että Matti Huhta opiskeli LVKY:n punaupseerilinjalla, sillä hänen oli nähty esiintyvän sotilaspuvussa Petroskoissa.¹⁹¹ Tämä tietenkin lisäsi Huhdan vaarallisuutta EK:n silmissä, sillä suomalaisia koulutettiin punaupseereiksi nimenomaan johtamaan SKP:n sotilaslinjan työtä sekä toimimaan vallankumousjoukkojen upseereina. Yleensä ottaen Huhdasta oli kerätty paljon toisen käden tietoa, sillä mitään suoraa kontaktia EK:lla ei ollut häneen ennen Suomeen paluuta. Toisin kuin Huhdan kohdalla, EK ei tiennyt Muurin opiskeluista mitään varmaa. ”Maatalouskorkeakoulu”, jossa Muuri tietojen mukaan opiskeli, saattoi olla jokin peitenimi esimerkiksi punaupseerilinjalle, mutta toisaalta SKP:n kaaderiaineistoista löytyi tämä sama tieto. Voi siis hyvinkin olla, että Muuri todellakin opiskeli maataloustiedettä ja tämän aineen opettajaksi.¹⁹²

Neuvostoliitossa oleskelusta kertyi Muurin kohdalla paljon vähemmän tietoa kuin Huhdasta. Tämä seikka voi liittyä miesten asemaan SKP:ssä: Huhta oli paljon keskeisempi tekijä piiri- ja yleisorganisaattorina, kun taas Muuri oli enemmänkin rivijäsen, vaikka hän toimikin sotilaslinjalla Helsingissä. Luultavasti EK piti Muuria pienempänä uhkana, eikä täten kanavoinut resursseja hänen valvomiseensa rajan takana. Todistajia myös Muurin toiminnasta olisi varmasti löytynyt enemmänkin kuin mitä kertyneestä aineistosta käy ilmi.

EK:n sisällä alkoi kuhina vuoden 1935 lopussa, sillä oli tullut ilmi huhuja Matti Huhdan paluusta Suomeen. Pääosasto antoi käskyn EK:n alaosastoille ympäri Suomen, jotta Huhta saataisiin kiinni. Toisin sanoen jokaisella alaosastolla oli käsky etsiä tietoa Huhdan liikkeistä ja pidättää hänet. Huhdan kohdalla epäiltiin, että hänet oli komennettu

¹⁹⁰ Muistio keskustelusta punaupseeri Lauri Suosalon kanssa 10/1931. Hmp A:1926a Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

¹⁹¹ Sekalaisia tietoja Matti Huhdasta; Kuulustelupöytäkirja nro 86/34. Hmp A:1926a Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

¹⁹² Ilmoitus nro 43, 8.1.1938. Hmp A:3971 Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA; Hmp I/9. HMP 1/257 Muuri, Sulo. Kaaderijaosto, SKP. Kansan Arkisto.

kotimaahansa nimenomaan Neuvostoliiton kommunistisen puolueen toimesta. Huhdan oleskelulle Suomessa saatiin varmistus keväällä 1936 ja häntä alettiin etsimään jokaisen alaosaston voimin. EK:lle tuli jopa ilmoitus lapualaiselta poliisilta, joka oli sanomansa mukaan nähnyt Huhdan osallistuvan painikilpailuun. Tätä kuitenkin pidettiin ”henkilöerehdyksenä”, sillä EK:n etsivät olivat täysin varmoja siitä, ettei Huhta olisi sentään niin rohkea esiintymään julkisesti. Toisaalta ehkä juuri tämän ilmoituksen takia EK lähetti myöhemmin etsivänsä tiedustelureissulle Lapualle ottamaan selvää Huhdan perheestä ja sukulaisista.¹⁹³

Lopulta marraskuussa 1936 EK onnistui pidättämään Matti Huhdan eräästä yksityisasunnosta Helsingistä. Etsivät olivat tarkkailleet kyseistä asuntoa jo pidemmän aikaa ja heti varmistuksen saatuaan he pidättivät Huhdan. Tutkimuksien aikana asunnosta löytyi runsaasti SKP:n kirjallisuutta ja muita kirjoituksia, mutta Huhta kielsi tietävänsä niistä mitään. Myös SKP:n jäsenyyden Huhta kielsi jyrkästi, mutta kertoi kuuluneensa Neuvostoliiton kommunistiseen puolueeseen. Myöhemmin, kun Huhdalta kysyttiin puolueeseen kuulumisesta, hän sanoi sen olevan ”salaisuus”. Huhdan yhteistyöhaluttomuus ei ainakaan auttanut hänen asemaansa, sillä EK:n näyttö oli vahva. Matti Huhta tuomittiin Turun hovioikeudessa seitsemäksi vuodeksi kuritushuoneeseen ja menettämään kansalaisluottamuksensa kahdeksitoista vuodeksi.¹⁹⁴ Huhdan tuomio oli varsin raskas verrattuna pelkästään Suomessa toimineisiin kommunisteihin. Neuvostoliittoon loikkaamisesta ja punaupseeriksi kouluttamisesta siis rangaistiin kovemmin.

EK sai vihiä Sulo Muurin paluusta Suomeen vuoden 1937 aikana, mutta Muurin Aarne-veli tiesi kertoa, että Muuri palasi Suomeen mahdollisesti jo edellisen vuoden aikana. Veli myös kertoi, että Muuri palasi Suomeen komennettuna. Muuri oli jättänyt vaimonsa ja lapsensa Neuvostoliittoon erimielisyyksien takia.¹⁹⁵ Tiedon saannin jälkeen EK:n alaosastot aloittivat tiiviit etsinnät. Muuri oli työskennellyt eräässä rakennustoimistossa, jolla oli työmaita ympäri Suomea, mikä taas tarkoitti Muurin etsintöjä laajalta alueelta. Hänet pidätettiin lopulta Oulussa vasta talvisodan alettua ja laitettiin suoraan turvasäilöön, eli oikeudenkäyntiprosessia ei aloitettu hänen kohdallaan lainkaan. Muuria

¹⁹³ Terijoen alaosaston kirje pääosastolle 13.6.1935; KD 487/1986 -36, 18.5.1936; Matkakertomus nro 30/36. Hmp A:1926a Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

¹⁹⁴ Kuulustelupöytäkirja 136/36; Jäljennös 30.4.1937 Turun HO:n päätöksestä. Hmp A:1926a Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

¹⁹⁵ Ilmoitus 1410, 8.6.1939. Hmp A:3971 Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

säilytettiin turvasäilössä aina seuraavan vuoden huhtikuuhun asti.¹⁹⁶ Useita vuosia kestänyt jahti osoitti, kuinka tehokkaasti EK-Valpo pystyi tarvittaessa etsimään tiedonlähteitä, vaikka Muuri pyrki parhaansa mukaan peittelemään jälkiään. Kertynyt aineisto osoittaa, kuinka hyvässä yhteistyössä eri alaosastot toimivat, ja tieto kulki niiden välillä saumattomasti.

Sanomalehdistö noteerasi Neuvostoliiton puolelta palanneiden kommunistien pidätykset, ja EK oli hoitanut tiedottamisen niiden suuntaan. Matti Huhdan pidätys pääsi jopa Helsingin sanomien sunnuntainumeron etusivulle, jossa Huhtaa luonnehdittiin SKP:n salaisen työn johtajaksi ja yleisorganisoijaksi.¹⁹⁷ EK oli varmasti antanut tarkat tiedot tutkinnasta ja pidätyksistä, sillä lehti osasi kertoa pitkälti täysin samat asiat, mitä esimerkiksi henkilömapeista käy ilmi. Huhdan lisäksi pidätettiin teollisuusvakoiluun erikoistunut kommunisti sekä Huhdan majoittajat ja eräs salaisen radioaseman pitäjä. Kommunisteista saatiin kutkuttavia otsikoita, jotka varmasti myivät lehtiä. Voisi myös kuvitella, että Neuvostoliiton pelko lisäsi otsikoiden määrää, sillä kommunisminvastaisuus oli ajankohtaista jatkosodan loppuun asti. Toisesta Neuvostoliiton loikkarista, Sulo Muurista, ei löytynyt uutisointia, mihin luultavasti on varsin yksinkertainen syy, talvisota. Sodan sytyttyä lehdistö ei ehtinyt tarttumaan yksittäisten kommunistien pidätyksiin samalla, kun rintamalta virtasi dramaattisia uutisia.

Ennen vuotta 1939 Matti Huhdasta ei kertynyt juurikaan relevanttia aineistoa, vaikkakin EK-Valpo jatkoi tietojensa kartuttamista hänen tuomitsemisensa jälkeen. Huhdalla oli kuitenkin vahva asema kommunistivankien keskuudessa, mikä tuli ilmi varsinkin sotien aikana seuraavan vuosikymmenen puolella. Tuomion pituuden takia Huhta joutuikin viettämään lähes koko sota-ajan kuritushuoneessa, kun samaan aikaan iso osa muista kommunisteista istui joko turvasäilössä tai joutui ase- tai työpalvelukseen rintamalle. Muurin joulukuun 1939 pidätys johti turvasäilökierteeseen, sillä EK-Valpo tiesi varsin hyvin hänen koulutuksestaan Neuvostoliiton puolella sekä tiiviistä osallistumisesta SKP:n toimintaan. Toisin sanoen hänellä ei ollut mitään edellytyksiä päästä vapauteen niin kauan kuin sotatila jatkui.

* * *

¹⁹⁶ KD 4/1941 -40, 4.1.1940 Hmp A:3971 Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

¹⁹⁷ Helsingin Sanomat, 29.11.1936.

EK-Valpon kontrollitoimenpiteet pohjoissuomalaisia kommunisteja kohtaan eivät eronneet 1920- ja 1930-lukujen välillä paljoakaan. Toiminta pysyi kuta kuinkin samanlaisena, vaikka muutoksia tapahtui lainsäädännössä ja turvallisuuspoliisin omassa organisaatiossa. Kommunismin vastustaminen pysyi viraston tärkeimpänä tehtävänä, vaikka SKP oli menettänyt ponttaan 1920-luvun lopun pidätyksien, ”leikkauksien”, takia. Uutena ilmiönä oli laaja ja laitton muuttoliike Neuvostoliiton puolelle, mikä aiheutti jonkinlaista paniikkia myös SKP:n piirissä, sillä se pelkäsi pystyvien toimijoiden pulaa. Suurin ero edelliseen vuosikymmeneen oli lainsäädännöllinen oikeutus kommunistien kontrolloinnille. EK:n 1920-luvulla muotoutuneet toimintatavat olivat 1930-luvullakin toimivia, joten niissä ei isoja eroja ollut. Näkisin, että ainoastaan ulkomaantiedustelu ja yhteistyö muiden viranomaisten kanssa parani edellä mainitun loikkariliikkeen takia.

Tämän luvun teemoissa tuli esiin paljon uutta tietoa, sillä nähdäkseni varsinkin Sulo Muurin ja Matti Huhdan Neuvostoliitossa viettämässä ajasta ei ole paljoakaan tutkimusta. Suomessa toimineista pohjoissuomalaisista 1930-luvulla on myös varsin vähän tietoa, koska se tieto rajoittui lähinnä Ilmari Sormusen toimintaan Muhoksen pulaliikkeessä. Muiden merkittävien pohjoissuomalaisten kommunistien toiminnasta tuolta ajalta ei ole juurikaan tutkimustietoa.

Vaikka EK-Valpo teki yhteistyötä muiden viranomaisten kanssa, Pohjois-Suomessa sillä oli huonot välit esimerkiksi rajavartiolaitoksen kanssa. Räikein tapaus oli juuri ennen talvisotaa marraskuussa 1939, jolloin Petsamon rajavartiolaitoksen komppanianpäällikköä Hjalmar Pajakkaa ja montaa muuta syytettiin vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi. Aineisto oli raskauttavaa ja tuomiota olisi varmasti tullut, jos pääepäillyt eivät olisi kuolleet Valpon käsissä. Pajakka ammuttiin ja teosta tuomittiin etsivä Sulo Auer, sillä hän oli uhkaillut kuulusteluissa Pajakkaa aseellaan.¹⁹⁸ Tapaus oli omiaan luomaan erilaisia huhupuheita ja heikentämään rajavartiolaitoksen ja Valpon suhteita varsinkin Pohjois-Suomessa. Tapaus myös osoitti, että Valpo oli jopa hysterinen Pohjois-Suomen kautta tapahtuvasta vakoilusta, sillä niin kovaotteisesti se puuttui Petsamon rajavartiolaitoksen toimintaan.

Tämän luvun aihepiiri voidaan liittää selkeästi yleiseurooppalaiseen *antikommunismiin*, joka muodosti aatteelliset ääripäät *antifasismiin* kanssa. Termit ovat vakiintuneet kansainvälisessä tutkimuksessa, ja nämä ajattelumallit olivat vastakkain 1920–1940-

¹⁹⁸ Lackman 2009, 232.

luvuilla. Yleisesti ottaen 1930-luvun Euroopassa kommunisminvastaisuus eli antikommunismi oli hyväksytympi ideologia. Molempien ääripäiden ymmärrettiin ajavan totalitarismia ja uhkaavan demokratiaa, mutta kommunismiin liitettiin ajatus moraalisesta rappiosta. Fasismiin taas ajateltiin korvaavan demokraattisen järjestelmän auktoriteetilla ja järjestyksellä. On esitetty ajatuksia, että eurooppalaiset konservatiivit eivät olleet huolestuneita niinkään demokratiasta, vaan laista ja järjestyksestä.¹⁹⁹ Suomessakin tämä malli tavallaan toteutui, sillä kommunismia pidettiin ”tuontitavarana” sekä moraalisesti huonona järjestelmänä. Fasismiin suhtauduttiin ymmärtäväisemmin esimerkiksi kokoomuksen piireissä, eikä EK-Valpokaan jaksanut kiinnostua siitä samalla tavalla kuin kommunismintorjunnasta.

Matti Lackman toteaa, että EK-Valpoa syytettiin passiivisuudesta lapuanliikkeen ja varsinkin Mäntsälän kapinan aikana. Esiin oli noussut esimerkiksi ehdotuksia siitä, että kapinaan osallistuneita kuulusteltaisiin vain todistajina, mikä taas merkitsi eroa kommunistien ja lapualaisten kohtelussa.²⁰⁰ Vuosikymmenen lopulla sisäministeri Urho Kekkonen halusi lakkauttaa IKL:n, mutta yllättäen Esko Rieikki olikin haluton auttamaan hankkeessa. Rieikki oli kyllä tunnistanut IKL:n luoman uhan fasismien ajamisesta Suomessa.²⁰¹ IKL:ä ei lakkautettu, vaan se sai jatkaa työtään aina vuoden 1944 välirauhansopimukseen asti. Onkin varsin selvää, ettei EK-Valpo pitänyt oikeistoradikalismia niin pahana ja tuomittavana asiana, kuin äärivasemmistolaisuutta. Lapuanliikkeellä ja IKL:llä oli paljon kannatusta kokoomuksen ja ammattisotilaiden keskuudessa, joten niiden kitkemiseen oli vähän halukkuutta. Lapuanliikkeen kohtaloksi koitui kapinayritys, joka tuomittiin laajasti. Liikkeen kieltämiseksi oli olemassa valmis lainsäädäntö, johon lapuanliike itse oli ollut vaikuttamassa.

Lapuanliikkeen painostuksesta syntyneet kommunistilait antoivat EK-Valpolle oivan työkalun jatkaa kommunistien pidätyksiä. Suomessa pysyneiden kommunistien kohdalla oli kahdenlaista suhtautumista: joko heistä kerättiin tietoja herkeämättä, vaikka he olisivat olleet vankilassa tai sitten heidät ikään kuin unohdettiin vankeusrangaistuksen jälkeen. Tämä suhtautuminen kertoi henkilön asemasta SKP:ssä, sillä yleensä johtohenkilöitä seurattiin tarkemmin kuin rivijäseniä tai syrjäisten paikkakuntien toimijoita. Neuvostoliittoon loikanneita kommunisteja pidettiin lähtökohtaisesti vakavana uhkana

¹⁹⁹ Gijzenbergh 2014, 73.

²⁰⁰ Lackman 2007, 266–276.

²⁰¹ Lackman 2007, 319–321; 326.

Suomen turvallisuudelle ja heistä yritettiin saada tiedustelutietoa myös rajan toiselta puolelta. Nämä seikat antoivat 1930-luvun EK-Valpon linjalle oman vivahteensa.

3 TURVASÄILÖSTÄ ETULINJAAN JA HALKOSAVOTTAAN – 1939–1944

Suomi sai olla maailmanpoliittisesti suhteellisen rauhassa läpi 1920- ja 1930-luvun, olihan Suomen ja Neuvostoliiton välille solmittu ensin Tarton rauha vuonna 1920 ja sitten hyökkäämättömyyssopimus vuonna 1932. Suomi ja sen turvallisuuspoliisi onnistui lähes kokonaan tukahduttamaan kotimaisen kommunismin, kun taas Neuvostoliitto pyrki edelleen saamaan Suomen yhteyteensä kommunistisen vallankumouksen kautta. Lopullisesti rauha särkyi Neuvostoliiton yksipuolisella hyökkäyksellä koko Suomen rajan pituudelta, kun puna-armeija marssi rajan yli 30. marraskuuta 1939. Talvisota oli syttynyt ja käyttöön otettiin presidentti Kyösti Kallion asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta. Jo lokakuussa oli otettu käyttöön tasavallan suojelulaki. Näiden tarkoitus oli ehkäistä sabotaasia ja kiihotusta Suomen valtiota vastaan.²⁰² Kommunisteja alettiin sulkea välittömästi turvasäilöön potentiaalisina maanpettureina ja vihollisen auttajina.

Suomen yhteiskunnallispoliittinen tilanne oli kehittynyt koko 1930-luvun ajan kohti sotien ajan poikkeustilaa. Sari Näre toteaa, että tuolloin luotiin tiukat normit sallitulle ajattelulle ja tästä poikkeavat katsantokannat otettiin helposti silmätikuksi ja maanpetturiksi leimautuminen oli yleistä.²⁰³ Tätä edesauttoivat vuoden 1930 kommunistilait, joiden avulla kommunistit saatiin laitettua kuriin. Lisääntynyt pelko sodasta Neuvostoliittoa vastaan korosti epäluuloja kotimaisia kommunisteja kohtaan. Mielenkiintoinen ilmiö oli SKP:n kannattajien kiinnittyminen entistä enemmän SDP:hen, sillä sotien aikana sosialidemokraattisessa puolueessa oli rauhan puolestapuhujien vasemmisto-oppositio.²⁰⁴

Valpon päälliköksi tuli Esko Riekin erottamisen jälkeen Paavo Säippä, joka oli edeltäjästään poiketen lakimies, muttei omannut poliisikokemusta. Aikalaiset ovat kuvailleet häntä hieman aneemiseksi päälliköksi, varsinkin verrattuna värikkääseen ja innokkaaseen Riekkiin. Yhtä kaikki, Säipän johtama Valpo oli se taho, joka aloitti sota-ajan turvasäilöpidätykset talvisodan alkaessa.²⁰⁵ Myöhemmin Säippä vaihdettiin Arno Anthoniin, joka niitti kyseenalaista mainetta saksalaismielisenä päällikkönä. Hän oli

²⁰² Näre 2008, 252.

²⁰³ Näre 2008, 252.

²⁰⁴ Seppinen 2007, 202–203.

²⁰⁵ Lackman 2009, 229.

vastuussa muun muassa Suomen karkottamista juutalaisista, jotka myöhemmin joutuivat Natsi-Saksan käsiin. Anthoni nousi päällikön virkaan oletettavasti Esko Riekin suosituksesta, vaikka miesten henkilökohtaiset suhteet olivat huonot.²⁰⁶ Suomi oli muutenkin syventänyt aseveljeyttään Saksan kanssa, joten Anthonin nimitys seuraili tätä linjaa varsin selvästi. Talvella 1944 Valpon päälliköksi vaihdettiin Paavo Kastari, mikä oli osoitus saksalaissuuntauksen päättymisestä. Hänen tärkeimmäksi tehtäväkseen tuli auttaa välirauhansopimuksen täytäntöönpanossa. Jatkosodan päätyttyä Anthoni loikkasi Ruotsiin peläten joutumista Neuvostoliiton kostotoimien kohteeksi.²⁰⁷

Valpon toiminta muuttui sodan aikana entistä enemmän pääosaston johtamaksi, ja sen huomaa ainakin henkilömappien aineistosta. Yleensä niistä löytyy paljon suoria käskyjä pääosastolta, ja Valpon päälliköllä oli suuri käskyvalta esimerkiksi kommunistien turvasäilöpassituksissa. Valpon alaosastojen muissa asiamapeissa koskien paikallisten kommunistien toimintaa on suuria aukkoja talvi- ja jatkosodan ajalta. Kovin kontrollitoimenpide oli pidättäminen turvasäilöön, jolla haluttiin estää valtiopetoksellinen toiminta.

Luultavasti tämä muutos johtui puheista, joissa spekuloidtiin Päämajan Valvontatoimiston ja Valpon yhdistämistä. Päämaja oli pyytänyt sisäministeriöltä hetki ennen jatkosodan alkua, että sotatilanteessa Valpon tietyt osat alistettaisiin sen alaisuuteen. Valpon puolelta sitä ei haluttu, mutta Päämaja pyysi kyseistä alistamista jo 17.6.1941. Esko Rieki harmitteli myöhemmin, että päällikkö Anthoni oli toimillaan heikentänyt Valpon itsenäisyyttä ja antanut Pohjois-Suomen alaosastojen etsiviä muun muassa Natsi-Saksan salaisen poliisin eli Gestapon sekä *Einsatzgruppenin* käyttöön.²⁰⁸ Tätä suhdetta on tutkinut Oula Silvennoinen *Salaiset aseveljet* -tutkimuksessaan. Valpoa käytettiin kotirintaman asioiden valvomisessa ja tarvittaessa kontrolloimisessa, sillä varsinkin Puolustusvoimat suhtautuivat kommunisteihin edelleen epäluuloisesti.

Sari Näre käsitteli artikkelissaan ”Turvasäilöön ja keskitysleirille – poliittisten vankien kohtelu sodan aikana” nimenomaan sota-ajan turvasäilömenettelyä kommunistien kokemusten kautta.²⁰⁹ Kyseinen artikkeli on koottu eri ihmisten kertomusten pohjalta, ja siinä on varsin ymmärtäväinen pohjavire. Tässä luvussa en keskity analysoimaan

²⁰⁶ Lackman 2007, 423; Lackman 2009, 240–241.

²⁰⁷ Lackman 2009, 247.

²⁰⁸ Lackman 2007, 423–425; Silvennoinen 2008, 236–243.

²⁰⁹ Näre 2008, 249–252.

kommunistien kokemuksia turvasäilössä, sotilaspalveluksessa ja työleirillä, vaan käsittelen heitä Valpon aineiston pohjalta.

3.1 ”Määrätään turvasäilöön” – Valpon kontrollin suoraviivaistuminen

Välittömästi presidentti Kallion annettua asetuksen henkilökohtaisen vapauden rajoittamiseksi alkoi kommunistien ja muiden tasavallan turvallisuudelle vaarallisten henkilöiden kiinniotto ja turvasäilöön sulkeminen. Turvasäilö oli jämerä toimenpide, joka oli tarkoitettu käytettäväksi lähes yksinomaan sotatilassa. Suurin ero, millä turvasäilö erosi normaalista vankilasta, oli oikeusprosessin puuttuminen. Turvasäilöön passitettu joutui olemaan vangittuna niin kauan kuin sotatila oli voimassa.²¹⁰ Turvasäilöt sijaitsivat läänin- ja keskusvankiloissa, missä turvasäilövangit viettivät aikansa suuremmissa selleissä isolla joukolla. Se helpotti kommunistivankien keskinäistä kommunikaatiota, vaikka sitä yritettiin kitkeä parhaan mukaan.

Lähes kaikki tunnetut kommunistit istuivat turvasäilössä talvi- ja jatkosodan aikana. Talvisodan aikana Valpon esityksestä otettiin turvasäilöön 155 henkilöä ja lääninhallitusten esityksestä 44 henkilöä. Väli rauhan aikana 1940–1941 oli lähes 500 kommunistia suljettu turvasäilöön. Ilmeisesti Valpon esityksestä pidätetyt ja toteutuneet pidätykset tilastoitiin eri tavoin, eikä Sari Näreenkään mukaan tarkkaa turvasäilövangien lukumäärää pystytä täysin selvittämään.²¹¹ Rentolan mukaan luku oli silti hämmästyttävän pieni sotaikäyväälle maalle.²¹² Tämän tutkimuksen kohdehenkilöt olivat joko vankilassa suorittamassa aiempia vankeustuomiotaan tai istuivat turvasäilössä. Tämän lisäksi kykenevät miespuoliset vangit joutuivat myöhemmin sotilas- ja työpalvelukseen Itä-Karjalaan.

Matti Huhta kehaisi kirjeessä tulevalle vaimolleen Tyyne Tuomiselle odottaessaan tuomiota: ”Vaikka olen menettänyt kansalaisluottamukseni, silti Suomen kansan enemmistö luottaa minuun entistä enemmän”.²¹³ Huhta sai pitkän vankeustuomion vuonna 1937 ja se jatkui aina vuoteen 1943 asti. Vuonna 1938 Valpo yritti useaan

²¹⁰ Uola 2013, 164

²¹¹ Näre 2008, 252–254.

²¹² Rentola 1994, 166, 184, 333.

²¹³ Matti Huhdan kirje Tyyne Tuomiselle 15.4.1937. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

otteeseen houkutella Huhtaa kertomaan SKP:n asioista ja toimijoista lupaillemalla lyhyempää vankilatuomiota, mutta Huhta vastasi selostamalla Suomen valtion fasistisuudesta sekä SKP:n tavoitteista ja vaatimuksista.²¹⁴ Valpo joutui jälleen toteamaan, ettei Huhta ollut muuttanut kommunistisia mielipiteitään vähääkään.

Huhta, kuten moni muukin vanki, anoi pääsyä ehdonalaan. Valpon piti antaa lausunto vangeista, ja tämän oli hoitanut EK:n vanha päällikkö Rieikki yhdellä lauseella: ”Paha mies, ei saisi laskea (vapaaksi) millään sodan aikana.”²¹⁵ Tähän lauseeseen kiteytyy Valpon suhtautuminen Huhtaan, sillä tuohon aikaan häntä pidettiin yhtenä korkearvoisimmista kommunisteista Suomessa. Esko Rieikki taas oli päässyt EK:n päällikön virasta erottamisensa jälkeen sisäasianministeriön ylimääräiseksi esittelijäksi, missä asemassa hän edusti yleisesti Valpon linjaa.²¹⁶ Edellä mainitun lausunnon Huhdasta Rieikki teki tässä roolissa.

Huhta siirrettiin Tammisaaresta Riihimäen keskusvankilaan, missä hän pääsi samalle osastolle muiden kommunistivankien kanssa. Tässä joukossa oli Huhdan lisäksi paljon nimekkäitä ja tulevia SKP:n johtomiehiä, kuten Ville Pessi, Kauko Heikkilä ja Aimo Aaltonen. Nämä miehet muodostivat ”vankilakomitean” ja organisoivat esimerkiksi luentoja, joista osa oli Vankeinhoitoviraston hyväksymiä ja osa illegaaleja. Tällöin Huhta niitti mainetta taitavana marxismin teoretikkona. Johtajakommunistit olivat jakaneet vangit kahteen kategoriaan: aktiivisiin kommunisteihin sekä ”mukana vietäviin”. SKP:n solurakenteen hengessä muodostettiin kahden tai kolmen miehen ”prikaateja”, jotka olivat yhteydessä organisaattoriin. Vangit organisoivat muun muassa elintarvikkeiden jaon.²¹⁷

Matti Huhdan vankeusrangaistus päättyi syksyllä 1943, mutta asemansa vuoksi hänet suljettiin suoraan turvasäilöön Oulun lääninvankilaan. Samoihin aikoihin Valpo sai eräästä napatusta kirjeestä tiedon Matti Huhdan ja muiden johtavien kommunistien suunnittelemasta vankilakapinasta. Sen perimmäinen tarkoitus oli ottaa Riihimäen vankila kommunistien haltuun ja aloittaa sissitoiminta paikkakunnalla. Vankien oli määrä saada apua ja varusteita SKP:n keskuskomitean organisoimalta partisaaniryhmältä, joka

²¹⁴ Ilmoitus nro 98/38, 13.3.1938. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²¹⁵ Lausuntopyyntö Matti Huhdasta 8.11.–12.12.1941. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²¹⁶ Lackman 2009, 240.

²¹⁷ Uola 2013, 43; Ilmoitus nro 228/42, 21.8.1942. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

lähetettäisiin auttamaan kapinassa. Vankien tulisi ”likvidoida” vartijat ja vartiopäällikkö, ja ottaa tämän jälkeen vankilan asevarasto haltuunsa.²¹⁸

Seuraavassa vaiheessa kommunistivangit kävisivät tavalliset kriminaalivangit läpi ja kysyisivät näiden halukkuutta liittyä sissitoimintaan; halukkaat otettaisiin mukaan ja muut suljettaisiin takaisin vankikoppeihin. Tämän jälkeen vankilan ulkopuolella partisaaniryhmä eliminoisi loput vartijat ja aukaisisivat vankilan portit.²¹⁹ Kapina olisi alkaakseen tarvinnut SKP:n käskyn, mutta sitä ei koskaan tullut. Edellä mainittua partisaaniryhmääkään ei saatu ilmeisesti organisoitua. Muutenkin poliittisten vankien suorittama vankilakapina kuulostaa Suomen oloissa melko äärimmäiseltä tapaukselta, vaikka se jäikin suunnitelman tasolle. Kyseinen suunnitelma toimi muistutuksena Valpelle siitä, kuinka vaarallinen kommunisti Matti Huhta oli Suomen valtiolle.

Huhdan turvasäilöajan alussa hänet kuulusteltiin, kuten normaaliin toimintatapaan kuului. Hän toivoi siirtoa Helsingin lääninvankilaan, jossa tarkoituksena oli saada virallistettua hänen ja Tyyne Tuomisen avioliitto. Huhta kielsi jälleen olleensa yleisorganisaattorina ja valitti tuomionsa olleen ”kaksi vuotta liian pitkä”. Hän kielsi olleensa sotilaskoulutuksessa LVKY:n aikoinaan. Hieman yllättäen hän ei pitänyt uusia keskusteluita Valpon kanssa mahdottomina.²²⁰ Nämä keskustelut saattoivat olla lähtökohta niille epäilyille, mitä SKP:llä nousi 1950-luvun alussa Huhtaa kohtaan. Huhdan onneksi voidaan lukea, että hänen vankilatuomionsa kesti niin pitkään. Hänen joutuessaan turvasäilöön vuonna 1943, oli jo luovuttu turvasäilövankien sotilas- ja työpalvelukäytöstä. Hän sai siis olla varsin turvallisissa oloissa verrattuna moneen muuhun turvasäilövankiin. Huhta vapautui Oulun lääninvankilan turvasäilöstä välirauhansopimuksen nojalla 25.9.1944.²²¹

Matti Huhdan kanssa samanlaisen kohtalon jakoi Elsa Karppinen, joka istui vankilassa lähes koko sota-ajan yli. Karppinen oli tuomittu alun perin kesäkuussa 1939 kahden vuoden kuritushuonerangaistukseen, mutta tuomioista valittamisen jälkeen korkein oikeus korotti niitä puolitoista vuotta. Karppisen tuomioaika piteni siis kolmeen ja

²¹⁸ KD 1032/1902 -43, 7.9.1943; Lyhennys ote, Soini Rantasen kirje, 28.9.1943. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²¹⁹ KD 1032/1902 -43, 7.9.1943; Lyhennys ote, Soini Rantasen kirje, 28.9.1943. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²²⁰ Ilmoitus nro 207/43, 15.11.1943. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²²¹ Uola 2013, 337; Oulun lääninvankilan johtajalle 23.9.1944. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

puoleen vuoteen.²²² Rangaistus tuli täyteen keväällä 1943, mutta myöskään Karppisen tapauksessa valtio ei voinut kuvitellakaan päästävänsä häntä vapaaksi. Karppinen passitettiin välittömästi turvasäilöön ja edeltäneestä kuulustelusta on jäänyt jälki hänen henkilömappiinsa. Ennen tuomion päättymistä Karppisen henkilömappiin oli kertynyt ainoastaan muutamia mainintoja Eemeli Lakkalan erittäin laajasta ja polveilevasta kuulustelupöytäkirjasta. Tämän jälkeen alkoikin keskustelu viranomaisten välillä siitä, miten Karppisen suhteen toimittaisiin hänen tuomionsa päättyessä.²²³

Karppisen piti päästä ehdonalaiseen tammikuussa 1943, mutta myöhemmin vankilanjohtaja ilmoitti, että hänet on määrätty suorittamaan tuomionsa loppuun. Valpon puolelta ilmoitettiin vankilanjohtajalle, että päällikkö Anthoni oli määrännyt Karppisen suoraan turvasäilöön pistettäväksi, kun vankeus päättyy. Huhtikuussa 1943 hänet suljettiin ”turvallisuudelle vaarallisena pidettävänä henkilönä” turvasäilöön muiden naiskommunistien joukkoon Hämeenlinnan lääninvankilaan.²²⁴

Tämän jälkeen ainoat asiakirjat Karppisen henkilömappissa liittyvät hänen anomukseensa päästä turvasäilöstä vapaaksi, mutta Valpon Rovaniemen osasto totesi, hänen olevan niin vaarallinen kommunisti, ettei häntä ”voida päästää vapaaksi ennen sotatilan loppumista”. Valpon pääosasto totesi saman sisäministeriölle osoittamassaan kirjeessä. Karppista ja hänen siskoaan ei myöskään päästetty isänsä hautajaisiin maaliskuussa 1944: ”Ei voida suostua”, totesi allekirjoittanut ”A.R.”.²²⁵ Tämän jälkeen Karppisesta ei ole kerätty mitään tietoja, vaan viimeinen hänen turvasäilöaikaansa liittyvä asiakirja koskee vapautumista syyskuussa 1944.²²⁶

Muiden henkilöiden kohdalla noudatettiin samanlaista linjaa. Sotien aikana kerättiin kaikista henkilöistä todella vähän tietoa verrattuna 1920- ja 1930-lukuun. Esimerkiksi Reino Uusisalmesta oli vain maininta turvasäilöön sulkemisesta talvisodan alussa. Seuraava asiakirja on talvisodan jo päättyttyä, kun Uusisalmea kuulusteltiin. Tällöin hän kertoi olevansa sosialidemokraatti ja muun muassa seisoi SDP:n maanpuolustusohjelman

²²² Pääosaston tiedonanto nro 377, 25.10.1939. Hmp A:1202/Karpinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

²²³ Kuulustelupöytäkirja 285/42, 30.11.1942; KD 2206/2163 -42, 14.12.1942. Hmp A:1202/Karpinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

²²⁴ KD 2206/2163 -42, 31.12.1942; KD 1515/1968 -42, 8.1.1942. Hmp A:1202/Karpinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

²²⁵ Allekirjoitus voisi viitata Arno Anthoniin. Rovaniemen osasto pääosastolle 23.8.1943; Sisäministeriölle 28.8.1943; Soitto Hämeenlinnan vankilasta 9.3.1944. Hmp A:1202/Karpinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

²²⁶ Ilmoitus nro 2247, 7.11.1944. Hmp A:1202/Karpinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

takana. Hän halusi kovasti päästä turvattoman perheensä huoltajaksi Kittilään.²²⁷ Kaikesta päätellen Valpo ei pitänyt Uusisalmea kovin vaarallisena henkilönä kontrollitoimien vähäisyyden perusteella. Valpo tosin sai aihetta uudelle pidätykselle, sillä Uusisalmi oli paikallisen Suomi–Neuvostoliitto-seuran jäsen, mistä tuli raskauttava asianhaara välirauhan aikana. Kun Uusisalmi ennen jatkosodan alkamista pidätettiin, osasi Valpo kertoa, että Uusisalmi oli esiintynyt SKP:n agitaattorina halventaen valtiovaltaa ja toimi SNS:n toiminnan ”henkisenä isänä”.²²⁸ Tiedot ovat hieman ristiriitaisia, sillä välillä Valpo selvästi piti Uusisalmea vaarattomana ”hoipertelijana” tai jopa sosialidemokraatiksi kääntyneenä, kun taas välillä hän oli vaarallinen kommunistiagitaattori.

Valpo kiristi kontrolliaan Uusisalmea kohtaan ennen jatkosotaa. Hänet pidätettiin ja kuulusteltiin kesäkuussa 1941. Häneltä kysyttiin muun muassa SKP:hen kuulumisesta ja poliittisista mielipiteistä. Kenties Valpo oli aliarvioinut Uusisalmen aseman ja ajatuksien voimakkuuden. Keväällä 1942 toimitetussa kuulustelussa Uusisalmi toisti väitteensä poliittisesta katsantokannastaan. Hän lisäksi kertoi, että vaikka kuului välirauhan aikana SNS:ään, ei hän suorittanut yhtään jäsenmaksua. Poliittisesta toiminnasta hän oli saanut tarpeekseen, sillä hän oli kyllästynyt istumaan vankilassa poliittisten syiden takia. Uusisalmi hyväksyi Suomen sisä- ja ulkopoliitikan ja oli valmis puolustamaan Suomea aseellisesti. Neuvostoliiton tai Saksan armeijaa ei Suomessa hänen mukaansa tarvinnut ollenkaan.²²⁹

Kuulusteluista saa sellaisen kuvan, ettei Uusisalmi valehdellut kaikissa puheissaan. Kenties hän todella halusi puolustaa Suomea vieraan valtion aggressioilta, mutta saattoi samalla haaveilla kommunistisesta Suomesta, muttei välttämättä väkivaltaisen vallankumouksen kautta. Myöhemmistä kuulusteluista käyvät ilmi samat asiat, sillä Uusisalmi pitäytyi kertomuksessaan. Hän oli ilmeisen tunnollinen turvasäilövanki ja suoritti aina annetut työt moitteettomasti. Hänen vapautumistansa vastustettiin vielä keväällä 1944, kunnes Uusisalmikin pääsi turvasäilöstä välirauhansopimuksen tultua voimaan.²³⁰

²²⁷ Sisäasiainministeriölle 15.12.1939; Kuulustelupöytäkirja nro 99/40. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

²²⁸ KD 863/1924 -41. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

²²⁹ Kuulustelupöytäkirja nro 110/41. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

²³⁰ KD 577/1833 -44. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

Kolmas lappilainen, Eino Tainio, pidätettiin samoihin aikoihin talvisodan alettua, koska Valpolla oli tieto, että Tainio oli jatkanut valtiopetoksellista toimintaa heti edellisen tuomionsa päätyttyä. Tainiokin tuomitsi ankarasti Neuvostoliiton hyökkäyksen Suomeen. Puheista huolimatta Valpo ilmoitti sisäasianministeriölle Tainion olevan ”vakaumuksellinen kommunisti”.²³¹ Valpo tiesi tarkalleen Tainion toimista, eikä uskonut mitään, mitä Tainio väitti. Myös Tainiosta oli hyvin vähän tietoa talvisodan ajalta muutamaa kuulustelua lukuun ottamatta. Hänet vapautettiin turvasäilöstä huhtikuussa 1940.

Kontrollitoimenpiteet erosivat Tainion kohdalla muihin verrattuna, sillä hän on ainoa, joka pidätettiin välirauhan aikana. Tainio oli toiminut Kemin SNS:n innokkaana toimitsijana ja hänet pidätettiin syyskuussa 1940.²³² Myöhemmissä kuulusteluissa hän kertoi olevansa tyytyväinen Suomen ulkopolitiikkaan, muttei sisäpolitiikkaan. Hän oli tuohtunut SNS:n lakkauttamisesta, sillä Tainion mukaan se ajoi nimensä mukaisesti rauhaa ja ystävyyttä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Omaa kohteluaan hän piti virheellisenä, sillä hän ei ollut mielestään tehnyt mitään laitonta.²³³ Näillä kuulusteluilla ei ollut kummoistakaan vaikutusta, sillä Valpo piti Tainion turvasäilömenettelyn ennallaan. Tainio vapautettiin myöhemmin syyskuussa 1944 välirauhansopimuksen nojalla.

Luvussa 2.2 käsittelin Neuvostoliittoon loikanneita kommunisteja, joita olivat tämän tutkimuksen kohdehenkilöistä Sulo Muuri ja Matti Huhta. Huhta suoritti pitkää vankeusrangaistustaan, mutta samaan aikaan Muuri onnistui pakoilemaan lain pitkää kouraa aina talvisodan syttymiseen asti. Joulukuun alussa 1939 Muuri pidätettiin Oulussa ja hänet suljettiin suoraan turvasäilöön Oulun lääninvankilaan. Muurin tapauksesta teki erityisen se, että hänet olisi aivan hyvin voitu tuomita oikeudessa pitkään vankeusrangaistukseen loikkaamisesta Neuvostoliittoon ja toiminnasta SKP:ssä. Kaikesta huolimatta oikeusprosessi voitiin ohittaa sotatilan voimassa ollessa ja Muuri määrättiin turvasäilöön.

Kuulusteluista Valpo raportoi, ettei Muuri ”osoittanut oireita kääntymyksestä”, vaan teki edelleenkin ”tietoisen SKP:läisen vaikutuksen”.²³⁴ Näillä sanavalinnoilla Valpo selvästi

²³¹ Kuulustelupöytäkirja nro 132/1939, 9.3.1940. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

²³² KD 1175/1745 -40, 13.1.1940. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

²³³ KD 99/916, 22.2.1941. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

²³⁴ KD 4/1941 -40, 4.1.1940. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

perusteli pidätyksen ja turvasäilömenettelyn tarpeellisuutta. Voisi myös kuvitella, että Muurin monta vuotta kestänyt pakoilu oli ärsyttänyt Valpoa, sillä Neuvostoliitossa opiskellut loikkarikommunisti oli iso uhka Suomen valtiolle. Seuraavissa kuulusteluissa Muuri kertoi hieman laajemmin omasta historiastaan sekä vaikeista lapsuuden oloistaan ja huutolaisuudestaan Pohjois-Pohjanmaalla.²³⁵ Nämä ajat varmasti vaikuttivat siihen, että kymenlaaksolaissyntyinen Muuri ajautui Oulun seudulle ja lopulta Oulun läänin kansanedustajaksi. Muut kuulusteluissa esiin nousseet asiat olivat aika lailla samoja, mitä Valpo tiesi jo valmiiksi. Muurinkaan osalta tietoja ei juuri kerätty talvisodan aikana, vaan seuraava maininta hänestä on turvasäilöstä vapautuminen huhtikuussa 1940.²³⁶

Muurin valinnat erosivat hieman muista, sillä hän ei ilmeisesti ollut SNS:n jäsen välirauhan aikana, sillä ainakaan Valpon aineistoihin ei ole päätyntä mainintaa tästä. Kenties Muuri oli kaukaa viisas ja halusi välttää Valpon toimenpiteet yhdistyksen jäseniä kohtaan. Seuraava maininta Valpon kontrollitoimenpiteistä oli Muurin sulkeminen turvasäilöön jatkosodan alla kesäkuussa 1941.²³⁷ Muuristakin kertyi sotavuosilta todella vähän tietoja. Ainoastaan muutamissa muiden ihmisten kuulusteluissa Muurin nimi nousi esiin ja monessa niistä mainitaan Muurin Venäjälle jättämä vaimo ja lapsi. Muuri vapautui turvasäilöstä syksyllä 1944 välirauhansopimuksen astuttua voimaan.²³⁸

Tämän alaluvun viimeisenä henkilönä analysoin kajaanilaisen Janne Mustosen ja Valpon välistä, hieman poikkeavaa historiaa sotavuosina. Henkilömapista käy ilmi, että Valpo oli pidättänyt Mustosen kuulusteluihin juuri ennen talvisodan syytymistä. Hän kertoi, ettei ollut osallistunut kommunistiseen toimintaan ensimmäisen tuomionsa päätyttyä, eikä häntä omasta mielestään siihen ehdotettaisikaan, koska hän oli tehnyt täystunnustuksen vuonna 1926. Hän ymmärsi pidätyksensä syyt ja kertoi olevansa valmis puolustamaan Suomen loukkaamattomuutta tarvittaessa.²³⁹ Kaikesta päätellen Valpolla ei ollut syytä epäillä Mustosen vilpittömyyttä, sillä mitään todisteita salaisesta toiminnasta ei ollut kertynyt. Valpon näkökulmasta Mustonen vaikutti jättäneensä kommunistisen toiminnan taakseen, ja hänet vapautettiin kuulustelujen jälkeen. Mustonen ei osallistunut talvisotaan, sillä hän oli toisen luokan nostoväkeä.

²³⁵ Kuulustelupöytäkirja nro 47/39. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

²³⁶ Kuulustelupöytäkirja nro 91/40. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

²³⁷ Passitus nro 4, 10.6.1941. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

²³⁸ Sisäasianministeriön vahvistus 11.7.1944; Ilmoitus 2247/7.11.1944. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

²³⁹ Kuulustelupöytäkirja nro 13/39. Hmp A:1008/Mustonen, Janne. EK-Valpo I. KA.

Välirauhan aikana Mustonen oli innokas SNS:n toimitsija ja Valpo otti hänet seurantaan. Kävi ilmi, että hän keräsi jäseniä Kajaanin seudulla ja lähetti jäsenlomakkeita Helsinkiin. Hän pyysi kirjeessään seuran materiaalia levitettäväksi, mutta Valpo takavarikoi ne ennen kuin Mustonen sai niitä jakoon. SNS:n lakkauttaminen ja useiden toimitsijoiden pidättäminen sai Mustosen hyvin hermostuneeksi.²⁴⁰ Kuitenkaan tällä erää Mustosta ei pidätetty, eikä hänen kohdallaan toteutettu muitakaan järeitä kontrollitoimenpiteitä. Mustosen tilannetta voi verrata Eino Tainioon, joka pidätettiin samanlaisesta toiminnasta turvasäilöön välirauhan aikana. On kuitenkin selvää, että nimenomaan SNS:n hyväksi toimimisesta Mustonen pidätettiin jatkosodan alla. Kenties ilman välirauhan aikana SNS:n toimintaan osallistumista Mustonen olisi saanut olla jatkosodan ajan rauhassa.

Mustonen poikkesi muutenkin tutkittavasta henkilöjoukosta, sillä hän istui turvasäilössä selvästi lyhyemmän ajan. Hänet kyllä määrättiin Osasto Pärmiin ja sen jälkeen työpalvelukseen. Keväällä 1943 alkoi tapahtumasarja, joka alkoi Mustosen vaimon anomuksesta päästää Mustonen vapaaksi. Valpo vastusti vapauttamista, sillä sen mukaan Mustonen oli Kajaanin seudun aktiivisimpia työväenliikkeen jäseniä sekä SNS:n jäsen vuonna 1940. Työkomppaniasta annettiin lausunto, jossa Mustonen liitettiin ”täysin yhteiskuntavastaiseen” joukkoon.²⁴¹ Nämä lausunnot sotivat hieman toisiaan vastaan, sillä aiemmin häntä ei pidetty suoranaisena uhkana, vaan enemmänkin SKP:stä sivuraiteille ajautuneena hoipertelijana. Syksyllä 1943 Valpon eräässä asiakirjassa viitattiin Mustosen muuttuneeseen käytökseen ja hänen kunniasaansa pysyä erossa kommunistisesta salatoiminnasta. Valpon Kajaanin osaston päällikkö puolsi Mustosen vapauttamista.²⁴² Mustonen pääsi nauttimaan vapaudesta lähes vuotta aiemmin kuin välirauhansopimus vapautti muut kommunistivangit.

Useissa turvasäilövankien kuulusteluissa sotien ajalta on nähtävissä selvä linja, jossa vangitut toistuvasti yrittivät vakuuttaa Valpon kuulustelijoille, että heidän suhteensa kommunismiin oli muuttunut, eivätkä he olleet koskaan osallistuneet salaiseen toimintaan. Moni miesvanki myös vakuutti, että olisivat valmiina puolustamaan Suomea aseellisesti. Yleensä ottaen nämä vakuutteluyritykset olivat tuhoon tuomittuja, sillä Valpo kyllä tiesi, jos henkilöt olivat osallistuneet SKP:n toimintaan. Aiemmat valtiopetoksen valmistelusta saadut tuomiot puhuivat puolestaan. SKP:n ohjeisiin kuului, etteivät

²⁴⁰ Esim. Ilmoitus 3480, 4.12.1940;

²⁴¹ Valpon lausunto 29.3.1943; Liite. KD 3006/1740 -43, 1.11.1943. Hmp A:1008/Mustonen, Janne. EK-Valpo I. KA.

²⁴² KD 3006/1750 -43, 1.11.1943. Hmp A:1008/Mustonen, Janne. EK-Valpo I. KA.

puolueen jäsenet saaneet kertoa mitään tietämistään asioista tai henkilöistä.²⁴³ Tämä linja oli pysynyt samana SKP:n perustamisesta lähtien.

Matti Huhta oli tästä joukosta varmasti merkittävin henkilö, joka toteutti edellä avattua kieltämislinjaa. Hän pyrki johdonmukaisesti kiistämään väitteet yleisorganisaattorina toimisesta. Hän piti sitä Valpon ja hovioikeuden antamana ”arvonylennyksenä”. Toisaalta Valpo sai myöhemmissä kommunistien kuulusteluissa varmistuksen, että Huhta oli tärkeä organisaattori eritoten Pohjois-Suomessa. Hän muun muassa rahoitti Ilmari Sormusen johtamaa Muhoksen pulaliikettä sekä Elsa Karppisen hoitamia Kemin etappiyhteyksiä. Huhta osasi kertoa SKP:n rakenteesta aina solutasolta keskuskomitean tasolle, mikä taas osoitti Huhdan saaneen organisaattorin koulutusta puolueelta.²⁴⁴

Edelleen vuonna 1943 Huhta kieltäytyi SKP:n toimitsijoille tuttuun tapaan kertomasta vanhoja tietojaan puolueeseen liittyen. Hän tosin vaikutti pehmenneen sen verran, ettei lähtisi mihinkään vakoiluun mukaan ja ymmärsi myös valtion oikeuden suojella omaa ja kansalaistensa turvallisuutta.²⁴⁵ Valpon ei kuitenkaan tarvinnut luottaa Huhdan väitteisiin, sillä se sai päinvastaista tietoa monesta eri lähteestä. Huhta olisi ollut korvaamaton tietolähde, mutta täystunnustusta häneltä ei koskaan onnistuttu saamaan.

Sodan aikana vankilassa istunut Elsa Karppinen yritti uskotella Valpolle, että hänet oli tuomittu väärin perustein ja hän ilmaisi halunsa päästä vapaaksi. Hän vakuutti jälleen, ettei ollut osallistunut SKP:n toimintaan 1930-luvun lopulla, eikä ollut muulloinkaan siihen osallistunut.²⁴⁶ Valpo ei väitettä uskonut ja Karppinen istuikin tuomionsa loppuun, joutuen sen jälkeen suoraan turvasäilöön sodan loppuun asti. Myös Sulo Muuri kertoi talvisodan jälkeen toimitetuissa kuulusteluissa, ettei ollut kommunisti, mutta oli aina ”pyrkinyt tekemään kaikkensa kovaosaisten elämän parantamiseksi”.²⁴⁷ Muurin Neuvostoliittoon loikkaus ja siellä opiskelu tiedettiin hyvin, joten Valpon käsitys Muurista ei muuttunut. Eino Tainionkin puheet noudattelivat samaa linjaa, sillä hän kertoi kuuluneensa sosialidemokraattiseen puolueeseen, eikä ollut osallistunut SKP:n toimintaan. Tainio ei halunnut kertoa tiedoistaan kommunistisesta toiminnasta, sillä hän

²⁴³ Hyvönen 1971, 222–223.

²⁴⁴ Pöytäkirja nro 60/38, 13.3.1939. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²⁴⁵ Ilmoitus nro 207/43, 15.11.1943. Hmp A:1926b/Huhta, Matti. EK-Valpo I. KA.

²⁴⁶ Ilmoitus nro 2227, 31.12.1943. Hmp A:1202/Karppinen (Korhonen), Elsa. EK-Valpo I. KA.

²⁴⁷ Kuulustelupöytäkirja nro 91740. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

katsoi sen olevan ”entistä elämää”.²⁴⁸ Tainion tapauksessakaan vakuuttelut eivät auttaneet, sillä hänet tiedettiin hyvin aikaansaavaksi kommunistisen työn järjestäjäksi.

Reino Uusisalmi yritti vakuuttaa Valpoa koko sodan ajan siitä, että oli jättänyt SKP:n salaisen toiminnan. Hänen kohtalonaan oli istua turvasäilössä sodan loppuun asti, sillä armoa ei Valpon puolelta tullut. Tähän varmasti vaikutti se, ettei hän kertonut kaikkia tietojaan SKP:stä. Niitä Valpo olisi nimenomaan halunnut, sillä Uusisalmi olisi voinut avata Lapin kommunistien toimintaa ja antaa nimiä. Uusisalmi kuitenkin viittasi siihen, ettei kerro tietojaan, koska halusi unohtaa entisen elämänsä, vaikka se riistäisi hänen vapautensa.²⁴⁹ Luultavasti kyse oli kuitenkin siitä, ettei hän ollut hylännyt kommunismia, eikä halunnut paljastaa tovereitaan. Samaa linjaa toteutti Janne Mustonen jatkosodan loppuaikoina. Hän vannoi kunniasanalla pysyvänsä erossa kommunistisesta salatoiminnasta, mutta piti vääjäämättömänä, että hän tulisi osallistumaan poliittiseen toimintaan tulevaisuudessa.²⁵⁰ Mustosen tapaus oli tutkimusjoukosta ainoa, jossa turvasäilöön vangittu kommunisti vapautettiin ennen välirauhansopimusta.

Kaiken kaikkiaan Valpon asiakirjoista huomaa selvästi, ettei Valpon intressinä ollut kerätä samalla innolla henkilöihin liittyneitä tietoja sotatilan ollessa voimassa. Henkilömapeissa oli pitkiä aukkoja sotavuosina, ja yleensä kerätyt tiedot olivat jollain tavalla merkittäviä, kuten esimerkiksi Matti Huhdan osuus vankilakapinan suunnitteluun. Vaihtoehtoisesti kerätyt tiedot olivat muiden pidätettyjen kuulusteluissa esiin nousseita asioita. Ilmiselvä syy tälle tiedon keräämättä jättämiselle oli se, että lähes kaikki aktiivikommunistit olivat telkien takana. Tietoa ei tullut ilmi samalla tavalla kuin aiemmin, eikä sille toisaalta ollut tarvettakaan. Pidätyksiin ja tuomioihin ei tarvinnut kerätä todistusaineistoa, sillä tasavallan suojelulaki ja asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta antoivat valtuudet ohittaa normaalit oikeuskäytännöt.

Sotavuosina Valpon kontrollitoimet pohjoissuomalaisia kommunisteja vastaan eivät eronneet mainittavasti muun Suomen linjasta. Pohjoissuomalaisista kommunisteista osa oli vankilassa sodan alkaessa ja loput joutuivat turvasäilöön. Ainoastaan Ilmari Sormunen pysyi vapaana vankeusrangaistuksensa loppumisen jälkeen vuonna 1940, ja hänen tilannettaan analysoin viimeisessä alaluvussa. Tutkimusjoukon miespuoliset henkilöt,

²⁴⁸ Kuulustelupöytäkirja nro 132/1939, 9.3.1940. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

²⁴⁹ Kuulustelupöytäkirja 11.11.1943. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

²⁵⁰ KD 3006/1750 -43, 1.11.1943. Hmp A:1008/Mustonen, Janne. EK-Valpo I. KA.

jotka olivat turvasäilössä, määrättiin syyskuussa 1941 ase- ja myöhemmin työpalvelukseen Itä-Karjalaan. Tätä toimintaa käsittelee seuraava alaluku.

3.2 Osasto Pärmi ja Koverin leiri – pohjoissuomalaiset kommunistit valtion palveluksessa 1941–1944

Kommunistien kontrolloinnin kannalta uusi toimenpide oli käyttää heitä rintamalla taistelutehtävissä. Tätä varten perustettiin Erillinen Pataljoona 21 eli Osasto Pärmi, komentajansa nimeä kantanut joukkoyksikkö. Jatkosodan rankan hyökkäysvaiheen lopulla syksyllä 1941 oli tarvetta täydennysjoukoille, ja tarkoitukseen keksittiin käyttää myös turvasäilövankeja.²⁵¹ Taustalla oli halu näyttää, ettei vankila tai turvasäilö ollut esteenä rintamakomennukselle. Välillä oli näyttänyt siltä, että poliittisista syistä vankeudessa pidettävät miehet välttyisivät täysin sotilaspalvelukselta, mikä taas olisi saattanut vaikuttaa kansan yleiseen puolustustahtoon negatiivisesti. Yleisesti ottaen kommunistivankien vaiheista sotilas- ja työpalveluksessa kertyi aineistoa varsin vähän. Suurin osa siitä käsittelee tiettyjen turvasäilövankien luotettavuutta ja työintoa. Kohdejoukosta Osasto Pärmiin ja Erilliseen Työkomppaniaan kuuluivat Sulo Muuri, Janne Mustonen, Eino Tainio ja Reino Uusisalmi.

Erillinen Pataljoona 21 eli Osasto Pärmi perustettiin Riihimäellä syyskuussa 1941, ja siihen koottiin turvasäilövankeja Köyliön vankilasta ja tavallisia rangaistusvankeja ympäri Suomea. Lyhyen, vain muutaman päivän koulutuksen jälkeen pataljoona lähetettiin rintamalle. Jo lähtökuopissa pataljoona koki takaiskun, sillä sitä kuljettanut juna suistui raiteilta ja kahdeksan turvasäilövankia pääsi karkaamaan. Tässä joukossa oli myös Yrjö Leino, josta tuli sodan jälkeen Suomen ensimmäinen kommunistinen sisäministeri. Vain kymmenen päivän rintamalla olon jälkeen vahvuudesta puuttui yhteensä 86 turvasäilövankia: viisi kaatunutta, 16 haavoittunutta, kahdeksan muuten loukkaantunutta tai sairasta, neljä kadonnutta ja jopa 53 Neuvostoliiton puolelle loikannutta.²⁵²

²⁵¹ Rentola 1994, 361–362.

²⁵² Rentola 1994, 362–363.

Oli käynyt selväksi, ettei kommunistivangeista ollut luotettaviksi sotilaisiksi. Vaikuttaakin siltä, että monelle heistä itänaapuriin loikkaaminen oli pienempi paha, kuin rintamalla taistelemisen tai turvasäilössä istuminen. Kaikki kommunistivangit vedettiin pois rintamalta ja Pärmin pataljoonaan jäivät vain luotettaviksi sotilaisiksi osoittautuneet rangaistusvangit. Näitä olivat esimerkiksi murhista ja tapoista tuomitut ”ammattimiehet”, kuten majuri Pärmi heitä kutsui. Pataljoona kunnostautui taisteluissa ja sai lempinimen ”Pärmin pirut”, jonka ansiot jopa marsalkka Mannerheim tunnusti.²⁵³

Epäluotettaviksi sotilaisiksi osoittautuneet kommunistivangit siirrettiin Koveriin perustetulle työleirille. Leiri perustettiin vanhaan metsätyökeskukseen parikymmentä kilometriä Aunuksen kaupungista. Työkomppanian tehtävänä oli tuottaa polttopuita armeijalle. Vaikka vangit tekivät raskasta metsätyötä, niin muona-annokset pysyivät edelleen kevyinä vankila-annoksina. Aliravitsemus alkoi vaivata leiriläisiä välittömästi ja nälkäkuolemiakin ilmeni. Leirin komentajaksi vaihdettiin Kosti-Paavo Eerolainen, joka oli sattumoisin entinen Etsivän keskuspoliisin mies. Hänen käskystään työvelvollisten ruoka-annoksia kasvatettiin ja samalla kuolemantapaukset loppuivat.²⁵⁴ Leirin luonnetta kuvaa, että se oli ympäröity kaksinkertaisella piikkilanka-aidalla, seurustelu vankien kanssa oli kielletty ulkopuolisilta ja yöaikaan leiriä lähestyneet uhattiin ampua varoitusta.²⁵⁵

Koverista alettiin puhua yleisesti keskitysleirinä, sillä työleirin olot olivat kovat ja esimerkiksi Kimmo Rentolan mukaan vankeja piinattiin kaikilla keinoilla, millä vankeja tappamatta pystyi. Keskitysleiri-termiä ei tietenkään käytetty virallisissa yhteyksissä, eikä Valpon henkilö- ja asiamapeissa puhuta kuin ”työvelvollisista”. Kommunistivangit joutuivat viettämään näissä kovissa oloissa kaksi talvea, ja vasta Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua kesällä 1944 leiri hylättiin ja vangit siirrettiin Karvian varavankilaan, jonne oli tehty turvasäilö kommunistivangeille.²⁵⁶ Sari Näreen mukaan kuolemantuomiot eivät olleet kaukana, mutta Koverin työvelvollisia ei uskallettu teloittaa.²⁵⁷

Henkilömapeista voi huomata, ettei Valpo kerännyt kommunistivangeista tietoa juuri lainkaan jatkosodan aikana. Kenestäkään turvasäilöstä sotilas- ja työpalvelukseen

²⁵³ Brantberg 2011, 120, 142.

²⁵⁴ Brantberg 2011, 111.

²⁵⁵ Näre 2008, 285.

²⁵⁶ Rentola 1994, 363–364.

²⁵⁷ Näre 2008, 252.

määrätyistä ei ollut aineistoa syyskuulta 1941, jolloin siirtoja Riihimäelle tehtiin. Tiedon keräämisen loppumiselle ei ilmene mitään selvää syytä, mutta Valpon intresseihin ei luultavasti kuulunut kerätä tietoa niistä henkilöistä, jotka otettiin valtion palvelukseen. Tässä asiassa Valpo joutui enemmänkin sivustaseuraajaksi. Kaikesta huolimatta se pyrki kaikin tavoin tukemaan Puolustusvoimia sotaponnistuksissa.

Pohjoissuomalaisten kommunistien taistelukokemuksista ei ole kertynyt oikeastaan mitään aineistoa. Ainoastaan Eino Tainion kuulusteluissa vuonna 1942 kuvaillaan hieman hänen toimintaansa Pärmin pataljoonassa. Tainio luovutettiin Valpon kuulusteluihin sen jälkeen, kun hänet oli ”kotiutettu”, eli siirretty takaisin turvasäilöön Erillisestä Työkomppaniasta. Kuulusteluissa hän kertoi olleensa pataljoonan kranaatinheitinjoukkueessa. Kranaatinheittimet tukivat taistelutoimia taaempana, joten Tainio ei osallistunut etulinjan toimintaan. Tainio oli kuullut, että turvasäilövankeja oli loikannut vihollisen puolelle. Hänen joukkueestaan ei haavoittunut tai kaatunut ketään turvasäilövankien lyhyen rintamakomennuksen aikana. Kysyttäessä poliittisesta toiminnasta, Tainio kertoi kykenevänsä ajattelemaan vain ruokaa. Samalla hän kertoi aiempien pidätystensä johtuneen aivan muista syistä kuin kuulumisesta SKP:hen. Kysyttäessä, onko hän kommunisti, Tainio vastasi ”ettei ainakaan tällä kertaa ole”. Hänet siirrettiin Helsingin lääninvankilaan turvasäilöön.²⁵⁸

Valpon taholta ei annettu mitään syytä, miksi Tainio siirrettiin pois työpalveluksesta takaisin turvasäilöön. Kesällä 1944, kun kaikki muutkin turvasäilövangit oli siirretty Karvian varavankilaan, Tainiota kuvailtiin ”kohtalaisen ilkeäksi kommunistiksi”. Hänen kerrotaan pitäneen puheita tovereilleen sekä pyrkivän johtoasemaan.²⁵⁹ Valpon käsityksen mukaan Tainiota pidettiin täysin kelvottomana pääsemään vapaaksi. Tuolloinkaan ei annettu selvää syytä Tainion ennaikaiselle siirrolle. Voikin olla, että Tainiolla oli niin negatiivinen vaikutus työvelvollisten moraaliin, että hänet nähtiin järkevämmäksi siirtää takaisin telkien taakse. Tainion kohdalla seuraava merkintä tehtiin, kun hän pääsi vapaaksi turvasäilöstä.

Tyypillisempi tapaus oli Oulun lääninvankilan turvasäilöstä Osasto Pärmiin määrätty Sulo Muuri, josta ei ole mitään aineistoa yksikön perustamisen ajoilta. Jatkosodan ajalta Muurista on hajanaisia mainintoja yleensä toisilta pidätetyiltä tai Valpon seuraamilta

²⁵⁸ Pöytäkirja nro 238/42, 2.8.1942. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

²⁵⁹ Ilmoitus nro 1036, 25.6.1944. Hmp A:1073/Tainio, Eino. EK-Valpo I. KA.

henkilöiltä. Lokakuussa 1943 Muurin jo ollessa työpalveluksessa Koverin leirillä hänet otettiin Valpon kuulusteluihin. Siellä hän kertoi vaiheistaan turvasäilössä, Pärmin pataljoonassa sekä työkomppaniassa.

Hänen mukaansa kommunistien keskuudessa harjoitettiin sabotaasia ja terroria niitä kohtaan, jotka suorittivat työnsä kunnollisesti. Näihin kunnollisempiin työvelvollisiin kuului myös Muuri itse. ”Kaikkein kiihkeimmät” kuuluivat niin sanottuun vankilaneuvostoon, johon Muuri ei kuulunut.²⁶⁰ Toisaalta erään toisen työpalveluvelvollisen kuulusteluissa Muuri luettiin epäluotettavien ja maanpetosherkimpien henkilöiden joukkoon.²⁶¹ Vaikuttaa siltä, että Valpo piti Muuria varsin hyväkäytöksisenä henkilönä, eikä hänestä käytetty jyrkkiä luonnehdintoja, kuten esimerkiksi edellä käsitellystä Eino Tainiosta. Hyvästä käytöksestään huolimatta Muuri oli työpalveluksessa muiden mukana aina kesään 1944 asti, jonka jälkeen hän vapautui turvasäilöstä syksyllä 1944.

Kaikista vähiten tietoa oli kittiläläisestä Reino Uusisalmesta, jonka henkilömappi oli muutenkin kaikista kohdehenkilöistä niukin. Häntä kuvailtiin kuuliaisesti ja työnsä hyvin suorittavaksi. Uusisalmi vaikutti olleen eri mieltä johtavien kommunistien kanssa, mistä syystä häntä pidettiin pehmenneenä. Toisaalta aiemmin hänen tiedettiin osallistuneen ”salaisille luennoille”. Valpon käsitys Uusisalmesta oli, ettei hän ollut ”puolipehmeä”, mutta hänen uskonsa kommunismiin tuntui horjuneen.²⁶² Marraskuussa Uusisalmi määrättiin turvasäilöön välittömästi, kun hänet oli vapautettu työpalveluksesta.²⁶³ Ilmeisesti käytäntönä oli ”kotiuttaa” työpalveluksesta huonokuntoisimpia vankeja, joihin Uusisalmikin näyttää kuuluneen. Kotiuttaminen tarkoitti tietenkin sulkemista takaisin turvasäilöön. Uusisalmen huonosta terveydentilasta kertoo eniten se, että hän kuoli pian eduskuntavaalien jälkeen vuonna 1945. Hänanoi keväällä 1944 pääsyä vapauteen, mutta Valpon Rovaniemen osastopäällikkö vastusti tätä jyrkästi.²⁶⁴ Uusisalmi, horjumisestaan huolimatta, istui turvasäilössä aina välirauhansopimuksen voimaantuloon asti.

Samalla tavalla kuin muillakaan, Janne Mustosen joutumista Osasto Pärmiin ja työpalvelukseen ei käsitellä hänen henkilömappissaan mitenkään. Hänen mapissaan on

²⁶⁰ Kuulustelupöytäkirja nro 55/43, 9.10.1943. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

²⁶¹ Pöytäkirja nro 55/43, 9.10.1943. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

²⁶² Päämajan vastavakoilutoimisto 15.10.1943; KD 3006/1750 -43, 1.11.1943. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino; Kuulustelupöytäkirja nro 55/43, 9.10.1943. Hmp A:3971/Muuri, Sulo. EK-Valpo I. KA.

²⁶³ KD 459/969 -43, 11.11.1943. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

²⁶⁴ KD 577/1833 -44, 28.4.1944. Hmp A:2113/Uusisalmi, Reino. EK-Valpo I. KA.

täydellisen tyhjä kohta heinäkuun 1941 ja maaliskuun 1943 välillä. Ensimmäinen merkintä, jossa mainitaan hänen sotilas- ja työpalveluksensa, koski Mustosen vaimon anomusta miehensä kotiuttamiseksi. Tässä asiassa Valpon rooli oli jälleen antaa lausunto asiasta; lausunnon toimitti Valpon Kajaanin osasto. Siinä lueteltiin Mustosen ”ansiot” Kajaanin seudulla aina 1920-luvulta lähtien ja tarkoituksena oli perustella, miksi Mustosta ei pitäisi vapauttaa palveluksesta ja päästää kotiseudulle. Valpon lopputulema oli, ettei Mustonen ollut millään tavoin osoittanut ”muuttaneensa yhteiskuntavastaisia asenteitaan”. Lisäperusteena oli, ettei Mustosella ollut lapsia ja hänen vaimonsa oli hyväkuntoinen ja tällä oli säännölliset tulot.²⁶⁵

Syksyllä 1943 Mustosen asia otettiin kuitenkin uudelleen käsittelyyn, ja silloin Mustonen onnistui vakuuttamaan Valpon Kajaanin osaston päällikön siitä, että hän oli muuttanut käytöstään ja lupasi pysyä erossa salaisesta toiminnasta. Tätä käsittelin hieman enemmän edellisessä käsittelyluvussa. Asiaan ei vaikuttanut se, että Mustosen nimi esiintyi eräässä listassa, jossa lueteltiin yhteiskunnanvastaisia henkilöitä. Listan mukaan nämä henkilöt olivat lisäksi pyrkineet aiheuttamaan vahinkoa puolustuslaitokselle ja kylvämään tyytymättömyyttä joukkojen keskuudessa.²⁶⁶ Henkilömapin aineistoista ei selviä, miksi Mustonen loppujen lopuksi päästettiin vapauteen vastahakoisista lausunnoista huolimatta. Kenties hänen osuutensa SKP:n toimintaan nähtiin pieneksi ja varmasti aiempien vuosikymmenten sivuraiteille joutuminen osoitti Valpolle, ettei Mustosesta olisi vaaraa yhteiskunnalle.

Valpon roolia hankkeessa on hieman vaikeaa analysoida, sillä turvasäilövankien käyttäminen sotilas- ja työpalvelussa oli ensisijaisesti Puolustusvoimien asia. Toki Valpo tutki tarvittaessa epäiltyjä rikkeitä ja keräsi kommunistien henkilömappeihin esiin nousseita tietoja. Robert Brantberg kuvaa teoksessaan Nikke Pärmistä, että muutama Valpon etsivä seurasi Pärmin pataljoonaa aivan etulinjaan asti ja erään upseerin piti raportoida pataljoonan sisäisistä asioista heille.²⁶⁷ Valpo sai henkilömappeihinsa tiedot työkompanian arvioista, jotka käsittelivät muun muassa työvelvollisten työntöä ja osallistumista luvattomaan toimintaan. Valpon tehtävänä oli edelleen toimittaa lausuntoja henkilöistä, jotka olivat esimerkiksi anoneet pääsyä vapauteen. Tuolloin yleensä

²⁶⁵ KD 747/1427 -43. 22.3.1943; 29.3.1943. Hmp A:1008/Mustonen, Janne. EK-Valpo I. KA.

²⁶⁶ KD 3006/1750 -43, 1.11.1943; Liite ed. asiakirjaan. Hmp A:1008/Mustonen, Janne. EK-Valp I. KA.

²⁶⁷ Brantberg 2011, 103.

nostettiin esille kaikki vanhat pidätykset ja tuomiot, joilla pyrittiin perustelevaan, että turvasäilössä olleet henkilöt olivat edelleenkin vaarallisia Suomen valtiolle.

3.3 Ilmari Sormunen – kommunisti Valpon miehenä 1941–1943

Tässä alaluvussa analysoin Ilmari Sormusen ja Valpon yhteistyötä sotavuosina. EK-Valpon henkilömapin perusteella yhteistyö alkoi jo vuosien 1937–1938 aikana, jolloin Sormunen oli pidätettynä Muhoksen pulaliikkeen ohjailusta, ja jonka takia hän odotti tuomiota valtiopetoksen valmistelusta. Toisessa luvussa nostin esille Sormusen ja Valpon väliset keskustelut, joiden aikana Sormunen kertoi tietojaan ja antoi varmistuksensa Valpon epäilemille asioille. Sormunen istui talvisodan ajan vankilassa sovittamassa reilun kolmen vuoden kuritushuonetuomiotaan, mutta hän pääsi ehdonalaiseen vapauteen välirauhan aikana kahden vuoden ja 10 kuukauden jälkeen.²⁶⁸

Oulun SKP:n piiri oli jäänyt Sormusen pidätyksen jälkeen sekasortoiseen tilaan, vaikka Valpon tietojen mukaan piirissä oli puolueen jäseniä jopa 130. Ongelma oli kuitenkin pätevien johtajien puute, sillä kaikki piiriorganisaattorit, kuten Sormunen, oli pidätetty tai he olivat paenneet ulkomaille.²⁶⁹ Valpon toimet olivat verottaneet Oulun piiriä poikkeuksellisen kovasti, eikä sen tilanne ollut mairitteleva talvisodan alkaessa. Sormunen tuomittiin korkeimmassa oikeudessa kuritushuonevankeuteen, missä hänet ilmeisesti värvättiin SKP:n sotilaslinjalle. Sotilassolut olisivat toimineet pieninä kolmen henkilön ryhminä ja harjoittaneet sissi- ja sabotaasitoimintaa.²⁷⁰ Pöytäkirjassa ei sanota suoraan sitä, milloin tätä toimintaa oli tarkoitus alkaa harjoittamaan, mutta voisi kuvitella, että tarkoitus oli aloittaa vankilasta vapautumisen jälkeen sabotaasitoiminta vankien kotipaikkakunnilla. Ilmari Sormunen vietti vankeusaikansa Riihimäen kuritushuoneessa muun muassa Matti Huhdan kanssa.²⁷¹ Viitteitä Sormusen osallistumisesta aiemmin käsiteltyyn vankilakapinasuunnitelmaan ei ole.

Sormunen päästettiin suorittamaan ehdonalaista vapauttaan kotipaikkakunnalleen Pudasjärvelle. Valpon epäilykset heräsivät eräästä Helsinkiin osoitetusta kirjeestä. Siinä

²⁶⁸ Valpon Oulun osastolle 22.10.1940. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁶⁹ Ilmoitus 2300, 5.11.1937. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁷⁰ Pöytäkirja 125/39. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁷¹ Uola 2013, 338.

Sormunen osasi kertoa eräälle toverilleen, että Neuvostoliitolla oli ollut suunnitelmana hyökätä Suomeen uudelleen juhannuksena 1940, mutta suomalaisten päättäväinen puolustautuminen talvisodassa oli muuttanut suunnitelmia. Seuraava yritys olisi ollut samana syksynä, mutta saksalaisten tulo Suomeen oli pelästyttänyt Neuvostoliiton. Mitään lähdeä Sormusella ei ollut esittää varmana esittämilleen väitteille. Toinen samassa kirjeessä ollut toteamus lisäsi epäilyksiä, sillä hän laski trotskilaisuuden syyksi sen, että ”SKP oli +-0 sodan aikana”.²⁷² Sormunen ei ollut tyytyväinen puolueen aikaansaannoksiin talvisodan aikana, sillä ilmeisesti hän olisi kaivannut aktiivisempaa vaikutus- ja sabotaasityötä.

Valpo sai kirjeestä tarpeeksi vahvan todisteen kotietsintään Sormusen luona tammikuussa 1941.²⁷³ Vaikka Valpo ei tämän jälkeen toteuttanut kovia kontrollitoimenpiteitä, niin etsivät sopivat Sormusen kirjeenvaihdon valvonnasta paikallisen postitoimiston kanssa. Se oli jälleen yksi keino, jolla Valpo kykeni valvomaan epäilyttäviä henkilöitä.²⁷⁴ Asia meni jopa niin pitkälle, että Valpon apulaispäällikkö Ville Pankko sanoi Sormusen antaneen ymmärtää kirjeissään olevansa Suomen valtiolle vaarallinen henkilö ja että hänet pitäisi pidättää turvasäilöön.²⁷⁵ Kuten on jo käynyt selväksi, tätä toimenpidettä ei laitettu käytäntöön Sormusen kohdalla.

Jonkinlaisena lähtölaukauksena Sormusen ja Valpon suoranaishuoneelle yhteistyölle voi pitää erästä tammikuista päivää vuonna 1941, kun Sormunen ilmoitti Oulussa käydessään Valpon etsivälle olevansa käytettävissä keskusteluihin kotipaikkakunnallaan, kunhan hänen perheensä ei siitä saisi tietää. Sormunen kertoi käyneensä tapaamassa myös muita Oulun etsiviä sekä ylietsivää. Ilmoituksen tehnyt etsivä kertoi Sormuselle järjestävänsä tapaamisen toiveiden mukaisesti, kunhan Pudasjärvellä tulisi käyntiä.²⁷⁶ Kyseisen keskustelun ajankohta osuu kotietsinnän jälkeisille viikoille, joten Sormunen saattoi edelleen olla hermostunut ja hän halusi selvittää kuivin jaloin Valpon kanssa. Sormusella oli kaksi alaikäistä lasta, joten hän varmasti halusi pysyä poissa turvasäilöstä. Henkilömapin aineiston perusteella vaikuttaisi siltä, että nimenomaan Sormunen otti ensikontaktin Valpon suuntaan.

²⁷² Kirje Ilmari ja Hilja Sormuselta Urho Väreelle. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁷³ Oulun alaosasto 18.1.1941. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁷⁴ Lackman 2009, 219.

²⁷⁵ Ilmoitus 7/41, 10.1.1941. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁷⁶ Ilmoitus 28/41, 27.1.1941. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

Valpon ja Sormusen suhde läheni tämän jälkeen, sillä kesällä 1941 Sormunen pidätettiin, mutta hänet vapautettiin muutaman päivän kuluttua.²⁷⁷ Kuulustelupöytäkirja oli todella yksityiskohtaisesti laadittu ja kuulusteluihin on varmasti mennyt useampi päivä. Suurin syy Sormusen pidättämiselle olivat hänen puheensa, joissa hän hyökkäsi Suomen valtion sotapolitiikkaa vastaan ja jopa piti jonkinlaisia valistustilaisuuksia perheensä omistamassa kahvilassa. Esimerkiksi Sari Näreen mukaan tällainen ”rauhantyö” saattoi olla vaarallista henkilöiden vapauden kannalta.²⁷⁸

Pudasjärven nimismies oli kerännyt useilta todistajilta Sormusen puheita, joissa hän käsitteli muun muassa Suomen hyökkäyssotaa ja sen tulevaa epäonnistumista. Lisäksi hän esitteli karttapallon avulla Neuvostoliiton kokoa ja sitä, kuinka Suomen ja Saksan armeijat joutuvat perääntymään ”verissäpäin” heimorajan saavutettuaan. Sormunen kertoi kuuntelevansa sellaisia uutisia ”mitä muut eivät kuuntele”. Eräs kahvilan työntekijäkin kertoi, miten Sormunen oli ennen jatkosotaa jatkuvasti kehnut Neuvostoliiton oloja ja yrittänyt vaikuttaa puheillaan paikallisiin sotilaisiin ja varusmiehiin. Kuulusteluissa hän tosin kielsi valtionvastaiset puheensa, ja pikemminkin vain kertoi vankilassa kuulemistaan asioista kyläläisille.²⁷⁹

Joka tapauksessa oli poikkeuksellista, ettei Sormusta asetettu tällaisten puheiden jälkeen syytteeseen valtiopetoksen valmistelusta tai laitettu turvasäilöön. Kuulustelupöytäkirjoistakaan ei käy ilmi mitään sellaista, jossa Sormunen suoraan suostuisi yhteistyöhön Valpon kanssa. Voikin olla, että Sormusen yleisen turvallisuuden vuoksi Valpon etsivät jättivät kirjaamatta tällaiset keskustelut. Kaikesta huolimatta Valpon Oulun osastolle alkoi tulla tietoja Sormusen kautta. Myöhemmin vuonna 1942 Valpo sai tietää, mitä kommunistivankien keskuudessa oli tapahtunut sen jälkeen, kun heidät siirrettiin Tammisaaren pakkotyölaitoksesta Riihimäen vankilaan. Aineistosta käy ilmi, että Sormunen oli vankilassa ollessaan ajautunut oppositioon vankilan kommunistijohtajia vastaan, joihin esimerkiksi Matti Huhta kuului.²⁸⁰ Ei käy selvästi ilmi, mihin toimenpiteisiin tämä poikkiteloin asettuminen johti, mutta horjuvia kommunisteja ei yleisesti ottaen katsottu kommunistivankien joukossa hyvällä. Voikin

²⁷⁷ Luettelo nro 29/41; Luettelo nro 30/41. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁷⁸ Näre 2008, 254.

²⁷⁹ Pöytäkirja 21/41. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁸⁰ Ilmoitus nro 228/42, 21.8.1942. Hmp A:788b/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

olla, että tämä horjuminen olisi toiminut todisteena Valpolle siitä, että Sormunen olisi luotettava tiedonantaja viranomaisen kannalta.

Sormusen poikkeuksellista asemaa kuvastaa osaltaan myös se, että syyskesällä 1941 Sormusen anoessa muuttolupaa Ouluun, Oulun osastopäällikkö Eino Pallari ilmoittautui hänen henkilökohtaiseksi valvojakseen, koska hän oli tämän kanssa jatkuvasti tekemisissä.²⁸¹ Sormunen muutti tuolloin Ouluun, kun hänen kaksostyttärensä aloittivat opiskelun Oulun lyseossa. Myöhemmin Sormunen teki Valpon alaisuudessa matkoja esimerkiksi Konginkankaalle, missä hänen veljensä asui.²⁸² Nämä matkat olivat tiedustelureissuja, sillä Sormusen veli tiedettiin vasemmistolaiseksi.

Sormunen kertoi myöhemmin, että noihin aikoihin Pudasjärvi oli ilmeisesti menettänyt merkityksensä valvontakohteena ja hänet siirrettiin Oulun työläiskeskuksiin. Hän toimi työläisten joukossa tiedustelijana, ja hänet esimerkiksi hänet palkattiin SOK:n myllylle töihin. Aluksi paikan johtaja ei uskaltanut palkata Sormusta, mutta Valpon Oulun osaston ylietsivän käytyä keskustelemassa hänen kanssaan, Sormunen sai paikan.²⁸³ Sormusen ajasta Valpon ”vasikkana” voidaan löytää lisätietoja Kansan Arkiston SKP:n kaaderiaineistoista, joissa on otteita Sormusen kuulusteluista vuodelta 1950. Niistä selviää, että Sormunen toimi tiedonantajana kevääseen 1943 asti, jolloin Sormusen ehdonalainen vapaus päättyi ja hän palasi takaisin Pudasjärvelle. Myöhemminkin Sormunen tiedettiin ”antautuneen keskusteluihin” tuttujen etsivien kanssa Oulussa käydessään.²⁸⁴

Tutkimusaineiston perusteella ja tutkimuskysymyksiin vastaten voi todeta, että Sormusen ottaminen Valpon tiedottajaksi jatkosodan vuosina noudattelee täysin viraston yleistä linjaa. Jo 1920-luvulta lähtien nimenomaan SKP:n sisältä tai ainakin sen välittömästä läheisyydestä tulleet tiedonantajat olivat kaikista halutuimpia ja heidän hankkimiseensa EK-Valpo käytti valtavasti aikaa ja rahaa. Ilmari Sormusella oli taustaa niin *Pohjan Voiman* vastaavana päätoimittajana, SKP:n Oulun piiriorganisaattorina kuin Muhoksen pulaliikkeen ohjaajanakin, joten hän saattoi hyvinkin olla Valpon tärkein tiedonantaja Pohjois-Suomessa.

²⁸¹ Oulun alaosasto Pudasjärven nimismiehelle 29.8.1941. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA; Amp I/1368. Sormunen, Toivo Ilmari. Kaaderijaosto, SKP. Kansan Arkisto.

²⁸² Todistus, Oulun alaosasto, 2.9.1941. Hmp A:788a/Sormunen, Toivo Ilmari. EK-Valpo I. KA.

²⁸³ Amp I/1394; 1393. Sormunen, Toivo Ilmari. Kaaderijaosto, SKP. Kansan Arkisto.

²⁸⁴ Esitys sihteeristölle 19.8.1950. Amp I/1542. Sormunen, Toivo Ilmari. Kaaderijaosto, SKP. Kansan Arkisto.

Sormunen ei luultavasti ollut tässä toimessa täysin vapaaehtoisesti, vaikka väkivaltaa ei olisi käytettykään. Valpo käytti Sormusen haavoittuvaista asemaa ehdonalaisessa vapaudessa hyödykseen ja hänen oli pakko totella. Sillä hän vältti joutumisen turvasäilöön ja sai turvattua perheensä toimeentulon sotavuosina. Sormusen antamista tiedoista, sekä siitä, ketä muita kommunisteja saatiin pidätettyä hänen antamiensa tietojen pohjalta, ei ole varmuutta. Mitään tietoa tähän liittyen ei ole löydettävissä Valpon aineistoista. Sormunen kuitenkin toimi Pudasjärven ja Oulun työläiseskitymissä Valpon asiamiehenä, joten sitä kautta on aivan varmasti tullut tietoja Valpon suuntaan. Valpon kuvailut Sormusesta olivat varsin positiivisia, ja hän tuntui olleen varsin tottelevainen ja yhteistyöhaluinen ehdonalaisen vapautensa aikana. Ei olekaan syytä epäillä, etteikö Sormunen olisi ollut hyvä tiedonantaja Valpon silmissä sotavuosina.

Jatkosodan jälkeen Sormunen aktivoitui uudelleen SKP:n toiminnassa ja hänestä tuli Oulun seudun tärkeä kansanedustaja. Kaikki kuitenkin kaatui vuonna 1950, kun SKP sai tietää Sormusen ja Valpon yhteistyöstä. Sormunen yritettiin erottaa SKDL:n eduskuntaryhmästä, mutta vaikkei tämä hanke onnistunutkaan, hän jäi syrjään puolueen toiminnasta loppukaudeksi. Vaalikauden jälkeen Sormunen erotettiin SKP:stä, eikä hänellä ollut asiaa puolueeseen ennen vuotta 1969. Kaikesta huolimatta Sormunen pysyi kommunismille uskollisena. Mikko Uolan mukaan tämä tapaus noudatteli SKP:n omaksumaa neuvostoliittolaista käsitystä, jonka mukaan kerran tehdyt rikkeet seurasivat henkilöä tämän elämän loppuun saakka, ja ne voitiin nostaa esille aina tarvittaessa.²⁸⁵ Sormusenkin tapauksessa puolueen toimintatapa tuli varsin selväksi.

* * *

Jos 1920- ja 1930-luku eivät pohjoissuomalaisten kommunistien osalta EK-Valpon kontrollin kohteena juurikaan eronneet toisistaan, olivat vuodet 1939–1944 täysin toisenlaista aikaa Valpon toiminnassa. Kommunistien suora kontrolli ja valvonta väheni dramaattisesti, sillä ei ollut enää jäljellä juuri ketään valvottavaa. Kommunistit olivat pääosin vankilassa tai turvasäilössä sekä myöhemmin armeijan palveluksessa Itä-Karjalassa. Valpon tehtävä tässä tapauksessa oli antaa lausuntoja kommunistien ja muiden henkilöiden luotettavuudesta tai vaarallisuudesta. Se kuitenkin kuulusteli kommunisteja edelleen, ja ne sijoittuivat yleensä niihin hetkiin, kun kommunisteja

²⁸⁵ Uola 2013, 337.

siirrettiin paikasta toiseen. Tällaisia olivat esimerkiksi siirrot työpalveluksesta takaisin turvasäilöön.

Vaikka etenkin kommunistien turvasäilötuomioita ja Osasto Pärmiä on tutkittu melko paljon, tässä tutkimuksessa uuden näkökulman tuo pohjoissuomalaisten kommunistien kontrollointi. Ainoastaan Matti Huhdasta oli aiempaa tutkimustietoa hänen vankila- ja turvasäilöajastaan sotien aikana, joten täydentävää tietoa tässä tutkimuksessa on varsin runsaasti. Uutena tietona voi myös todeta, ettei Osasto Pärmistä ja Koverin vankileiristä ole kertynyt tai säilynyt juurikaan tietoa Valpon arkistossa.

Valpon asema muuttui sotavuosina, sillä sitä ankkuroitiin enemmän Puolustusvoimien ja sen alaisen Valvontatoimiston yhteyteen. Pohjois-Suomessa Valpon etsiviä annettiin Gestapon käyttöön. Sodan aikana jopa väläyteltiin Valpon ja Valvontatoimiston yhdistämistä, mikä ei kuitenkaan toteutunut. Valpon linja ei tunnu myöskään vaihdelleen eri puolella Suomea, sillä iso osa pidätetyistä kommunisteista oli keskitetty lähes aina samaan paikkaan. Ensin heidät siirrettiin Köyliön varavankilaan, sen jälkeen perustettiin Osasto Pärmi ja työkomppania, minkä jälkeen kommunistivangit siirrettiin turvasäilöön Karvian varavankilaan. Tästä syystä Valpon alaosastojen merkitys väheni huomattavasti kommunistien kontrolloimisessa. Sen huomaa myös henkilömapeista, sillä niissä on paljon vähemmän paikallisten osastojen asiakirjoja, kun taas pääosaston puolelta aineistoa on huomattavasti enemmän.

Arkistoaineistoa oli tältä ajalta kertynyt kohdehenkilöistä todella vähän, sillä Valpon intressit olivat muualla ja kommunistien valvonta jäi taka-alalle sodan aiheuttamista syistä. Lisäksi välirauhansopimuksen voimaantulo pakotti turvallisuuspoliisia sopeutumaan uudenlaiseen aikaan ja yhteiskuntajärjestykseen. Vuonna 1945 tapahtuivatkin merkittävimmät muutokset EK-Valpon historiassa. Tällöin valta luisui täysin toiseen ääripäähän, kun sisäministeriksi nousi kommunisti Yrjö Leino, joka taas nimitti vasemmistolaisia tai ainakin aatteelle suopeita virkamiehiä Valpon johtoon. Henkilömappien tiedot kohdehenkilöistä vähenivät ja loppuivat sitä mukaa, mitä enemmän aikaa jatkosodan päättymisestä oli kulunut. Vielä loppusyksystä 1944 henkilömappeihin oli kerätty tietoja vasta perustetuista SKP:n ja SKDL:n paikallisjärjestöistä, joihin kohdehenkilöt kuuluivat. Yleensä heidän osallistumisensa erilaisiin tapahtumiin ja heidän pitämänsä puheenvuorot tulivat Valpon tietoon. Tiedot

henkilöistä loppuivat välittömästi, kun uusi päällikkö nimitettiin virkaansa keväällä 1945, mikä taas merkitsi punaisen Valpon syntymistä.

LOPPULAUSE

Käsittelin tässä tutkimuksessa Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin valvonta- ja kontrollitoimenpiteitä pohjoissuomalaisia kommunistitoimijoita kohtaan. Lisäksi analysoin Suomen yhteiskunnallispoliittista muutosta sekä EK-Valpon yleisen linjan ja Pohjois-Suomen suhdetta vuosina 1920–1944. Tutkimusjoukon jokaisesta henkilöstä tuli vuonna 1945 kansanedustaja Pohjois-Suomen vaalipiireistä ja jokaisella heistä oli taustallaan vankila- ja turvasäilötuomioita. Tämä tutkimus valottaa osaltaan kyseisten henkilöiden elämäntarinoita ja historiaa EK-Valpon kanssa. Henkilöistä kertyneen aineiston pohjalta kykenin analysoimaan EK-Valpon toimintaa, periaatteita ja linjaa niin Pohjois-Suomen alueella, kuin yleisestikin.

Tämä tutkimus toi runsaasti uutta tietoa EK-Valpon ja kommunistien toiminnasta alueella, ja mielestäni se täydentää olennaisesti tutkimuskentän aukkoja tärkeiden pohjoissuomalaisten kommunistien kohdalla. Esimerkiksi Eduskunnan nettisivuilla on runsaasti virheellisiä ja suuntaa antavia mainintoja entisten kommunistikansanedustajien vankeusajoista. Tämä suurisuuntaisuus näkyy myös monessa muussa yhteydessä, sillä monet pohjoissuomalaiset kommunistikansanedustajat ovat lähes tuntemattomia verrattuna moneen eteläsuomalaiseen kollegaansa. Kuitenkin esimerkiksi Matti Huhta oli jopa ministeriehdokkaana sodan jälkeiseen hallitukseen.

Tutkimus asettuu luontevasti sekä kotimaisen poliittisen historian kentälle että kansainvälisen antikommunismien tutkimuksen piiriin. Kommunismintorjunta ja poliittiset turvallisuuspoliisit olivat globaali ilmiö. Suomen ja muiden maiden turvallisuuspoliisien välillä on eroja, mutta myös yhteneväisyyksiä. Euroopassa ja Yhdysvalloissa kommunismia pidettiin yleisesti uhkana 1920–1940-luvuilla, mutta silti kommunismi oli usein sallittu puoluesuuntautuminen. Suomessa taas SKP oli alusta lähtien kielletty puolue, kun taas EK-Valpolla oli alusta lähtien selkeä tehtävä estää ääriliikkeiden toiminta. Myöhemmin tätä tavoitetta auttamaan säädettiin niin sanotut kommunistilait. Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa samanlaisia lakeja kommunistista toimintaa vastaan ei säädetty. Kommunismien luoma uhka länsimaiselle demokratialle oli kenties konkreettisempi Suomessa johtuen eritoten Neuvostoliiton läheisyydestä ja sen halusta vaikuttaa pienien naapurimaidensa sisäisiin oloihin.

EK-Valpon tärkein tehtävä oli kommunistien kontrollointi koko maan alueella. Pohjois-Suomi ei ollut tässä poikkeus, vaan alueen kommunisteja valvottiin samalla tarmolla kuin muuallakin Suomessa. Valitun tutkimusjoukon kommunistit olivat SKP:n jäseniä ja yleensä ottaen he olivat merkittävässä asemassa oman paikkakuntansa ja jopa koko Suomen kommunistisessa toiminnassa. Yksi tärkeimmistä paikallisista tehtävistä oli SKP:n piiriorganisaattori, joina toimivat todistetusti Matti Huhta ja Ilmari Sormunen. Alue- ja paikallisorganisaattoreina tai muissa tärkeissä asemissa toimivat Elsa Karppinen, Janne Mustonen, Reino Uusisalmi ja Eino Tainio. Ainoastaan Sulo Muuri oli vain rivijäsen, sillä hän ei ollut tärkeissä paikallisissa toimissa. SKP:n toimintaan osallistuminen teki tässä tutkituista henkilöistä EK-Valpon silmissä turvallisuusuhkia ja jokainen heistä joutui EK-Valpon kontrollitoimien kohteeksi. Niihin kuuluivat muun muassa pidätykset, ruumiintarkistukset, kuulustelut ja tiedon jatkuva kerääminen. Kuten koko Suomen alueen kommunistien kanssa, EK-Valpon toiminta myös seitsemää pohjoissuomalaista kohtaan oli päättäväistä ja päämäärätietoista. Päätaivoitteena oli saada potentiaaliset valtiopetoksen toteuttajat tuomittua ja vankilaan.

Tutkimusaineiston pohjalta voidaan todeta, ettei EK-Valpon yleinen linja eronnut mainittavasti Pohjois-Suomen ja muun Suomen välillä. EK-Valpo oli hyvin päällikköjohtoinen virasto ja pääosaston linjaa toteuttivat paikalliset osastot. Osastopäälliköillä ja etsivillä oli toki omiakin toimintatapoja, jotka olivat syntyneet alueen erikoispiirteiden vaikutuksesta. Työläispesäkkeisiin suunnattiin tiedustelua niin etsivien kuin tiedonantajienkin kautta. Etsivät tekivät myös omia tiedustelumatkojaan Pohjois-Suomen pikkupaikkakunnille. Perusrepertuaari oli kuitenkin hyvin samanlainen joka puolella Suomea.

EK-Valpon toimintaa Pohjois-Suomessa väritti alueen erityinen luonne. Metsäsavotat, uittotyömaat, sahat sekä katovuosia kokeneet pienviljelijät olivat oivallinen kasvualusta kommunismille, ja SKP yrittikin saada omia agitaattoreitaan näihin piireihin. Ruotsin kautta Suomeen tuotiin varsinkin kommunistista kirjallisuutta, ja itärajaa ylitettiin puolin ja toisin varsinkin Lapin ja Kainuun erämaissa. Yleisesti ottaen pelkän kotimaisen kommunismin pelko vaikuttaa olleen vähäisempi, sillä suurimman uhan koettiin tulleen Neuvostoliitosta. Toisin sanoen viranomaiset pelkäsivät Neuvostoliiton vaikutusvallan kasvavan Suomen sisällä kotimaisten kommunistien kautta.

Yhteiskunnallispoliittiset muutokset heijastuivat myös EK-Valpon toimintaan. Tutkimuksen aikarajaukseen liittyy usea omaleimainen ajanjakso. Viraston alkutaipaleelta 1920-luvulla värittivät lyhytaikaiset, erityisesti keskustaporvarilliset vähemmistöhallitukset, joten sisäministerit vaihtuivat usein. Tällöin kommunistit pystyivät toimimaan julkisesti erilaisissa yhdistyksissä ja vaalijärjestöissä. Samoihin aikoihin sosialidemokraattien ja kommunistien välillä esiintyi yhteistyötä. Vuosikymmenen vaihtuessa oikeistolaisuus ja jopa fasismi nostivat päätään Suomessa, mistä lapuanliike ja IKL olivat äärimmäisimmät esimerkit. Vuoden 1930 niin sanotut kommunistilait tekivät maanpetoksellisuuteen kytkeytyvän poliittisen toiminnan laittomaksi ja samalla kommunistit painuivat maan alle. Samaan aikaan EK-Valpon toiminta ei olennaisesti muuttunut, vaan pikemminkin kiihtyi, kun lainsäädäntö oli kommunistien pidätysten ja tuomitsemisen takana.

Sotavuosina 1939–1944 toiminta oli erilaista kuin aiemmin, sillä tasavallan suojelulaki ja tasavallan presidentin asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta antoivat valtion viranomaisille laajat valtuudet sulkea valtion turvallisuutta uhkaavat henkilöt turvasäilöön ilman oikeustoimia. Samalla EK-Valpon rooli muuttui, koska sen ensisijainen tehtävä oli tukea Puolustusvoimia ja pitää kotirintama puhtaana kommunisteista. Paikallisosastojen rooli väheni, kun EK-Valpoa siirrettiin lähemmäs Yleisesikunnan Valvontatoimistoa. Pohjois-Suomessa Valpon toimintaa väritti muun muassa yhteistoiminta natsi-Saksan salaisen poliisin, Gestapon, kanssa. Yhteiskunnallispoliittisten muutosten heijastuminen EK-Valpon toimintaan näkyikin paremmin suuressa mittakaavassa.

Tutkimuksen tekeminen oli mielekästä EK-Valpon hyvin organisoidun arkiston ansiosta, sillä henkilömapit olivat hyvin järjestettyjä ja etenivät kronologisesti. Tosin niistä on luultavasti jätetty pois paljon tietoa liittyen varsinkin etsivien harjoittamaan väkivaltaan. Tutkimusaineiston kautta kykeni analysoimaan sen kontrolli- ja valvontatoiminnan eri puolia ja niiden erityispiirteitä Pohjois-Suomen alueella. Vaikka tutkimuksessa on tarkasteltu EK-Valpon toimintaa seitsemän henkilön suhteen, kyseessä ei ole varsinainen henkilöhistoriallinen tutkimus, vaan henkilöjoukon avulla on analysoitu laajempaa ilmiötä eli turvallisuuspoliisin harjoittamaa kontrollia pohjoissuomalaisia kommunisteja kohtaan.

Jatkotutkimusta voisi tehdä tämän joukon kautta hieman samaan tyyliin kuin Mikko Uolan vuoden 2013 tutkimuksessa. Pohjoissuomalaisia kommunisteja ei käsitelty kyseisessä tutkimuksessa muutamaa sivua lukuun ottamatta lainkaan. Voisi olla hedelmällistä lähestyä samaa aihepiiriä Pohjois-Suomen kautta, sillä pohjoissuomalaisia kommunistipoliitikkoja ei ole tutkittu niin paljon, kuin heidän eteläsuomalaisia kollegoitaan. Myös varsinaista henkilöhistoriatutkimusta voisi tehdä, sillä alueen kommunistien joukossa oli hyvin värikkäitä ja vaiheikkaan elämän eläneitä henkilöitä. Tämä voisi valottaa SKP:n ja SKDL:n paikallisten toimijoiden roolia suomalaisen kommunismin rakentamisessa.

Tämä tutkimus käsitteli vuosien 1919–1944 EK-Valpoa, joten jatkossa tutkimusta voisi laajentaa koskemaan vuosien 1945–1948 ”punaista Valpoa” sekä vuodesta 1949 toimineen Suojelupoliisin toimintaa Pohjois-Suomessa. Punainen Valpo oli täynnä ristiriitoja alkaen epäpätevästä henkilökunnasta ja kyseenalaisista pidätyksistä sekä turvasäilömenettelyistä. Esimerkiksi Kemin kapinaa vuonna 1949 voisi tutkia enemmän ja modernimmalla otteella, sillä se oli ensimmäinen iso turvallisuusuhka, minkä Suojelupoliisi kohtasi perustamisensa jälkeen. Lisäksi tutkimusta voisi tehdä esimerkiksi Suojelupoliisin ja nykyaikaisen terrorismin välisestä kamppailusta.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I Painamattomat lähteet

KANSALLISARKISTO (KA).

Valtiollisen poliisin I arkisto (EK-Valpo I).

Asiamapit.

2496 Suomen kommunistisen puolueen salainen toiminta (1910–1940).

2497 Suomen kommunistisen puolueen salainen toiminta (1910–1940).

2498 Suomen kommunistisen puolueen salainen toiminta (1910–1940).

Henkilömapit.

A:1926 a ja b: Huhta, Matti August.

A:1202: Karppinen (Korhonen), Elsa Dagmar.

A:1008: Mustonen, Janne (Johannes).

A:3971: Muuri, Sulo Alvar.

A:788 a ja b: Sormunen, Toivo Ilmari.

A:1073: Tainio, Eino Alfred.

A:2113: Uusisalmi, Reino Edvard.

KANSAN ARKISTO.

Suomen kommunistisen puolueen kaaderijaosto.

Asiamapit.

Huhta, Matti.

Mustonen, Janne.

Muuri, Sulo Alvar.

Sormunen, Toivo Ilmari.

II Verkkolähteet

Eduskunta: Suomen kansanedustajat.

- Huhta, Matti August,
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/910516.aspx> (Luettu
 30.10.2020).
- Karppinen (os. Korhonen), Elsa Dagmar,
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/910693.aspx> (Luettu
 30.10.2020).
- Mustonen, Janne (Johannes),
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911092.aspx> (Luettu
 30.10.2020).
- Muuri, Sulo Alvar,
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911093.aspx> (Luettu
 30.10.2020).
- Sormunen, Toivo Ilmari,
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911531.aspx> (Luettu
 30.10.2020).
- Tainio, Eino Alfred,
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911584.aspx> (Luettu
 30.10.2020).
- Uusisalmi, Reino Edvard,
<https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/Sivut/911674.aspx> (Luettu
 30.10.2020).

Finlex: Rikoslaki 39/1889. 2. luku – Rangaistuksista. 19.7.1974/613.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001#a19.7.1974-613>
 (Luettu 3.11.2020).

Valtioneuvosto: Valtioneuvoston nimittäminen ja järjestäytyminen.
<https://valtioneuvosto.fi/tietoa/nimittaminen-ja-jarjestaytyminen>. (Luettu
 26.10.2020).

III Lähde- ja hakuteokset

Aalto, Eeva-Liisa; Ekman-Salokangas, Ulla; Salokangas, Raimo 1988: *Suomen lehdistön historia, 6. Hakuteos Kotokulma – Savon lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Päätoimittanut Päiviö Tommila. Kustannuskiila.

Suomen Ammattijärjestön toimintakertomus vuodelta 1926. Suomen Ammattijärjestö.

Vaalitilasto. Eduskuntavaalit 1929. Valtioneuvosto.

IV Tutkimuskirjallisuus

Andrén Niclas 2006: “Mellan Norrskenet och den röda stjärnan över Kreml: Norrbottens kommunister och Sovjetunionen”. *Hur rysk är den svenska kommunismen? Fyra bidrag om kommunism, nationalism och etnicitet*. Toimittaneet Mari Gerdin & Kjell Östberg. Samtidshistoriska institutet.

- Brantberg, Robert 2011: *Nikke Pärmi. Musta nuoli*. Bookwell.
- Elfvengren Eero; Laidinen, Einar P. 2012: *Vakoilua itärajan takana. Yleisesikunnan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1918–1939*. Minerva.
- Gijssenbergh, Joris 2014: “Divided Fronts: The Anti-Communist and Anti-Fascist Defence of ‘Democracy’ and ‘Europe’”. *European Encounters. Intellectual Exchange and the Rethinking of Europe 1914–1945*. European Studies, Volume 32, s. 63–85. Brill.
- Hietaniemi, Tuija 1992: *Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*. Suomen Historiallinen Seura.
- Hyvönen, Antti 1971: *SKP:n maanalaisuuden vuodet. Suomen työväenliikkeen historiaa 1920–1930-luvuilla*. Kansankulttuuri.
- Kallio, Senja 2010: *Kommunisteja, kansandemokraatteja vai naispoliitikkoja? SKDL:n naiskansanedustajien eduskuntatyöskentely valtiopäivillä 1945–1947*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Kenttä, Risto 1987: *50 vuotta painavaa sanaa. Pohjolan Työ 1937–1987*. Pohjolan Työ.
- Luff, Jennifer 2017: “Covert and Overt Operations: Interwar Political Policing in the United States and the United Kingdom”. *The American Historical Review*, Volume 122, Issue 3, 2017, s. 727–757.
- Lackman, Matti 1985: *Taistelu talonpojasta. Suomen Kommunistisen Puolueen suhde talonpoikaiskysymykseen ja talonpoikaisliikkeisiin 1918–1939*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- Lackman, Matti 2007: *Esko Riekki. Jääkäriväriväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. SKS.
- Lackman, Matti 2009: ”’Ensimmäisen tasavallan’ turvallisuuspoliisi 1918–1944”. *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009*. Toimittanut Matti Simola. WSOY.
- Lackman, Matti 2017: *Kullervo Manner. Kumouksellisen muotokuva*. Amanita.
- Leppänen, Veli-Matti 1994: *Ohranasta oppositioon. Kommunistit Helsingissä 1944–1951*. SKP:n Helsingin piirijärjestö.
- Leppänen, Veli-Matti 1999: *Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Edita.
- Myllymäki, Arvo 2016: *Korpikommunisti. Kolarilainen Eemeli Lakkala vainotusta vallankäyttäjäksi*. Into.
- Nevakivi, Jukka 1995: *Ždanov Suomessa*. Otava.
- Nuorteva, Jussi 1987: *Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 4. Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaiton toisen maailmansodan aikana*. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto.
- Näre, Sari 2008: ”Turvasäilöön ja keskitysleirille – poliittisten vankien kohtelu sodan aikana”. *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Toimittaneet Sari Näre & Jenni Kirves. Johnny Kniga.
- Parkkari, Nestori 1970: *Nuoret taistelun tiellä*. Kansankulttuuri Oy.

- Rentola, Kimmo 1994: *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. WSOY.
- Roselius, Aapo; Silvennoinen, Oula; Tikka, Marko 2016: *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY.
- Roselius, Aapo 2018: ”Valkoinen rintama: Vapaussodan muiston vaalijat”. *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, s. 227–248. Toimittaneet Tuomas Tepora & Aapo Roselius. Gaudeamus.
- Saarela, Tauno 2008: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Seppinen, Jukka 2008: *Vaaran vuodet? Suomen selviytymisstrategia 1944–1950*. Minerva.
- Seppinen, Jukka 2017: *Itsenäinen Suomi vakoilun maailmassa 1917–1945*. Docendo.
- Silvennoinen, Oula 2008: *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*. Otava.
- Suomi, Juhani 1986: *Urho Kekkonen 1936–1944. Myrrysmies*. Otava.
- Uola, Mikko 2013: *Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953*. Minerva.
- Wahlberg, Marja 2012: *Syällisiä kunnes toisin todistetaan. Etsivä keskuspoliisi ja kulttuuriliberaalit 1934–1937*. Tutkimusraportti 2/2012. Suojelupoliisi.

LIITTEET

Liite 1. Taulukko pohjoissuomalaisen kommunistien vankeus- ja turvasäilöajasta, ase- tai työpalveluksesta sekä asemasta Suomen kommunistisessa puolueessa.

Nimi, asuinpaikka	Vankeustuomiot/ ulkomailla	Turvasäilössä	Ase- tai työpalveluksessa sotien aikana	Asema SKP:ssä ennen v. 1945 (EK- Valpon tietojen mukaan)
<i>Matti Huhta</i> Lapua, Oulu, Helsinki, Viipuri, Leningrad	Neuvostoliitossa 1931–1936. Vankilassa huhtikuu 1937– syyskuu 1943.	syyskuu 1943– syyskuu 1944	–	Oulun ja Viipurin piiriorganisaattori. Vankilakomitean jäsen. Punaupseerikoulutus LVKY:ssa
<i>Elsa Karppinen</i> (<i>Korhonen</i>) Kemi	helmikuu 1928– helmikuu 1930, elokuu 1931– huhtikuu 1935, kesäkuu 1939– huhtikuu 1943	huhtikuu 1943– syyskuu 1944	–	Kemin piirikomitean jäsen ja apulaisorganisaattori. Etappi- ja postiyhteydet Kemin alueella.
<i>Janne Mustonen</i> Kajaani	heinäkuu 1926– heinäkuu 1932	kesäkuu 1941– syyskuu 1941	syyskuu 1941– marraskuu 1943	Kajaanin alueorganisaattori
<i>Sulo Muuri</i> Kymi, Helsinki, Oulu, Petroskoi	Neuvostoliitossa 1932–1936	joulukuu 1939– huhtikuu 1940, kesäkuu 1941– syyskuu 1941, heinäkuu–syyskuu 1944	syyskuu 1941– heinäkuu 1944	Sotilaslinjan jäsen. Mahdollisesti punaupseerikoulutus LVKY:ssa. Maatalouskorkeakoulu Petroskoissa.
<i>Ilmari</i> <i>Sormunen</i> Pudasjärvi, Oulu, Tornio, Kemi	toukokuu 1929– syyskuu 1929, maaliskuu 1931– joulukuu 1933, joulukuu 1937– lokakuu 1940	–	–	Oulun piiriorganisaattori. Muhoksen pulaliikkeen SKP:n organisaattori. PV:n toimittaja. PAP:n luennoitsija.
<i>Eino Tainio</i> Kemi, Rovaniemi	marraskuu 1929– elokuu 1932, maaliskuu 1934– lokakuu 1938	joulukuu 1939– toukokuu 1940, lokakuu 1940– syyskuu 1941, elokuu 1942– syyskuu 1944	syyskuu 1941– elokuu 1942	PV:n konttorinhoitaja. SKP:n poliittisen linjan jäsen ja organisoiija Kemissä. Kemin kaupunkikomitean edustaja.
<i>Reino Uusisalmi</i> Kittilä	kesäkuu 1930– joulukuu 1931	joulukuu 1939– huhtikuu 1940, kesäkuu–syyskuu 1941, lokakuu 1943– syyskuu 1944	syyskuu 1941– lokakuu 1943	Kittilän kunnanvaltuuston kommunistinen jäsen. Kittilän paikalliskomitean jäsen.